

Catharináról a Házi-féle adattárból nem várt módon sokat megtudhatunk. Túl az említett három házasságon, egy rendkívüli élet rajzolódik ki abból, hogy miután 1678 körül harmadik férjét is eltemette, még sokáig élt, mert 1711. január 29-én végrendekezett Sopronban, és 1712. január 24-én hunyt el, Házi közlése szerint 79 éves korában. Halálát 6 gyermeke, 24 unokája, 18 dédunokája és egy ükunokája(!) siratta. Ezen adatokból visszszámolva, ha az 1647-es iratban már házasként szerepel, és helyesnek fogadjuk el a Házi által rögzített életkorát, akkor 14 éves kora előtt ment férjhez. Végezetül az a döbbenetes tény, hogy a halálhíreről szóló irat ükunokáját is említi, megerősíti, hogy nagy valószínűség szerint egyazon személyről van szó. A dokumentum azzal, hogy Catharina Natlra, Leopold lányára irányítja a figyelmet, adalékkul szolgál arra a rendkívül sűrű szövésű és bonyolult rokonsági kapcsolatra, amely a ruszti és a soproni városi elitet egymással összefűzte.

Nagy Zsombor: A ruszti Natl család bizonyáglevelői (1640–1649)

Ára: 750,-Ft

2022. harmadik szám

Soproni Szemle

Soproni Szemle

2022. harmadik szám

Hetvenhatodik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.

Alapította Heimler Károly.

Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány

Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.

Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes.

Megjelenik évente 4 alkalommal.

SZERKESZTŐSÉG

Dominkovits Péter, Jankó Ferenc, Kelemen István, Kiss Melinda technikai szerkesztő,
Németh Ildikó, Sági Éva, Szende Katalin felelős szerkesztő, Tóth Imre,
Turbuly Éva, Varga Imréné titkár

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Bolodár Zoltán, Csekő Ernő, Domonkos Ottó, Fiziker Róbert, Galavics Géza, Gömöri János,
Józan Tibor, Veöreös András, Winkler Barnabás

A Soproni Szemle Alapítvány székhelye: 9400 Sopron, Új utca 4.

Postacím: 9401 Sopron, Postafiók 315

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, interneten <https://eshop.posta.hu> weboldalon, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), valamint az egyesületi díjjal kombinálva a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 5000 Ft-ért, nyugdíjasoknak és diákoknak 4000 Ft-ért. Előfizetési díj egy évre 3000 Ft, egyes szám ára 750 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Egyetem Növénytan Tanszékén (Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. főépület, magasföldszint) kaphatók.

A 10404058-40510307-00000000 bankszámlaszámra történő befizetéssel támogathatja a Soproni Szemle Alapítványt. Köszönettel fogadunk minden támogatást.

Nyomdai munka: Foreno Nonprofit Kft. 9400 Sopron, Fraknói u. 22.

Felelős vezető: Major Lajos ügyvezető igazgató

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle (CD-ROM) ISSN 1786 – 9749

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen elkészítve szövegfájlban (lehetőleg Word formátumban) kérjük benyújtani.
- A leadásra szánt anyag tartalmazza a szövegfájl, a képfájlok megfelelő sorrendben számozva képjegyzékkel, valamint az illusztrációkat is magába foglaló szövegváltozatot Word vagy PDF formátumban.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kísérőlevélben vagy az illusztrált szövegfájlban kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.
- A szerkesztői felkérés vagy egyeztetés nélkül leadott kéziratok megjelentetésére a szerkesztőség nem vállal kötelezettséget.
- A folyóiratban megjelenő anyagok két lektor szakvéleménye alapján kerülhetnek közlésre. A szerkesztőség fenntartja a szöveggondozás jogát.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Digitális képek esetén JPG vagy TIFF fájlokot kérünk legalább 300 DPI felbontásban. A Word szövegfájlba illesztett illusztrációk nem alkalmasak a technikai szerkesztésre.
- A sorszámmal ellátott illusztrációkhoz kérjük, egy külön fájlban mellékeljék a képjegyzéket.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A szerzők nevét dőlt betűvel kérjük feltüntetni

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni, hanem PDF fájlt küld a megjelent közleményről.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, bankszámlaszámot, a kezelő pénzügyintézet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- Sajnálattal közöljük, hogy 5000 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk.

Soproni Szemle

| 2022. harmadik szám

| hetvenhatodik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

TÓTH SÁNDOR FRIGYES: 150 éves a GySEV-törvény	239
---	-----

VÁROSI ÉS MEGYEI TÁRSADALOM A KORA ÚJKORBAN

KÁROLYI BÁLINT: Kiegészítések a muzsaji Vitnyédy család 17. századi leszármazásához	277
BALOGH MÁTÉ: A soproni születésű id. felsőkáldi Káldy Ferenc vármegyei pályafutása	289
DOMINKOVITS PÉTER: Tisztújítások az úrbérrendezés előtti, 18. századi Sopron vármegyében	306

MŰHELY

KÓTA PÉTER: Forrás-szilánkok Sopron város és Sopron megye kora-újkori történetéhez a Vasvár-Szombathelyi Káptalan levéltárában	310
NAGY ZSOMBOR: A ruszti Natl család bizonyágleveli (1640–1649)	318

SOPRONI KÖNYVESPOLC

SZIBLER GÁBOR: Gerencsér Péter: Bécs kapujában - A Rábaköz hadtörténete a török korban. Csorna – Kapuvár, 2020.	327
URBÁN MÁTÉ: Vadas András: Egy határfolyó környezettörténete. Háború és vízgazdálkodás a kora újkori Rába-völgyben. Budapest, 2021.	331
DOMINKOVITS PÉTER: Felix Tobler: Die Fürsten Esterházy als Schutzherren der jüdischen Sieben-Gemeinden 1612–1848. Mitteilungen aus der Sammlung Privatstiftung Esterhazy. Band 12. Eisenstadt, 2021.	336
VEÖREÖS ANDRÁS: Kelemen István – Kiss Borbála Krisztina – Kulcsár Géza – Vajk Ádám: Szent Mihály templom. Sopron, 2021.	339

A 150 évvel ezelőtt a magyar képviselőházban kihirdetett, Ferenc József magyar király által aznap szentesített 1872. évi XXVII. számú törvénnyel pont került a Győr és Sopron közötti vasúti kapcsolat létrehozására 1830-as évek óta folytatott próbálkozásokra. Jelen tanulmány a fenti törvény megalkotásáig vezető utat hivatott bemutatni.

Az első elképzelések: 1794–1838

Az első Sopron és Győr közötti – nem közúti – összeköttetés terve egy osztrák bányatársaság nevéhez fűződik. David Anton Steiger erlachi bányagondok 1791. október 31-én – Magyarországon elsőként – szén-haszonbérleti szerződést kötött Sopron városával, a város határában fekvő brennbergi szénbánya tulajdonosával. Két évvel később, 1793-ban, Bernat Tschoffen bécsi nagykereskedő, Josef Reitter cs. kir. udvari és steierországi tartományi ügynök és Franz Herbeck társultak Steigerhez és megalakították a *Wienerisch-Neustädter Steinkohlengewerkschaftot* (Bécsújhelyi Kőszénbánya Társaság), hogy a szén Bécsbe szállítása érdekében hajózható csatornát építsenek. 1794-ben Ferenc osztrák császár elé terjesztik a Sebastian Maillard mérnök-ezredes angliai tanulmányútja után elkészített hajózható csatorna tervét. A csatornával Bécset Bécsújhelyen és Sopronon át a Rába folyó közbeiktatásával Győrrel, illetve egy későbbi terv alapján egészen Trieszttel tervezték összekötni. A csatornából Sopronnál a kitermelt szén szállítására Brennbergig vezető oldalág ágazott ki.¹

1834. augusztus 15-én báró Georg Simon Freiherr von Sina² görög származású osztrák bankár, arisztokrata és nagybirtokos bérbe vette az 1796 július 21-i hatállyal nevét *K. k. Priv. Kanal- und Bergbau Kompanie*-ra (cs. kir. Csatorna- és Bánya Társaság) változtató társulat tulajdonában lévő, Sopron melletti brennbergi szénbányát és a kitermelt szén szállítására tervezett hajózható csatornát.

Sina figyelme azonban a vasútépítés felé fordult, így a Bécsből kiinduló és 1814-ben Pecsényédig (Pötsching) kiépített csatorna tervezett tovább építésére már nem került sor. Sina 1836. február 17-én egy (valójában kettő) Bécset Győrrel összekötő vasútvonal előmunkálataira (a pontos vonalvezetés kitűzése, valamint ennek függvényében a kivitelezés várható összegének megállapítása érdekében) kért engedélyt, amely lényegében a

¹ *Vajk Artúr*: A brennbergi szénbányászat és a bécsi hajózható csatorna. *Soproni Szemle* 4 (1940), 4–5 szám, 221–232; *Faller Jenő*: Sopron szénjogi szerződésai 1791-től 1946-ig, szénbányászatunk államosításáig. *Soproni Szemle* 9 (1955) 1–2 szám, 49–67.

² Báró hodosi és kizdiai Sina György Simon (1783–1856).

Riepl-féle terv³ tovább gondolása volt, azaz a cs. kir. szab. Ferdinánd császár Északi Vasút tovább vezetése Bécsből déli, illetve délkeleti irányban. Az egyik vonal a Duna jobb partján Schwechaton, Bruck an der Leithán és Mosonon át tervezte összekötni Bécset Győrrel, míg a másik Bécsújhelyen és Sopronon át. (A Győr–Sopron között tervezett vonal vezetése nagyjából megegyezett a majdnem negyven évvel később a GySEV által megépítettével.)

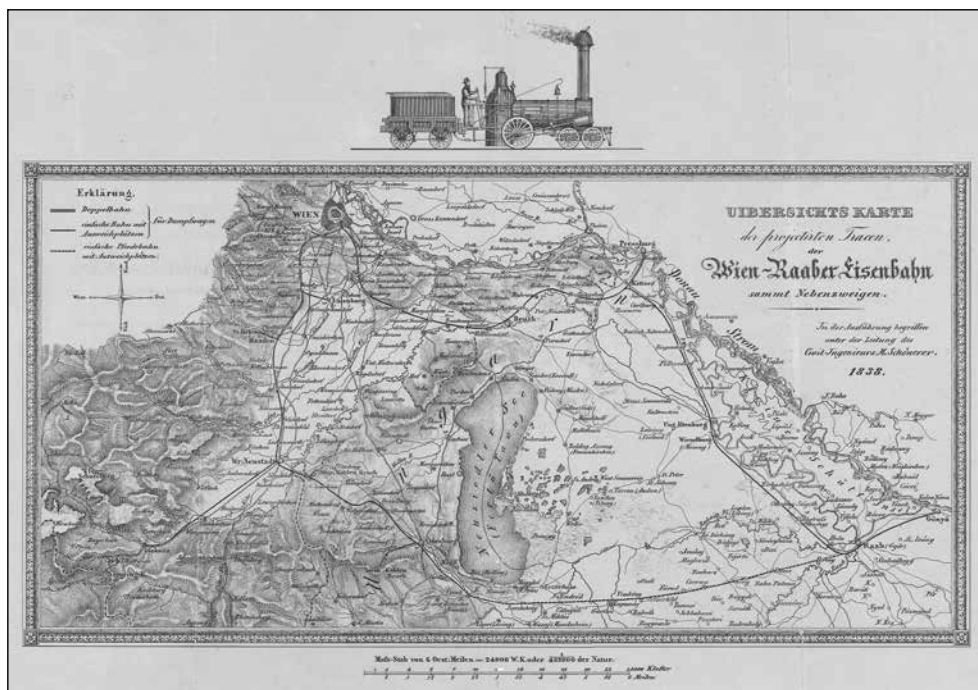
A két évvel később (1838. február 27.) benyújtott kiegészítő kérelmében Sina az előbbi (Bécs–győri) vonal Győrtől Pestig, míg utóbbi (Bécsújhely–soproni) vonal Bécsújhelytől Stájerországon (Steiermark) át (tehát nem Sopronon át) dél felé, Triesztig történő tovább vezetésére kért engedélyt. Azaz míg Rothschild a Bécstől (Dunától) északra fekvő vasútvonalak, addig Sina a Habsburg birodalom fővárosától délre fekvő vasutak monopóliumát szándékozta megszerezni. A kancellária 1836. március 15-i keltezésű előmunkálati engedélye⁴ alapján Sina munkához látott. Alig egy évvel később Sina Matthias von Schönerer neves bécsi mérnök⁵ tervei alapján 1837. február 27-én már építési engedélyért folyamodott a bécsi kancelláriához. Az V. Ferdinánd osztrák császár által 1837. december 19-én ellenjegyzett és 1938. január 2-án a Sina vezette konzorciumnak kézbesített előzetes építési engedély végül a Bécs–Schwechat–Bruck–Köpcsény–Győr (gabona forgalom) és Bécs–Bécsújhely–Gloggnitz (jelentős kiránduló forgalom) fővonalakra, illetve a Köpcsény–Pozsony, a Győr–Gönyű, valamint a Mödling–Laxenburg–Schwechat, illetve Bécsújhely–Sopron szárnyvonalaira, illetve utóbbiból kiinduló, az akkoriiban ugyancsak jelentősnek számító brennbergi, illetve lajtáújfalui szénbányákhoz vezető vonalak megépítésére szolt. A Győr–Sopron lóvasúti közlekedésre berendezni tervezett vonal a napirendről lekerült.⁶

³ Franz Xaver Riepl (1790–1857) 1829, illetve 1830 évi tervei az osztrák birodalom keleti részén fekvő, sóban gazdag Galiciát és a szénben és vasércben gazdag észak-morva területeket javasolták Bécsen át Triesztnél az Adriával összekötni. Az elképzelése szerint Brodyból kiinduló Lembergen (Lviv), Bochnián, Krakkón, Preraun, Lundenburgon, Bécsen (1829), Mosonmagyaróváron, Győrön, Varasdon (Varaždin) és Laibachon (Ljubljana) át Triesztig (1830) vezető vonal mintegy 1400 km hosszú volt. Riepl tervét a Majna menti Frankfurtról származó bécsi Salomon Mayer Freiherr von Rothschild báró (1774–1855), osztrák bankár karolta fel és előmunkálati engedélyek kézhezvételét követően létre hozta az 1836. április 9-én az V. Ferdinánd osztrák császár tiszteletére *k. k. priv. Kaiser-Ferdinands-Nordbahn* (cs. kir. szab. Ferdinánd császár Északi Vasút) nevet felvett vasúttársaságot.

⁴ A magyar udvari kancellária 1836. február 26-án adja ki a Bécsből Győrbe és Bécsből Sopronon át ugyancsak Győrbe vezető vasútvonal „helyszíni tanulmányozására” vonatkozó engedélyét.

⁵ Schönerer (1807–1881) ekkor az első osztrák vasút, a Linzet Budweisszel (České Budějovice) összekötő lóvasút főmérnöke volt. A Bécs–Győri Vasúttársaság megalakulásával Schönerer a társaság főmérnöke lett, akit a tervezett vonalak kivitelezésével bíztak meg.

⁶ Sina nagyszabású tervei azonban elsősorban pénzügyi okok miatt nem valósultak meg. A Bécs–Bruck an der Leitha–Győr vonal 1840. június 6-i engedély alapján megkezdett építési munkálatai hamarosan abba is maradtak. A kancellária az 1842. december 3-án, illetve 17-én a Bécs–Bruck–Köpcsény–Győr, Köpcsény–Pozsony és Bécsújhely–Sopron–Győr vonalakra vonatkozó, 1837. december 19-én szentesített jóváhagyást visszavonta. Ezzel egyidejűleg felszólította a vasúttársaságot, hogy az elkészült vonalainak megfelelően nevét *k. k. priv. Wien-Gloggnitzer Eisenbahn-Gesellschaft*-ra (cs. kir. szab. Bécs-Gloggnitzi Vasúttársaság) változtassa, amire 1842. december 17-i hatállyal sor is került.

1. kép. Mathias Schönerer 1838. évi térképe a Bécs–Győri Vasút általa tervezett vonalairól, benne a Sopront Győrrel összekötni tervezett lóvasút vonalvezetésével. A térképet a Schönerer által amerikai tanulmányútja során a Bécs–Győri Vasút számára használtan megvásárolt Philadelphia mozdony (Norris, 1837) rajza díszíti (Lovas Gyula/Tóth Sándor Frigyes gyűjteménye).

Sopront eléri a vasút – 1847. augusztus 20.

Magyarország második gőzüzemű vasútvonala, a Bécsújhely – Katzelsdorf (magyar határ) – Sopron szárnyvonal ünnepélyes megnyitására az 1845. őszi építés kezdést követően 1847. augusztus 20-án, pénteken került sor. A menetrend szerinti személyforgalom egy nappal később, augusztus 21-én, a teherforgalom pedig október 1-én indult meg.⁷ Ezzel Sopron közvetlen vasúti kapcsolatba került Béccsel!

Az 1948/49 évi események, az Osztrák Császárság vasútállamosítási (1850–1854), majd a fenyegető államcsőd elhárítása érdekében privatizálási (1854–1858) törekvései miatt a Sopron–győri összeköttetésre azonban továbbra is várni kellett.

⁷ A Sopron–Bécsújhelyi Vasút történetével kapcsolatosan lásd: *Kubinszky Mihály, Perkovátz Bódog*: Széchenyi István és a Sopron Bécsújhelyi Vasút építése, *Soproni Szemle* 11 (1957), 1–2. szám, 44–64.; *Kubinszky Mihály*: Adatok a 150 éves Sopron–Bécsújhelyi Vasút építéstörténetéhez. *Soproni Szemle* 15 (1997), 3. szám, 229–237.; *Lovas Gyula*: A Soproni Vasút Társaság. *Soproni Szemle* 18 (1964), 3. szám, 244–248.; *Lovas Gyula*: A 150 éves Sopron–Németújhelyi Vasút története. *Soproni Szemle* 51 (1997), 3. szám, 208–228; 4. szám, 306–335.; *Lovas Gyula*: A Sopron–Bécsújhelyi Vasút. Kézirat; *Lovas Gyula*: A Sopron–Bécsújhelyi vasútvonal a kezdetektől 1997-ig; *Tóth Sándor Frigyes*: A GySEV kronológiája, I. kötet. A szerző kiadása, Sopron, 2019.

K u n d m a t a n g

wegen des Betriebes der Dedenburg-Wiener-Neustädter Eisenbahn.

Es wird hiermit zur öffentlichen Kenntniß gebracht, daß die unterzeichnete Direction in Folge der ihr von der General-Verammlung vom 28. Februar 1847. erteilten Beschlüsse, die Belegung des Bahnhofs und der mit denselben in Verbindung stehenden Geschäfte, sowohl für Personen als Waaren auf der Dedenburg-Wiener-Neustädter Eisenbahn, der k. k. priv. Wien-Gloggnitzer Eisenbahn-Gesellschaft vertragmäßig überlassen habe, daher das Publicum, welches diese Bahn benützt, ersucht wird, sich in allen den Verkehr betreffenden Angelegenheiten an die Direction der genannten Gesellschaft wenden zu wollen.
Dedenburg am 1. August 1847.

Von der Direction der Dedenburg-Wiener-Neustädter Eisenbahn.

Eröffnung der Eisenbahn

von Wiener-Neustadt nach Dedenburg.

Vom 21. August d. J. an werden für den allgemeinen Personen-Verkehr,
und zwar bis inclusive 31. d. M. folgende Fahrten täglich Statt haben:

Von Wien nach Dedenburg um 6 Uhr Früh und 5 Uhr Nachmittag,
» Dedenburg nach Wien um 7 1/2 Uhr Früh und 3 Uhr Nachmittag.
Ueber die Besetzungen bei gehöriger Billigung auch um 6 Uhr Nacht.

Die näheren Bestimmungen sind in der betreffenden Beschreibung und den Preislisten anzufinden.
Wien und Dedenburg den 14. August 1847.

Von den Directionen der Wien-Gloggnitzer und Dedenburg-Wiener-Neustädter Eisenbahn.

2. kép. A Bécs–Gloggnitz és a Sopron–Bécsújhelyi Vasút igazgatósága által 1847.08.14-én a Bécsújhely (Németújhely)–Sopron vasútvonal üzemvitelével kapcsolatos közös hirdetmény és a megnyitás másnapjától érvényes menetrend (Wiener Zeitung (1847), 230, 1847.08.21.)

K I M U T A T Á S

a'

Sopron-N. Ujhelyi vaspálya'

forgalmáról és bevételéről,
annak megnyitásától kezdve bezárólag az 1847-iki Dec. 31-ik napjáig.

	személyek		tilozói poggyász és sürgélyök				közönséges terhek			különb. bevétel		összes bevétel		
	száma	bevétel	má-zsa	font	bevétel	má-zsa	font	bevétel	ft.	kr.	ft.	kr.	ft.	kr.
		ft.												
Az 1847-iki Augustus 21-ikétől 31-ikig	6,289	2,984 52	270	58	112 24	—	—	—	—	—	—	—	3,097 16	
„ „ September 1-jétől 30-ikig	11,812	5,621 24	781	16	295 41	—	—	—	250	—	—	—	6,167 5	
„ „ October „ 31-ikig	8,020	4,136 15	630	2	264 15	25,864	64	2,214 1	95	—	—	—	6,709 31	
„ „ November „ 30-ikig	6,962	3,638 55	530	64	219 44	34,104	94	2,890 24	95	—	—	—	6,853 3	
„ „ December „ 31-ikig	6,187	3,285 22	429	96	174 52	41,547	86	3,439 48	95	—	—	—	6,995 2	
összesen	39,270	19,666 48	2,612 36	1,066 56	101,517 44	8,553 13	535	—	—	—	—	—	20,821 57	

Sopronban, az 1847-iki December 31-ikén.

3. kép. Kimutatás a Sopron–Németújhelyi (Bécsújhelyi) Vasút 1847.08.20. és 1847.12.31. közötti forgalmáról. A „Fenséges Császári Királyi Főherceg Magyarország Náadorához, a Méltóságos Főrendekhez és Tekintetes Karokhoz és Rendekhez legalázatosabb folyamodása a Sopron–Németújhelyi vasút részvényes társaság megbízott igazgatóságának A Bécsújhely–Sopron vasútvonal Nagykanizsáig meghosszabbítása tárgyában” (Tóth Sándor Frigyes gyűjteménye)

Győrt eléri a vasút – 1855. december 24.

A Sina-féle Bécs–gloggnitzi Vasúttársaság részvényeinek állami kézbe kerülésével (1853. október 1.) a társaság ellentételezésként 1853. augusztus 4-én engedélyt kapott Bécs–brucki vonal tovább vezetésére, azaz a Bruck–Győr–Újszöny⁸ közötti vasút megépítésére. Egyben a vasúttársaság az 1853. július 6-i közgyűlési határozat alapján az engedély kiállításának napjával újból nevet változtatott: visszavette eredeti „cs. kir. szab. Bécs–Győri Vasúttársaság” (*k. k. priv. Wien-Raaber Eisenbahn-Gesellschaft*) nevét.

Az 1855. február 1-i szerződés alapján 1855. február 13-i hatállyal – építkezés közben – a Bécs–Győri Vasúttársaság engedélyét a „k. k. priv. österreichische Staatseisenbahn-Gesellschaft” (cs. kir. szab. Osztrák Államvaspálya Társaság, amely nevével ellentétben elsősorban francia érdekeltségű magánvasút volt) vásárolta meg és fejezte be az építkezést az 1856. április 28-i keltezésű „legfelsőbb engedély” alapján. A Bruck–Győr vonalat 1855. december 24-én nyitották meg. A vonal folytatását, a Győr–újszönyi szakaszt 1856. augusztus 10-én adták át a forgalomnak. Ezzel Győr is közvetlen vasúti kapcsolatba került Béccsel.

A Sopron Győrrel összekötő vasút tervei 1864–1872

A Sopron–Nagykanizsa vonal a *k. k. priv. Südbahn-Gesellschaft* (cs. kir. szab. Déli Vaspálya Társaság) részéről történő 1865. szeptember 21-i megnyitása a soproni kereskedelem gondjait nem oldotta meg. A vonal révén ugyan létrejött a közvetlen kapcsolat Trieszttel, illetve Nagykanizsán és Székesfehérváron át Pest-Budával, de a soproniak úgy vélték, hogy a város gazdasági erejét akkor fogja visszanyerni, ha Sopronból vasúton Győrbe is el lehet majd jutni. Nem véletlen tehát, hogy Sopron, de Győr városa is érdeklődéssel fogadta Schulhof József⁹, a kapuvári Esterházy hitbizományi birtok „főhaszonbérelőjének” és a pettaui Wilhelm Moritz Fröhlich¹⁰ vasútépítési vállalkozónak Győrt Sopronnal összekötő vasútvonal megépítésével kapcsolatos terveit.

A Rábaközön átvezetni tervezett vasútvonal által érintett földbirtokok közül a legnagyobb az Esterházy hercegi hitbizomány¹¹ részét alkotó, négy négyzetmérföld terüle-

⁸ A Duna jobb partján fekvő Újszöny 1896-ban egyesül a Duna bal partján fekvő Komárom városával.

⁹ Josef Schulhof (1824, más forrás szerint 1826–1890) osztrák mérnök és feltaláló. A Csehországban született Schulhof 14 éves korában Magyarországra került, ahol autodidakta módon műszaki és mezőgazdasági ismeretekre tett szert. 1842-től a Franz és Hubert Klein testvérek vasútépítési vállalkozásain dolgozott, ahol építésvezetőségig vitte. 1849–1851 között a Semmering-vasút építkezésein tevékenykedett, majd 1856-ig az Oravicza–Báziás közötti vasút építésvezetője volt. Ezt követően a Temesvártól délre fekvő dentai uradalom bérelője, ahonnan 1859/60-ban Bécsbe költözött. 1861-től a kapuvári Esterházy hitbizományi uradalom haszonbérelője. Schulhof nevéhez többek között, a Fowler-féle gőzeke tovább fejlesztése (1861), sűrített levegővel működő mozdony kifejlesztése (1873) és több, Schulhof-rendszerű kézi fegyverfajta kidolgozása fűződik.

¹⁰ Fröhlich Móric (1825–1896) földbirtokos és vasúti vállalkozó. Bécsben folytatott műszaki tanulmányok után magyar és iztriai vasútépítésekbe kezdett, amelyeket jelentős vagyona révén előre tudott finanszírozni. Grazban – jelentős adománya miatt – utca viseli nevét. Családi kriptája a bécsi központi temetőben található.

¹¹ Az 1695-ben Esterházy Pál herceg, nádor által alapított Hercegi Esterházy hitbizomány (*Hochfürstlich-Esterházyscher Fideikommiss* – ez a megnevezés az ausztriai Burgenland tartományban lévő Esterházy

tű kapuvári uradalom volt. Az Esterházyak ezt a birtoktestet 1861-ben bérbe adták egy Schulhof és Ludwig von Wirkner udvari tanácsos¹² vezette osztrák bérlőcsoportnak. Ők a vízben gazdag terület cukorrépa-termesztésre alkalmasságát felismerve intenzív megműveléshez fogtak. A megtermelt répát a meglévő csatornák partjáról ökrökkel vonatot dereglyékkel juttatták el az 1849-ben alapított mosonszentmiklósi Sina János¹³ féle cukorgyárba. A három évvel később, 1864-ben a gyár területén kitört tűzvész a gyár sorsát megpecsételte. A mosonszentmiklósi gyár működését 1865-ben beszüntette.

A kapuvári uradalom ezzel nehéz helyzetbe került, hiszen az elsősorban cukorrépa és gabona termesztésre berendezkedett gazdaság a mosonszentmiklósi gyár tönkremenetelével egyik fő piacát elvesztette. Mivel a kapuvári gazdaság termelésének átalakítását nem lehetett egyik napról a másikra véghez vinni, Schulhof kénytelen volt új piacok után nézni. A meglévő magyaróvári (1854) és mosoni (1855) cukorgyárak mellett figyelme az épülő Sopron–Nagykanizsa vasútvonal, illetve annak mentén már működő (Nagycenk: 1854¹⁴) illetve létesíteni tervezett (Bük,¹⁵ Csepreg¹⁶: 1867) cukorgyárak felé fordult. A kapuvári gazdaság a cukorrépa vasúton tervezte ezekben a cukorgyárakba eljuttatni. Schulhof és Fröhlich e cél megvalósítása érdekében nyújtotta be 1864. július 30-án egy Győrt és Sopront összekötő, gőzüzemre berendezni tervezett vasútvonalra vonatkozó előmunkálati engedély iránti kérelmét a cs. kir. Kereskedelmi és Gazdasági Minisztériumhoz.¹⁷ A tervezett vonal megvalósulásával a kapuvári hitbizományi birtok egyrészt Győrön át a mosoni, magyaróvári, míg másrészt Sopronon át az épülő Sopron–Nagykanizsa vasútvonal mentén fekvő cenki, csepregi és a tervezett büki cukorgyárakkal került volna vasúti kapcsolatba.

A bécsi minisztérium gyorsan reagált és az 1854. szeptember 14-i vasutak engedélyezéséről szóló birodalmi törvény értelmében 1864. szeptember 26-i keltezéssel 10510-

birtokok tekintetében még mindig használatos – területe fénykorában nagyobb volt, mint a német Württembergi Királyság területe. A hitbizományi igazgatóság rendszerét 1750-ben Esterházy Pál Antal herceg hozta létre. Az 1861. november 1-i hatállyal bevezetett „haszonbérlemény” lényege az volt, hogy a földterületek tulajdonosa – jelen esetben az Esterházyak – viszonylag mérsékelt bérleti díj fejében bérbe adta az arra kijelölt területeket. A haszonbérelő saját pénzéből fejlesztette az általa bérelt területen működő gazdaságot stb., viszont cserében a bérlemény által kitermelt minden hasznon őt illette meg.

¹² Ludwig von Wirkner (1802–1882) udvari tanácsos, politikus. 1825-től a magyar udvari kamara gyakornoka, majd 1848-ig innen küldi jelentéseit a bécsi udvarnak. Metternich bizalmasa. 1848. évi események során elmenekül Magyarországról.

¹³ Báró ifj. Johann Simon von Sina (1804–1869), bankár, földbirtokos, Simon Georg Sina báró féltestvére. A két féltestvér által 1842-ben megvásárolt mosonszentmiklósi uradalomban felépített és 1849-től működő cukorgyár korának Európa szerte legnagyobb cukorgyára volt, amely másfél évtizeden át Bécs és Pest-Buda cukorpiacát uralta.

¹⁴ 1854. szeptember 2.: „Luft Antal és társa cs. k. szabadalmazott nagycenki cukorgyár” (1869: büki fióktelepével részvénytársaságot alapít).

¹⁵ 1867, Bük: Luft Antal és Tsa. (1869: nagycenki anyaggyárral részvénytársaságot hoz létre.) 1917. március 12.: leég.

¹⁶ Alexander Schoeller és társai. A csepregi határban, Alsószakony faluvégén épült gyár alig 4 km-re volt a büki cukorgyártól. 1887-ben megszűnik.

¹⁷ k. k. Ministerium für Handel und Volkswirtschaft.

Bewilligung zu den Vorarbeiten für eine Eisenbahn zwischen Oedenburg und Raab.

Das k. k. Ministerium für Handel und Volkswirtschaft hat dem Gutsbesitzer Joseph Schulhof und dem Bauunternehmer Moriz Fröhlich die nachgesuchte Bewilligung zu den Vorarbeiten für eine Locomotiv-Eisenbahn zwischen Oedenburg respective Zinkendorf und Raab mit der Richtung über Fertő Sz. Miklos, Kapuvár und Czorna im Sinne des Eisenbahn-Concessions-Gesetzes vom 14. September 1854 auf die Dauer eines Jahres mit dem Beifügen ertheilt, dass, im Falle es zum wirklichen Ausbau dieser Eisenbahnlinie kommen sollte, der k. k. pr. Südbahn-Gesellschaft concessionsmässig ein Vorrecht zusteht.

Wien, den 26. September 1864, Z. 10510-955.

4. kép. Híradás a Bécsben megjelenő *Centralblatt für Eisenbahnen und Dampfschiffahrt* (CED) lap 1864.10.1-jei számában a cs. kir. Kereskedelmi és Gazdasági Minisztérium által Schulhof és Fröhlich részére 1864.09.26-án 10510-955 szám alatt kiállított, egy Sopron, illetve az épülő Sopron–Nagykanizsa vonal tervezett Nagycenk állomásából kiinduló Fertőszentmiklóson, Kapuváron és Csornán át Győrig vezető gőzüzemű vasút előmunkálati engedélyéről.

955/864 szám alatt egy évre megadta a Soprontól, illetve Cenkől Fertőszentmiklóson, Kapuváron és Csornán át Győrig vezető vasútvonalra az előmunkálati engedélyt. A tervezet vonal iránti érdeklődés felkeltése érdekében Honvéry Antal¹⁸ mérnök tollából nagyalakú, német nyelven megfogalmazott füzet jelent meg, amely tartalmazta a tervezett vonalvezetést, a becsült építési költségeket és a várható forgalom adatait. A 9 ½ mérföldes Győr–Nagycenk Vasút összekötné a rendkívül termékeny Sopron, Győr, Komárom megyéket, a Rábaközt és még tovább az északnyugati Veszprém, az északi, valamint északkeleti Vas megye részeit. Ez a rövid vasútvonal hivatott arra is, hogy kielégítse Bécsűjhely és a sokat emlegetett alsóausztriai vidék, valamint Felső- és Középstájerország fogyasztási igényeit. <

A tervezet csak annyiban tért el a Sina-féle 1836-os tervtől, hogy az épülőfélben lévő Sopron–Nagykanizsa vasútvonal Sopron melletti (Nagy)Cenk állomását – és nem közvetlenül Sopront – tervezte Győrrel összekötni. (Schulhofnak ugyanis nem Sopron városához kiépítendő vasúti kapcsolatban, hanem a Sopron–Nagykanizsa vonal menti cukorgyárak elérésében volt érdekelt.) A Schulhof-féle tervezet azonban egyelőre lekerült a napirendről. Ebben feltehetően közre játszottak az a Schulhofot 1865 elején ért korrupciós vádak,¹⁹ valamint Győr városának elutasító álláspontja is.

1861-re Esterházy III. Pál Antal (1786–1866) és fia Esterházy III. Miklós (1817–1894) hercegek pénzügyi helyzete annyira megromlott (23,8 millió forintnyi tartozást halmoztak fel), hogy kénytelenek voltak új pénzforrások után nézni. A bécsi székhelyű hercegi vagyonkezelőség meghatalmazott vezetőjének vezető bécsi és holland bankokkal folytatott tárgyalásai nem jártak sikerrel.

A posztjáról lemondó sikertelen Stockau helyét, mint a hercegi vagyon meghatalmazott adminisztrátora (*bevollmächtigter Administrator*) 1861. május 25-i hatállyal elfoglalt

¹⁸ Honvéry Antal a neves osztrák építésszel, Otto Wagnerrel együtt 1869-ben (a meg nem valósított) kormányzati negyed terveit dolgozta ki a pesti Lipótváros területén. 1869. január 19-én több társával együtt előmunkálati engedélyt kap a cs. kir. szab. Ferdinánd császár Északi Vasúthoz csatlakozó, Mährisch-Ostraut (Ostrava) Friedlanddal összekötő gőzmozdonyüzemű vasút megépítésére (k.k. priv. Ostrau-Friedländer Eisenbahn).

¹⁹ Források: Die Verwaltung des fürstlich Esterházy'schen Vermögens durch Graf Franz Zichy, in Gerichtshalle, 9 (1865), 99–102, 493–495., 501–503., 509–511., 517–520.; Wiener Zeitung, (1869)247, 1869. október 26.; „Agricola” in Illustriertes Wiener Extrablatt, 1(1872)71, 1872. június 5, 9. p.

Zichy Ferenc gróf (1811–1900) a helyzetet úgy oldotta meg, hogy 1861. november 1-i hatállyal bevezette a haszonbérleti rendszert, azaz az összes hercegi uradalmat bérleti díj fejében nyilvánosan megpályáztatta. A haszonbérletek időtartama egységesen 29 évben volt meghatározva; Zichyék számítása szerint ugyanis 1890-ig beszédett haszonbérleti díjak fedezték volna a hercegek tartozásait! Az uradalmak haszonbérletbe adását a hercegi vagyonkezelőség (adminisztráció) „pénzügyesére” (*Finanzier*), Schulhof Józsefre bízták, aki Ludwig von Wirkner udvari tanácsos segítségével (akit Zichyhez több éves közeli barátság fűzött) – megfelelő provízió ellenében – az elvárásoknak eleget tett, az uradalmak bérbeadásából a herceg évi 1.600.000 forintot meghaladó jövedelemre tett szert. Elismerésként a herceg Schulhofot fizetéssel nem járó Általános Uradalmi Ellenőrré (*General-Domänen Inspector*) nevezte ki. A szerződésben kikötött provízió helyett – kölcsönös megegyezés alapján – Schulhof főhaszonbérlelőként (*Generalpächter*) megkapta a kapuvári uradalom bérleti jogát, valamint az uradalom területén termelt teljes cukorrépa termést is. (A kapuvári uradalomhoz mintegy hozzá csapták a boldogasszonyi és süttöri uradalmak egy részét is.) A haszonbérletek odaítélése, illetve a haszonbérleti díjak elszámolása körüli „ellentmondások” miatt Schulhofot 1865. tavaszán korrupcióval, Zichyt pedig hozzá nem értéssel vádolták, aminek következtében a teljes hercegi vagyonkezelőség 1865. kora őszén lemondott. (A hercegi vagyonkezelőség csődöt jelentett, a vagyont zár alá vették.) Létre jött „A kapuvári uradalmi bérlőtársulat igazgatósága” (*Die Direction der Kapuvarer Domainen Pachtungs-Gesellschaft*).

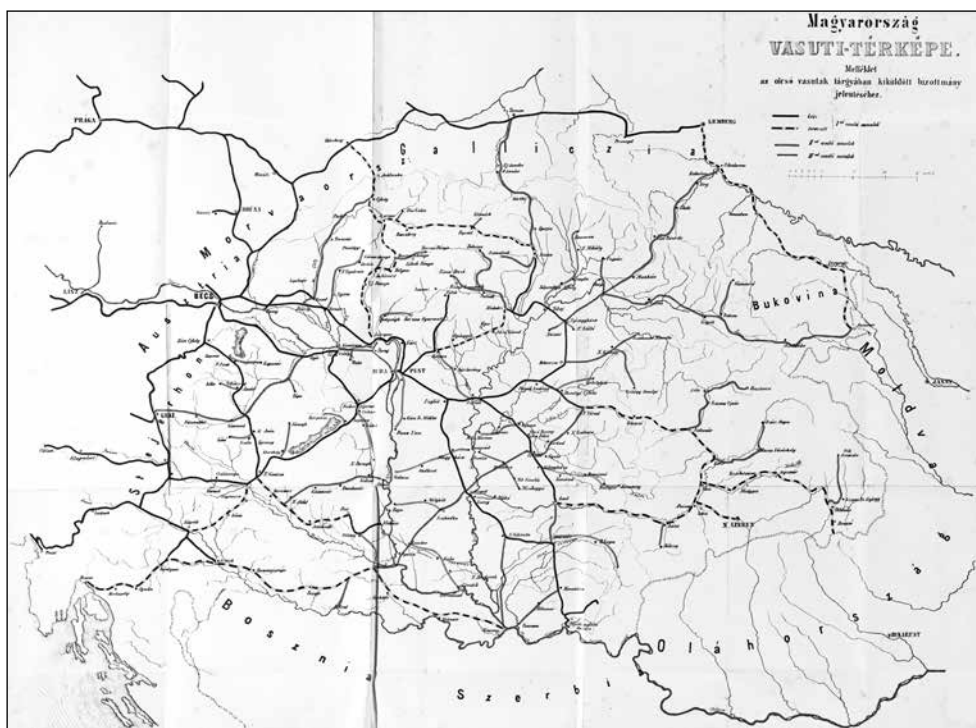
1866. márciusában az Esterházyak 12 millió forint összegű hitelt kaptak a belga Banque du crédit agricole pénzintézettől. A kölcsön összegével a kapuvári, ozorai, dombóvári és bujáki uradalmakat terhelték meg, amelyeket a hercegi hitbizományok köréből kiváltva külön zárgondnokság alá helyeztek. A belga bank a magyar érdekei jobb szem előtt tartása érdekében bécsi kirendeltségét Pestre helyezte át.

Josef Schulhof 1869 őszén a kapuvári uradalmi bérlőtársulat igazgatóságát részvénytársasággá alakította át. A király 1869. októberében hagyta jóvá a Josef Schulhof és társai által 750.000 forint részvénytőkével Bécsben létrehozott Agricola Mezőgazdasági vállalatokra alakult részvénytársulat (*Agricola Actien-Gesellschaft für landwirtschaftliche Unternehmungen*) alapítását és egyben elfogadta annak alapszabályait.²⁰ A részvénytársaság kizárólag az Esterházyaktól (még 21 évre) évi 115.200 forintért bérbe vett kapuvári birtoktest ügyeivel foglalkozott. Az Agricola Rt. 1870. június 2-i első rendes közgyűlésén igazgatótanácsának elnökének Schulhofot, igazgatójának (Betriebsdirektor) Berg Gusztávot választották meg.

Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület „kötelességének ismerte a hazai vasúthálózatról véleményét kimondani, s ezáltal az ország közvéleményének s kívánságának irányt és kifejezést adni.”²¹ Az egyesület 1862. március 18-án tartott közgyűlése „igazgató választmányát a végett bírta meg, hogy a közfigyelem és vállalkozási hajlam kellő tájékozásul a ma-

²⁰ Wiener Zeitung, 1869. október 26., 247. szám.

²¹ Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület Emlékirata és hazánk vasúti kérdése, Pest, 1865. Budapesti Szemle 1865. 3. kötet, 9. szám, 244–289.

5. kép. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület közgazdasági osztályának 1865. január 21-iki ülésén hozott határozat értelmében 1865. március 15-re elkészült, az „olcsó vasutakról” szóló dolgozatának térképmelléklete egy Kapuvárt Nagycenkkel összekötő harmadrendű „vidéki érdekű” vasútvonal tervét tartalmazta. A Gazdasági Egyesület dolgozata értelmében a harmadrendű vasutak „azok, melyek jó mellékutak hiányában az első- és másodrendű vasutakból kiágaztatva, kiválóan helyi érdekeket képviselnek”. Az Emlékirat 38 harmadrendű vonalat jelöl ki összesen 291 mérföld hosszúságban. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület Emlékirata és hazánk vasúti kérdése, Pest, 1865, in Budapesti Szemle 1865. 3. kötet, 9. szám, 244–289.

gyarországi vasúttrendszerben világkereskedelmi és országos érdekekkel bíró fő vonalok iránt részletes véleményt és javaslatot dolgoztasson ki a közgazdasági szakosztállyal”²². Míg az elkészült tanulmány²¹ megbízásának eleget téve, csak a fővonalak kérdésével foglalkozott, addig a második, 1865. április 4-én kiadott dolgozat²⁰ 140 már a fővonalakat összekötő, azokat kiegészítő „olcsó vasutakról” szólt. Ez utóbbi tanulmány mellékleteként kiadott térkép feltehetően a Schulhof-féle tervezet ismeretében egy Kapuvárt Nagycenkkel összekötő III. rendű vasutat javasol.

A Győr–Sopron vasúti összeköttetés kérdése 1866. nyarán ismét – ha rövid időre is – napirendre került. „a rég tervezett győr-sopronyi összekötő vasút[na]k] ... jutna a közlekedés terén ama fontos földadat, minden előtt Felső- és Közép-Stájerország iparos vidékeit,

²² Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület Emlékirata a magyarországi vasutak tárgyában, Pest, 1862. Budapesti Szemle 1862. 15. kötet, 48–49. szám, 112–131.

Alsó-Osziptrákhon egy részét – Bécs-Újhely ipargazdag környékében – azután Sopronyt közvetlen kapcsolatba hozni legnagyobb víz-utunkkal, a Dunával; továbbá Győr-, Veszprémmegye észak keleti és Vas megye északi részének terményei számára megfelelő keletet eszközölni. ... E pálya – mely Cenknél szakadna a soprony-kanizsai vonalba s 9 1/2 m.föld hosszúságú leendne, föltéve, hogy tekintetbe vennék az ily, leginkább áruk szállítására szánt, vasutaknál szükséges takarékosági elvet – alig kerülne többre 3.300.000 ftnál. Ha már most veszszük, hogy az áruforgalom évenként 5.000.000 mázsára rúg, s ide számítjuk a szintén nem csekély mérvű személyszállítást, azon előre látható – hogy úgy mondjam – forgalomözönt, mely a két szomszédtartomány és Soprony piaca között, az aldunai vidékek felé, keletkeznek; továbbá, ha figyelembe vesszük Győr forgalmát Triest felé s viszont – amely tekintetben ez volna a leg-rövidebb vonal – úgy e pálya minden tekintetben oly előnyösnek tűnik föl, mint kevés hasonló; s csakis nemzet-gazdaszatunk érdekében óhajthatjuk, hogy e terv, az ország javára, mielőbb létesüljön. Hiszen, ami a résznek üdvös, hasznos: ugyanaz az egészre nézve is.”²³

A magyar politikai helyzet konszolidálódása (1867. évi kiegyezés, koronázás, amnesztia) egybe esett az 1867. és 1873. évek közötti „alapítási láz” időszakának (Gründerjahre) kezdetével. Ezt a Közép-Európára oly jellemző időszakot a legkülönbözőbb gazdasági társaságok – nem ritkán kizárólag spekulációs célú – tömeges alapítása jellemezte. Ennek feltétele viszont a valós, vagy vélt pénzügyi fedezet előteremtése volt. Nem csoda, hogy a fenti időszakot tehát elsősorban a hitelintézetek sohasem látott méretű elszaporodása fémjelezte. A takarékpénztárakat és hitelszövetkezeteket figyelmen kívül hagyva ez alatt a mintegy hét év alatt Bécsben 63, Pest-Budán 22 bankot alapítottak.²⁴

Magyarország tekintetében a háttérben jellemzően külföldi tőke állt. A viszonylag nagy részvénytőkével létrehozott bankok kiváló befektetésnek tekintették a legkülönbözőbb vasútépítések finanszírozását. Tehették ezt annál is inkább, mivel 1867-ben a magyar kormány a bécsi kormányzat kamatbiztosítás²⁵ melletti – elhibázott – vasútépítési politikáját örökölte.²⁶ A rendszer lényege az volt, hogy az állam a magántársaságoknak megadott vasútépítési engedélyben kötelezettséget vállalt, hogy az engedély általában 90

²³ Győr-sopronyi vasút, in Győri Közlöny 10(1866)61, 1866. augusztus 2.

²⁴ A legjelentősebbek:

1867: Magyar Általános Hitelbank (háttérben az osztrák Rothschildok, a Creditanstalt, valamint a magyar nagytőke és nagybirtok képviselői álltak);

1868: Angol-Osziptrák Bank (angol és osztrák tőkések);

1868: Angol-Magyar Bank (angol, osztrák és magyar tőkések);

1869: Franco-Magyar Bank (párizsi és frankfurti Erlanger-bankházak, bécsi Franco-Osziptrák Bank); stb.

²⁵ Jótállás azért, hogy valamely vállalatba fektetett tőke legalább bizonyos meghatározott kamatláb szerint fog jövedelmezni. Az esetleges hiányt a jótálló pótolni tartozik. A kamatbiztosítást az államok főleg arra a célra alkalmazták, hogy vasutaknak építést magánvállalatok által előmozdítsák. (Pallas Nagy Lexikona)

²⁶ A kiegyezési tárgyalások során a vasutak építését, kezelését, a forgalom szabályozását stb. a monarchia mindkét államára nézve szintén közös elvek alapján állapították meg. Törvényi formában ezt „a magyar korona országai és Ő Felsége többi királyságai és országai közt kötött vám- és kereskedelmi szövetségről” szóló 1867. évi XVI. törvény VIII. cikkelye szabályozta („Az ujon építendő vasutakra nézve, a mennyiben a kölcsönös forgalom érdekei megkívánják, egyforma építési és üzleti szabályok veendő alkalmazásba.”).

évre szóló időtartama alatt a vasúttársaságoknak pályakilométerenként meghatározott százalékos (általában 5 %) tiszta jövedelmet biztosít, ha a bevételeik nem érik el a megállapított szintet. Ezen túlmenően az állam vállalta, hogy a jóváhagyott törlesztési terv alapján a kibocsátott tőkének bizonyos évi törlesztési hányadát is pótolja. Azaz, az állam anélkül, hogy a megépülő vasút ügyvitelére, tarifapolitikájára stb. a legcsekélyebb befolyást is tudta volna gyakorolni, a vállalkozónak nyereséget garantált.

Miután tehát a vállalkozóknak semmi féle kockázatot viselniük nem kellett, országszerte tömegével jöttek létre vasútépítési céllal alakult konzorciumok. A kockázat veszélyének hiánya következtében több, Sopront is érintő nagyszabású vasútépítési terv is napvilágot látott. Így például 1867-ben „a pozsony-nagyszombati vasúttársaság, a nagyszombat-vágvölgyi és pozsony-sopronyi vasúttervező egyesületek (consortiumok) képviselői egy Pozsonyt egy részről a Vágmentében Trencsénél, illetőleg Zsolnával, más részt délnyugot felé Sopronnyal összekötő gőzmozdony-vasútnak létesítése céljából a méltóságos főrendekhez kegyes határozatnak hozataláért esedeztek”,²⁷ 1869-ben a Pongratz testvérek vasútépítő vállalkozása Komáromból (Komarno) Nyitrán (Nitra) át Zsolnáig (Žilina) kiépítendő vasútvonalra kért és kapott előmunkálati engedélyt.²⁸ A terv Sopronból Ruszton (Rust), Pándorfalun (Parndorf) és Pozsonyon (Bratislava) át Nyitraig vezető szárnyvonal tervét is tartalmazta

Pár hónappal később az osztrák gróf Heinrich Emil Wimpffen (1827–1896) és érdektársai kaptak egy évre szóló előmunkálati engedélyt²⁹ egy Sopronból kiinduló és Pozsonyon és a Vág folyó völgyén át Puhóig (Púhov), a Pozsonyfehéregyház–Zsolna vasútvonal állomásáig vezető tervére. Azaz egy éven belül három, a soproni csatlakozás tekintetében közel azonos vonalvezetésű vasútépítési tervre adott ki a magyar kormány előmunkálati engedélyt.

A teljesség kedvéért meg kell még említeni, hogy 1869. augusztus 28-án a *k. k. priv. Actien-Gesellschaft für Vicinalbahnen* (cs. kir. szab. Helyiérdekű Vasutak Rt.) is kapott 10.934 szám alatt a magyar közmunka- és közlekedési minisztériumtól előmunkálati engedélyt³⁰ egy vasúti tervre, amelynek részét képezték a Lajtaújfaluból kiinduló Kismartonon (Eisenstadt) át Oszlopba (Oslip) és innen egyrészt Pándorfalun és Köpcsényen (Kittsee) át Pozsonyba, illetve Szt. Margiton (Sankt Margarethen im Burgenland) át Sopronba vezető vasútvonalak is. Az előző elképzeléshez hasonlóan ez a vasút is a cs. kir. szab. Déli Vaspálya Társaság (Déli Vasút) vonalához kívánt csatlakozni Sopronban. A végleges „soprony-pozsony-lundenburg-vágvölgyi elsőrendű mozdony-vasút” kiépítésére vonatkozó engedélyokmányt az 1872. évi XXIX. törvénycikk alapján 1872. október

²⁷ 1867. évi LXXX. sz. főrendiházi ülés; in Országgyűlési Könyvtár, Főrendiházi Iratok 1865–1868, 1. kötet 247–253.

²⁸ 1869.04.27-i keltezésű 3391 sz. ügyirat. Centralblatt für Eisenbahnen und Dampfschiffahrt, Wien (CED) 8(1869)45; 1869. június 5.; 389.

²⁹ 1869.07.23-i keltezésű 8122 sz. ügyirat. CED 8(1869)53; 1869.07.03.; 457. p.; CED 8(1869)68; 1869.08.25.; 598. p. ill. CED 8(1869)73; 1869. szeptember 11.; 639–640.

³⁰ 1869.08.28.-i keltezésű 10934 sz. ügyirat. CED 8(1869)78; 1869. szeptember 29.; 683.

15-én az osztrák Alfred zu Windisch-Graetz herceg³¹ és gróf Breuner Ágoston (1828–1894) vezette magyar politikusokból és nagybirtokosokból érdekszövetség kapta, amely mögött a bécsi Wechsler Bank állt.

A Győr–Cenk (Sopron) közötti vasúti kapcsolat kérdése 1867. folyamán került ismét az érdeklődés középpontjába. Feltehetően Schulhof sugallatára Ostffy Pál³² sopronmegyei első alispán 1867. augusztus 31-re Kapuvárra hívta össze „előtanácskozásra” a Rábaközi és Ikva menti érdekelt földbirtokosokat „*annak kitudása tekintetéből, valjon viseltetnek-e azok ez ügy iránt a kellő részvétellel és hajlandók-e szükség esetében anyagi áldozatokkal hozzájárulni?*”³³ A megbeszélésen részt vett az a báró Berg Gusztáv is, aki 1864. végén Schulhof meghívására érkezett a kapuvári Esterházy hercegi hitbizományi uradalomba. A kapuvári várkastélyban megtartott tárgyalás eredményeként a tervet „erkölcseileg és anyagilag” egyaránt támogatni szándékozóok Társulatot hoztak létre, melynek vezetésére Batthyány Gejza³⁴ grófot kérték fel.³⁵ 1867. szeptember 5-én, Batthyány gróf egyedi kastélyában megtartott következő ülésen az érdekeltek az ügy érdekében létrehozandó részvénytársaság kérdését vitatták meg. Az elképzelések szerint azok a földtulajdonosok, akiknek a birtokát a tervezet vasútvonal érintené, a társaság részvényesei lennének úgy, hogy a kisajátítási összeg helyett részvényeket kapnának. A vonallal határos községek az elvégzendő földmunkák ellenértéke gyanánt szintén részvényeket kapnának.³⁶ Fő feladatként a két végpont, Sopron és Győr városának az ügy érdekében történő megnyerését tűzték ki célul.

Időközben gróf hídvégi Mikó Imre³⁷ m. kir. közmunka- és közlekedésügyi miniszter térképvizsgálattal együtt megküldte többek között Sopron városának is *Magyarország vasúthálózata* címmel megjelentetett emlékiratát.³⁸ Egyben felszólította a címzetteket, hogy a tervezettel kapcsolatos észrevételeiket tegyék meg. Sopron város közgyűlése 10 fős bizottságot rendelt ki a Mikó-féle tervezet tanulmányozására. A bizottság a terveze-

³¹ Teljes nevén: Alfred August Karl Maria Wolfgang Erwin zu Windisch-Graetz herceg (1851–1927).

³² Ostffyasszonyfai Ostffy Pál (1821–1890) kúriai bíró, Sopron vármegye alispánja.

³³ Hírharang, in Győri Közlöny 11 (1867), 72, 1867. szeptember 8.

³⁴ Némethújvári és szabadbatthyáni id. Batthyány Gejza (Géza) gróf (1838–1900), földbirtokos, Sopron vármegye alispánja, Vas vármegye virilistája, a főrendi ház tagja, az országgyűlés mentelmi, pénzügyi, közgazdasági és közlekedésügyi bizottságának tagja, mecénás.

³⁵ A társulat alelnökének Berg Gusztávot, választmányi tagoknak pedig Simon Vince csornai premontrei prépostot, Solymosy László földbirtokost, a cinfalvi haszonbéres Ruchietl Mihályt és Sermán Lászlót hívták meg. A bizottság jegyzője a kapuvári uradalom főszámvevője, Sugár Sándor lett.

³⁶ Hírharang, in Győri Közlöny 11 (1867) 74, 1867. szeptember 15.

³⁷ Gróf hídvégi Mikó Imre (1805 – 1876) erdélyi magyar államférfi, Erdély főkormányzója. 1967. február 20.– 1870. április 21. között az Andrássy-kormány közmunka- és közlekedésügyi minisztere.

³⁸ A Magyar Gazdasági Egyesület emlékirata a magyarországi vasutak tárgyában (Budapesti Szemle [1862] 48–49, 112–131., ill. [1865] 3, 244–289.) 1862. ill. 1865 évi ajánlása alapján 1867-ben Magyarország vasúthálózata” (Pest, 1867) címmel elkészítette miniszteri programjaként szolgáló emlékiratát. Az emlékirat a „magánérdekek és magánkezdeményezések indította vasútépítések” helyett az államvasúti rendszert propagálta.

tet 1867. szeptember 25–26. tanulmányozta át. A város elé beterjesztett jelentésben³⁹ javaslatot tettek a városnak egy Győr–Sopron–Pozsony összeköttetés szorgalmazására, valamint egy küldöttség menesztését ez ügyben a kormányhoz. A vonal várható előnyei között említették, hogy gazdag mezőgazdasági vidéken haladna át, a Győrig a Dunán szállított gabonát erre lehetne Felső-Ausztria felé szállítani és nem utolsó sorban a pozsonyi összeköttetés a városnak észak felé biztosítana csatlakozást.

Batthyány, a Győr–cenki vasútvonal tárgyában kiküldött bizottmány elnökének kezdeményezésére Szabó Kálmán Győr vármegye első alispánja 1867. szeptember 28-ra összehívta a győri megyeháza nagytermébe Győr szabad királyi város érdekeltségeit a már elkészült (Schulhof-féle) tervek részletes megvitatására.⁴⁰ Végül a Győr városvezetés és Kereskedelmi Gyűlés a vasút megépítésének támogatását – egyelőre – elutasította. Tették ezt azért, mert az időközben a forgalomnak átadott Sopron–Nagykanizsa vonal, illetve egy leendő Sopron–Győr vasútvonal révén Sopron Győr rovására történő megerősödésétől tartottak. Másrészt a városi mérnök kijelentette, hogy a tervezett vasútvonal Győrt egyedül a Bécsújhely-vidék malmaival kötné össze. (Honvéry 1864. évi tanulmányában 16 ilyen malmot sorol fel!) A városnak pedig inkább sokkal fontosabb vonalak megépítésén kellene fáradoznia, amelyek Győrt több gabonaforgalomban érdekelt tartománnyal és az Adriai-tengerrel hoznák kapcsolatba. (1866-ban ugyanis egy, a győrieket lényegesen jobban érdeklő Győrt Graz-cal összekötő vasútvonal terve vetődött fel.)

A Cenk–győri vasútvonal építésének tárgyalására a társulat elnöke, gróf Batthyány Gejza, aki egyben Sopron vármegye vasúti választmányának elnöke is volt, a Kapuvárott 1867. november 1-jén sorra kerülő első együttes bizottmányi ülésre meghívta a soproni választmány tagjait: Boór Gyula elnököt, Flandorffer Ignácot, Hillebrand Vincét, Zettl Józsefet. A következő, 1867. november 14-én szintén Kapuvárott megtartott érdekeltségi értekezleten létrejött a konzorcium egyben határozat született arról, hogy három tagból álló küldöttséget menesztenek Mikó Imre miniszterhez a szükséges engedélyek megszerzése érdekében.⁴¹

„A Győr-cenki vasúti érdekeltség megbízott mérnöke a napokban [1868. május] időzött városunkban és tanulmányozta a helyi körülményeket. A nevezett vasút indóháza helyéül a gőzhajó állomás melletti fás kert helyiségét véli legcélszerűbbnek, ahonnan a Dunába síneket raknak és a hajókról közvetlenül lehetne a vasúti kocsikba átrakodni.”⁴²

A részletes tervek megismerését követően azonban a soproniak kedve is lelohadt. Az, hogy Győr szintén a Déli Vasút Cenk állomásánál csatlakozik a Sopron–Nagykanizsa vasútvonalhoz, megspórolva ezzel a Cenk és Sopron közötti vonal kiépítését – érthető módon – nem tetszett a soproniaknak. A győriek figyelme is egyre jobban a tervezett és a győri gazdaság szempontjából fontosabb Győr–Szombathely–Graz vasútvonal felé

³⁹ Soproni Állami Levéltár (S.Á.L.) XXV. 14618.

⁴⁰ Hírharang, in Győri Közlöny 11(1867)76, 1867. szeptember 22.

⁴¹ Hírharang, in Győri Közlöny 11(1867)92, 1867. november 17.

⁴² Hírharang, in Győri Közlöny 12(1868)37, 1868. május 7.

fordult. Így a Győr–cenki vasútvonal ügye a kellő támogatás hiányában csak vontatottan haladt előre.

1869 és 1872 között egy sor olyan osztrák terv is napvilágot látott, illetve kapott hatósági előmunkálati engedélyt, amelyek Sopron kívánták az osztrák vasúthálózatba bekötni. Osztrák részről 1872. végéig összesen 13 egymástól független Bécset Ebenfurthtal, illetve a magyar határral összekötő vasútvonal tervét terjesztették az osztrák cs. kir. kereskedelmi miniszter elé. Beható vizsgálatok alapján osztrák oldalról végül három terv bizonyult használhatónak: a Bécsi Bankegyesület, a Frankfurter/Erlanger-féle és a Schoeller és Liebig-féle tervek.⁴³

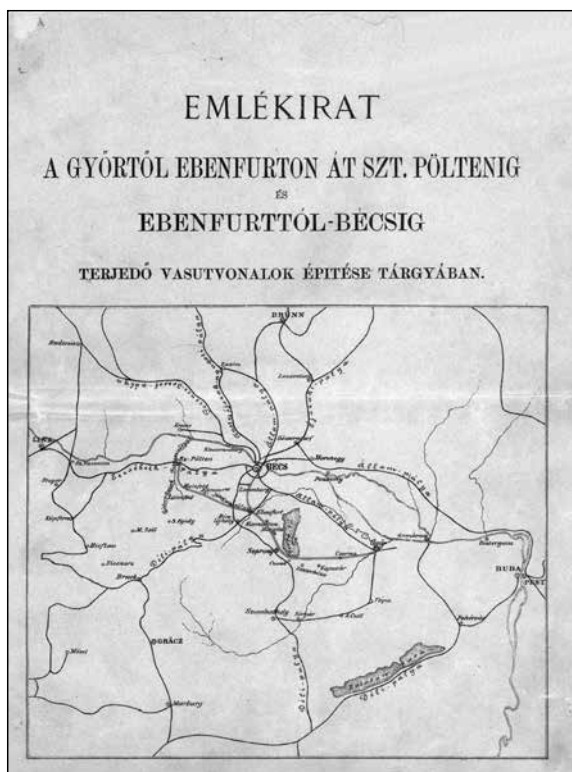
1870. október elején a sajtó arról tájékoztatta az olvasóit,⁴⁴ hogy a tervezett „Győr-soproni vaspálya” másodrangú vonal lesz csak és állami támogatást (kamatgarancia) nem fog kapni. Tudni vélte azt is, hogy a vállalkozók pénzt csak úgy tudnak szerezni, ha képesek kimutatni a pálya 6 %-os kamatozását. Ehhez viszont az kell, hogy ingyen kapják meg a szükséges földterületeket, homokot, meszet, épületfát stb. A lap megerősítette azt a hírt is, hogy „Sopronmegye egyik legtekintélyesebb bérlője [Berg Gusztáv], Győr, Sopron és Kapuvár városok máris kedvező nyilatkozatot tettek ebben”.

A sajtó intelmeit mintegy megfogadva az ügy propagálása érdekében az 1867-ben a „Győr-Ebenfurt-St. Pölten ’s Ebenfurt-Bécs közti vonalok építésére alakult társulat”, azaz gróf Batthyány Gejza, gróf Barthenheimi Bárh Károly, Regenhart Ferenc, Dr. Grünbaum Hermann, gróf Széchenyi Gábor, báró Berg Gusztáv *Emlékirat a Győrből Ebenfurton át Szt. Pöltenig és Ebenfurttól Bécsig terjedő vasútvonalak építése tárgyában* címmel 1870. októberében 12 oldalas tanulmányt jelentetett meg. A tanulmány készítői felismerték, hogy az eredetileg tervezett, csak Győrt Sopronnal (és nem a Déli Vasút Cenk állomásával) összekötő vasútvonal önmagában nem lehet életképes, mivel ebben az esetben nyugat felé tovább csak a Déli Vasút soproni állomásán keresztül vezet az út. Az *Emlékirat* 1. pontjában foglalták össze a tervezett vasútvonalak megvalósításának fő céljait:

- *A magyarországi gabna egyik legelső rakhelyét t.i. Győrt, a forgalmi akadályt előidéző Bécs mellőzésével, legrövidebb úton nyugattal összekötni.*
- *Az ausztriai havasföldek egy részét, valamint a Bécs-Újhely környékbeli terjedelmes malom vidéket, a legelőnyösebb s legkönnyebb módon magyarországi gabnával ellátni.*
- *Magyarország gazdag termésű rónaságát, Bécs eleségi kamráját, az áldott Rábaközt, a gazdasági ipar különféle ágainak felnyitni, s végre*
- *A Sopron, Ebenfurt és Bécs között, valamint a Triesting és Traisen völgyekben már meglévő számos és nagyszerű iparvállalatok élénk fejlődését elősegíteni, továbbá Magyarország és Alsó-Ausztria között a természetmenny és iparterményekben egy élénk csere-kereskedést ébreszteni.*

⁴³ CED 11(1872)74, 1872. szeptember 21., 897. p.

⁴⁴ Győr-soproni vaspálya, in Győri Közlöny 14(1870)79, 1870. október 2.

6. kép. A bécsi Zamarski L.K. Nyomd. Műv. Intéz. nyomdájában 1870-ben készült *Emlékirat* címlapja (Tóth Sándor Frigyes gyűjteménye)

„A tervezett vonaloknak építési viszonyai ... általában kedvezőnek mondható. ... A legkisebb vasúti félátmérő 140 öltre⁴⁵ [266 m] rúg, alagutak s szikla szétrobbantására szükség nincs. A közönséges földmíveletek a kedvező emelkedési viszonyoknak megfelelők és csak is Sopron s Ebenfurt között szükséges meglehetősen jelentékeny bevágásokat s töltéseket alkalmazni. ... A sínek magasságában a pályakorona valamennyi vonalokon 2 öl [3,8 m] szélességet kap, a sínrendszer 20 vámsúlyfontú⁴⁶ [10 kg] leend, a magaslati építkezések egyszerűen bár, de szilárdan lesznek elkészítve és úgy, hogy azok nagyobb forgalmi viszonyoknak is megfelelhendnek.”

⁴⁵ 1 magyar öl = 1 bécsi öl = 1,89648 méter.

⁴⁶ 1839-ben a poroszok vezetése mellett a német vámszövetség tagjai számára egységes súlymértékként a vámfontot vezették be. 1 vámfont = 0,5 kg.

Vonal	Vonalhossz		
	magyar	osztrák	összesen
	területen		
Fővonal			
Győr (gőzhajó állomás)	15,5320 mérföld (129,7 km)		26,4425 mérföld (220,9 km)
- Enese			
- Csorna			
- Kapuvár			
- Szt. Miklós			
- Cenk (Fertő tó)			
Sopron			
- Ruszt			
- Margita			
- Kismarton			
Ebenfurt	10,9105 mérföld (91,2 km)		
- Leobersdorf (Déli Vasút)			
- St. Veit (Triesting)			
- Pottenstein			
- Altenmarkt			
- Hainfeld			
- St. Veit (Gölsen)			
- Wilhelmsburg			
St. Pölten (Erzsébet Vasút)			
Szárnyvonal			
Ebenfurth			5,2250 mérföld (43,6 km)
- Ebreichsdorf			
- Münchendorf			
- Laxenburg			
- Leopoldsdorf			
- Laa			
Bécs (Arsenal)			
Összesen			31,6675 mérföld (264,6 km)

A Győr–Ebenfurth–St. Pölten fő-, illetve az Ebenfurth–Bécs szárnyvonal tervezett állomásai és hossza. (1 magyar mérföld = 8.353,6 m) Forrás: *Emlékirat...*

A tervezet a magyar területen fekvő vonalrészben 72 híddal és áteresszel számolt, melyek közül a győri Rába-híd 80 öl (152 m), a kapuvári Kis-Rába- és Nagy-Rába-hidak 10-10 öl (19–19 m) és az Ebenfurth melletti Lajta-híd 20 öl (38 m) fesztávú. Az osztrák területen fekvő fő- és szárnyvonal összesen 147 hidat és átereszt igényelt; Traisen híd 25 öl (48 m), kettő Gölsen híd 15–15 öl (29 m), Triesting híd 10 öl (19 m) és Schwechat híd 10 öl (19 m) fesztávú. „A nagyobb hidak egyelőre mind fából készülnek, a kisebbek s átereszek falazat s boltozatot nyernek.”

Az Emlékirat 7. fejezete foglalkozott a „jövendelő képesség” számítással. A levezetett számítás szerint a tervezett fő- és szárnyvonal kiépítése 16.832.800 arany értékű forint és 86 krajcár valóságos tőkét igényel. „Még akkor is, ha az csak 65 %-kal lenne elárúsítható és 26.000.000 ezüst forintra rugó névleges tőke lenne részvények s elsőbbségi kötvényekben kibocsájtva, a kimutatott tiszta bevétel az egész névleges tőke több mint 6 % kamatozásának felelne meg ezüstben.”

A győriek a tervezett vasútvonal elleni tartózkodásukat is időközben feladták. Győr város gabona-forgalma a Sopron-, illetve Buda–Nagykanizsa–Trieszt vasúti kapcsolatok létrejöttével némileg csökkent. Az elsősorban a Bánátból érkező gabonát Szegeden rakták hajóra onnan Pest-Budára szállították, ahonnan vonaton utazhatott tovább Trieszt felé. Tovább Győr felé hajón csak kevesebb érkezett. A helyzet orvoslására a győriek 1867-ben létrehozták a Győri Gőzhajó Társaságot, amely öt saját gőzhajóval hordta a bánáti gabonát és a Ferenc-csatornán át érkező ún. „csatorna-zabot” Győrbe. Innen viszont a gabonát csak Bécs kihagyásával (tehát a cs. kir. szab. Osztrák Államvaspálya Társaság Győr–Bécs vonalát igénybe nem véve) volt érdemes az Adriához (Trieszt), illetve Sopron–Ebenfurton át St. Pöltennél a cs. kir. szab. Erzsébet Császárné Vasúton (k.k. priv. Kaiserin Elisabeth-Bahn) át Nyugat-Európába szállítani, azaz a győrieknek is szüksége lett egy Győrt Sopronnal összekötő vasúti kapcsolatra.

A Győrt Sopronnal összekötő vasútvonal megépítésére 1870. elején egy újabb társaság jelentkezett. 1870. április 8-án dr. Tóth Ferenc,⁴⁷ dr. Bollemann budapesti ügyvédek és érdektársai kaptak előmunkálati engedély a vasúti összeköttetés megvalósítására. A társaságot valójában az „érdektársak” vezették: „vállalat élén a[z Erlanger-féle] Franco-Magyar Bank áll”,⁴⁸ illetve Emil Erlanger londoni bankja.

A tervezett vonal mentén 1870. augusztus 8-án kezdődött meg a tényleges munka. Az előmunkálatok vezetésével a botrányokkal övezett Magyar Keleti Vasút építészeti osztályának egyik „legjelesebb” mérnökét, Dregály urat bízták meg. Dregály 1870. augusztus első hetében érkezett Erdélyből Pestre, ahol más érdekelt vállalkozókkal tartott

⁴⁷ Dr. Tóth Ferenc 1871-ben az Ofen-Altöfener Volksbank (Buda-Óbudai Népbank) ügyvédje.

⁴⁸ Mint Pestről hiteles forrásból, in Győri Közlöny 14 (1870) 63, 1870. augusztus 7. Az 1869. február 21-i alakuló közgyűlésen 8.000.000 frank, vagy 32.000.000 o. é. ezüstforint (160.000 darab 50 frank/200 o.é. ezüstforint névre szóló kötvény) alaptőkével Pest székhellyel létre jön a Franco-Magyar Bank (Franco-Ungarische Bank – Banque Franco-Hongroise), amely Magyarország saját tőkéje alapján legnagyobb bankja. Igazgatóság (kormányzó tanács): gróf Károlyi Ede elnök, Victor Erlanger, Földváry Miklós, Czartoryski Constantin, Lányi Jakab stb. összesen 15 fő.

egyeztetést követően Sopronba utazott. Innen a tervezet vonalvezetés követve, azt tanulmányozva egy hét alatt Győrbe ért, ahol irodáját felállította. A tervek szerint a műszaki munkálatokat szeptember végére kellett befejezni, hogy ezt követően „az építési engedély megszerzéséért a lépések haladék nélkül megtétethessenek. A pénzszerzésre nézve, mint értesülünk egy milánói s egy londoni bankházzal már is alkudozások folynak s ha csak a háborús események nem remélt akadályokat nem gördítenek a vállalat elé, remélhető, hogy az építés a jövő tavasszal megkezdetik. A vállalat élén – mint tudjuk – a Franco-Magyar Bank áll, s ennek ügyes vezetőitől a legjobb sikert várhatjuk.”

Az Erlanger-bankház dr. Tóth Ferenc stróman nevével fémjelzett Győrt Sopronnal összekötő vasútvonal megépítésére irányuló, első kísérlete azonban nem járt eredménnyel. A magyar kormány bejelentése, hogy a korábbi gyakorlattal ellentétben a tervezett vasútvonalak építésének kamatgarancia rendszerén keresztül támogatásával felhagy, érzékenyen érintette a társulatot. A tervezet vasútvonal megépítéséhez szükséges építési kölcsön megszerzésének előfeltétele volt ugyanis, hogy az engedélykérőnek előre bizonyítania kellett, hogy az adott vonal megépítéséhez nincsen szüksége állami garanciára, mert a magyar állam korábbi gyakorlata szerint a tervezett vasutaknak az állam által biztosított, az építési tőke 6 %-át kitevő kamatot a létrejövő vasút forgalma kitermeli majd. Az 1870. októberében megjelent *Emlékirat* 7. fejezetében ugyan levezették, hogy a tervezett vonal jövedelmezősége az elvárt 6 %-ot biztosította, de ehhez elengedhetetlen volt, hogy az építetők a tervük megvalósításához szükséges földterületeket, helyi építőanyagokat (homokot, meszet, épületfát stb.) stb. az érintett településektől ingyen megkapják. Dr. Tóth Antal és érdektársainak Sopron városához intézett ezirányú megkeresésére adott válaszában a Sopron város közgyűlése egy esetleges támogatás eldöntéséhez három, Sopron városa szempontjából fontos kérdésre kért választ: Balftól tovább Kópházán át merre fog haladni a tervezett vonal, merre vezetik Sopron város területén a vasutat és hova tervezik az állomást felépíteni. A vasút ügyét tisztázandó a városi közgyűlés hét főből álló bizottságot jelölt ki. A bizottság 1870. december 12-én a közgyűlés elé terjesztette jelentését. A jelentés többek közt megállapította, hogy dr. Tóth Ferenc és érdektársai a vasutat hasonlóan az 1867. évi elképzelésekhez a Déli Vasút nagyeceni állomásához tervezi csatlakoztatni nem pedig Sopron városáig vezetni. Ebből pedig Sopron városának haszna nem származik.

Az 1870. december 12-én Sopron város közgyűlése elé terjesztett jelentés beszámolt egy másik, ugyancsak a Győrt Sopronnal összekötő vasútvonallal kapcsolatos eseményről. 1870. október 27-én Wilhelm Frankfurter⁴⁹ bécsi bankár is előmunkálati engedélyt kapott a Győr és Sopron közötti vasúti összeköttetés kiépítésére. Frankfurter okulva Dr. Tóth Antal és érdektársai sikertelenségéből a tervezett vasútvonalat Sopronig

⁴⁹ Wilhelm Frankfurter (1834–1898) bécsi vállalkozó nem volt ismeretlen a magyar vasúti körökben. Részvényese volt többek között a Magyar Keleti Vasútnak. 1870. december 20-án 18.142 szám alatt előmunkálati engedélyt kap a közmunka és közlekedésügyi m. kir. minisztériumtól egy Budáról Baján és Zomboron át Mohácsig, ill. Pápáról Keszthelyen át (Balaton)Szt. Györgyig vezető vasútvonalakra. A Magyar Hitelbank igazgatójának, Kornfeld Zsigmondnak apósa.

7. kép. Földváry Miklós (1831–1885) (Tóth Sándor Frigyes gyűjteménye)

kívánta megépíteni és megfogadva az *Emlékirat*ban foglaltakat előmunkálati engedélyének a Sopron és országhatár közötti vonalrészre kiterjesztése iránt folyamodott. Frankfurter ezt az egy évre szóló engedélyt 1547/1871 ügyiratszám alatt 1871. február 5-én megkapta.⁵⁰

1871. február 5-én Wilhelm Frankfurter bécsi építési vállalkozó a közmunka és közlekedésügyi m. kir. minisztériumtól 1547 szám alatt előmunkálati engedélyt kapott egy Sopronból Ebenfurth irányába a magyar határig vezető vasútvonalra. Nem egészen fél évvel később, 1871. szeptember 12-én pedig az ötvenévi báró Földváry Miklós⁵¹ országgyűlési képviselő és érdektársai kaptak ugyancsak egy évre szóló előmunkálati engedélyt⁵² a teljes Győr–Sopron–országhatárig vezető vonalra. Érdemes megjegyezni, hogy Földváry 1873-ban a Erlanger-féle Franco-Magyar Bank igazgatótanácsában ül Victor Erlangerrel együtt!⁵³ Az „érdektársak” alatt tehát a Franco-Magyar Bank értendő.

⁵⁰ 1871. február 5-i 1547 sz. ügyirat. CED; 10(1871)9; 1871. március 1.; 205.

⁵¹ Földváry Miklós (1831–1885) honvédhadnagy, 1848-as honvéd huszártiszt, országgyűlési képviselő. Tagja volt a Kassa-Oderbergi Vasút és a Magyar Országos Központi Takarékpénztár részvénytársaságok igazgatóságának tagja, ill. utóbbinak igazgatósági alelnöke.

⁵² 1871. szeptember 12-i 15612 sz. ügyirat. CED 10(1871)79; 1871. október 4.; 964.

⁵³ Adressen-Kalender von Pest, Ofen und Altofen für das Jahr 1873, Légrády testvérek, Pest, 1873; 583.

Bewilligung zu den Vorarbeiten für eine Eisenbahn von Oedenburg an die ung.-österr. Grenze gegen Ebenfurt.

Das k. ungarische Ministerium für öffentliche Arbeiten und Communicationen hat dem Wilhelm Frankfurter die Bewilligung zur Vornahme technischer Vorarbeiten für eine Locomotiv-Eisenbahn von Oedenburg bis an die ung.-österr. Grenze in der Richtung gegen Ebenfurt im Sinne der bestehenden Normen auf die Dauer eines Jahres ertheilt. Ofen, am 5. Februar 1871, Z. 1547.

8. kép. Híradás a *Centralblatt für Eisenbahnen und Dampfschiffahrt* (CED) lap 1871. március 1-i számában a közmunka és közlekedésügyi m. kir. minisztérium által 1871. február 5-én 1.547 szám alatt Wilhelm Frankfurter részére egy a Sopronból Ebenfurth irányába a magyar határig vezető vasútvonal kiépítéséhez szükséges előmunkálati engedély megadásáról.

Wilhelm Frankfurter a Sopronból Ebenfurth felé a magyar határig tervezett vasútvonalat tovább tervezte vinni, mégpedig az Ebenfurth melletti magyar határtól a Kaiserin Elisabeth Bahn vonalához Hetzendorf és Kaiserebersdorf állomások közötti csatlakozással. Erre az előmunkálati engedélyt az osztrák cs. kir. kereskedelmi minisztérium 22.126 szám alatt 1871. december 16-án állította ki.

Bewilligung zu den Vorarbeiten für eine Eisenbahn von der Grenze bei Ebenfurth an die Kaiserin Elisabeth-Bahn zwischen Hetzendorf und Kaiserebersdorf.

Das k. k. Handelsministerium hat dem Kaufmann und Bauunternehmer Wilhelm Frankfurter die Bewilligung zur Vornahme technischer Vorarbeiten für eine Locomotiv-Eisenbahn von der österr.-ungar. Grenze bei Ebenfurth an die Kaiserin Elisabeth-Westbahn zwischen Hetzendorf und Kaiserebersdorf im Sinne des Eisenbahn-Concessionsgesetzes vom 14. September 1854, R.-G.-Bl. Nr. 238 und der Min.-Vdg. vom 4. Februar 1871, R.-G.-Bl. Nr. 8, auf die Dauer von drei Monaten ertheilt. Wien, am 16. December 1871. Z. 22126—5466.

9. kép. Híradás a *Centralblatt für Eisenbahnen und Dampfschiffahrt* (CED) lap 1872. január 3-iki számában az osztrák cs.kir. kereskedelmi minisztérium által 1871. december 16-án 22.126-5.466 szám alatt Wilhelm Frankfurter részére egy az Ebenfurth melletti magyar határtól a Kaiserin Elisabeth Bahn vonalához csatlakozó vasútvonal kiépítéséhez szükség es előmunkálati engedély megadásáról.

Frankfurter 1872. elején mindkét előmunkálati engedélyt átruházta⁵⁴ Victor Erlanger báróra, aki a maga részéről előmunkálati engedélyt kapott a közmunka és közlekedésügyi m. kir. minisztériumtól egy Soprontól Győrig vezető gőzüzemű vasútvonalra. Ezzel egyidejűleg Victor Erlanger lényegében Frankfurter Ebenfurthtól Inzersdorfig vezető vasút tervvel megegyező tervet terjesztette újra az osztrák cs. kir. kereskedelmi minisztérium elé. Eszerint a 4,7 mérföld hosszú vonal a Wiener Neustadt–Grammat-Neusiedler Bahn Ebenfurth állomásából indul és északi irányban haladva Pottendorf, Ebreichsdorf és Münchendorf községeket érintve ér el Inzersdorfbá, ahol a Kaiserin Elisabeth Bahn Hetzendorf–Albern szakaszához csatlakozik. A vonal teljes kiépítésének költségét a magasépitményekkel és járművekkel együtt 3.983.236,- osztrák értékű ezüst forintban állapították meg.

Ma már nem bizonyítható, hogy a félszerfalvi⁵⁵ (Hirm) és cinalvi⁵⁶ (Siegendorf) cukorgyárak rokoni kapcsolatban is álló tulajdonosai, Rudolf Rothermann (1835–1903)

⁵⁴ CED 11(1872)24, 1872. március 23.

⁵⁵ 1850: Hartig Ignác és Tsa. → 1867: Hirmer Zuckerfabrik Hartig & Rothermann.

⁵⁶ 1852: Patzenhofer és Tsa. 1853. május 1-iki közkereseti társasági szerződés alapján. → 1988: megszűnik.

és Conrad Patzenhofer (1821–?), valamint „érdektársaik” tudtak-e a Frankfurter-, illetve a Földváry-féle Győr–Sopron–országhatár vasútvonal tervekről. Minden este 1871-ben ők is jelentkeztek egy vasútépítési elképzeléssel, amelynek segítségével cukorgyáraikat a Pándorfalu–Kismarton–Lajtaújfalu, illetve Kismarton–Sopron vonalak megépítésével kívánták kedvezőbb üzleti pozícióba hozni⁵⁷. Az 1871. március 20-án a közmunka és közlekedésügyi m. kir. minisztériumtól 4544 szám alatt egy évre megadott előmunkálati engedély⁵⁸ a két gyárhoz vezető vonal mellett egy Kismartonból a Szt. margiti kőbányához vezető vasúti leágazás tervét is tartalmazta.

Végleges engedélyt a „Győrtől Csornán, Czenken, Sopronon át Ebenfurth mellett az országhatárig vezető I. rendű mozdony-vasút építésére” és üzletben tartására az 1872. évi XXVII. törvénycikk által törvényerőre emelt engedélyokmány alapján azonban a német Victor Alexander Erlanger (1840–1894) kapott. Az Erlanger-féle vasútépítési terv valójában Wilhelm Frankfurter 1870. október 27-iki, illetve 1871. február 5-iki keltezésű engedélyokirathoz előterjesztett tervezet volt⁵⁹. Frankfurter építési vállalkozó mögött ugyanis az a Franco-Magyar Bank állt⁶⁰, amelyet a frankfurti és bécsi Erlanger-bankházak hoztak létre 1869-ben. Frankfurter – mint építési engedélyért folyamodó – formális kihátrálása a Győr–sopron–ebenfurti vasútvonal megépítéséből talán azzal magyarázható, hogy a Magyarországon egyre jelentősebb szerepet játszó, ezért sok kritikával illetett Erlanger-bankház részére saját neve alatt, de Erlangerék pénzével kért 1871. tavaszán a Buda–Újszöny (ma Komárom) között megépítendő vasútvonalra előmunkálati engedélyt⁶¹. A feltehetően stróman szerepét betöltő Frankfurter biztosította volna az Erlanger bankház számára a Buda–Újszöny vonalat, melynek segítségével a már előrehaladott stádiumban lévő Győr-sopron-ebenfurti vasútvonal tervezet jelentős mértékben felértékelődött.

Az 1872. évi XXVII. számú törvényhez vezető út kronológiája – 1872

Megfelelő magyar törvény hiányában a m. kir. közmunka és közlekedési miniszter az Osztrák Császárság Közmunka és Kereskedelmi Minisztériumának 1854. szeptember 9-iki keltezésű vasutak engedélyezéséről szóló rendeletében⁶² foglaltakat lényegükben át-

⁵⁷ Úgy Patzenhofer, mint Rothermann a nagyecenki és büki cukorgyárakban is érdekeltek voltak. Patzenhofer hozta létre 1871-ben az ácsi cukorgyárat is. Így az általuk tervezett soproni vasúti csatlakozás kiépítésével az összes érdekeltségükbe tartozó cukorgyár vasúton megközelíthető lett volna.

⁵⁸ 1871. március 20-i 4544 sz. ügyirat. CED 10(1871)32; 1871. április 22.; 388.

⁵⁹ Az engedélyezési eljárás körül nem minden lehetett rendben; még 1873 őszén is napvilágot láttak hírek, miszerint Erlanger ill. Frankfurter tervei a Tóth/Bolleman féle részletes tervekkel és hozzájuk tartozó költségvetésekkel megegyeztek. Eltérés csupán abban volt, hogy előbbieik önálló győri és soproni állomást terveztek. „Ez drasztikus példája annak, hogy hazánkban mi történhet a vasútépítési engedélyek kiadása terén!” Ödenburger Nachrichten, 1873. október 29.

⁶⁰ Győri Közlöny, 1870.08.07.

⁶¹ Vasút, 1871. április 1.

⁶² Törvényi erőre emelve az 1854. évi 238. számú törvénnyel. Kihirdetve 1854. szeptember 27-én a Birodalmi Törvénylapban (Reichs-Gesetzblatt) LXXXII. számában.

véve adta ki az országgyűlés jóváhagyásával 1868. április 20-án a vasutak engedélyezését szabályozó 4973 számú rendeletét. „Ezen osztrák rendeletnek lényege a következő volt: Minden tervbe vett vasútvonal engedélyezhető, ha olyan pontokat köt össze, melyek politikai, kereskedelmi, vagy hadászati szempontból nyomatékosak. Az előmunkálatokra minden folyamodó megnyerheti az engedélyt, ha képességét kimutatja; de ezen előengedély [előmunkálati engedély⁶³] még senkinek sem ad a vonal kiépítésére annak idején elnyerendő végleges engedélyre is igényt. Ezért külön kellett folyamodni, s a beadványhoz egy általános tervezetet s költségelést csatolni. Ennek alapján történnek az engedély feltételei iránti alkudozások, melyek egy külön engedélyokmányba [engedélyokirat] foglalandók. Mielőtt az engedélyes a munkálatokat foglalatba vehetné, a részletes tervezetet tartozik a kormányhoz beterjeszteni, mely utóbbinak joga van azt a szükséghez képest módosítani. A részletes tervezet jóváhagyása után a helyhatóságok, községek és érdekelt birtokosok észrevételei és igényei meghallgatandók, s e célból egy vegyes bizottmány, az úgynevezett közgazgatási bejárás végett a helyszínre kiküldendő.”⁶⁴

Február 22.

A minisztertanács 15. ülésén a közlekedés miniszter bemutatja a Győr-Sopron-Ebenfurth vasútról szóló törvényjavaslatot. „E vasút hossza 11 7/10 mértföld, kamatbiztosítást nem veendő igénybe, s az összes költség 7.508.000 frtra van számítva. A részvénytársulat a vasút építésének engedélyezése után fog csak megalakulni. A minisztertanács a törvényjavaslatot elfogadja, s közlekedési miniszter urat megbízza, hogy azt Ő felségének előzetes jóváhagyás végett bemutassa.”⁶⁵

Az év elején⁶⁶ Wilhelm Frankfurter bécsi építési vállalkozó átruhazza Victor Erlanger báróra a közmunka- és közlekedésügyi m. kir. minisztériumtól 1871. február 5-én 1547 szám alatt a Sopronból Ebenfurth irányába a magyar határig vezető, illetve ennek folytatásaként az osztrák cs. kir. kereskedelmi minisztériumtól 1871. december 16-án 22.126 szám alatt az Ebenfurth melletti magyar határtól a Kaiserin Elisabeth Bahn vonalához Hetzendorf és Kaiserebersdorf állomások közötti csatlakozású vasútvonalakra kapott előmunkálati engedélyeit.⁶⁷

„Victor Erlanger báró ígéretet kapott egy Soprontól Győrig vezető vasútra szóló előmunkálati engedély elnyerésére. Értesüléseink szerint ez az engedély az említett összeköttetésnél

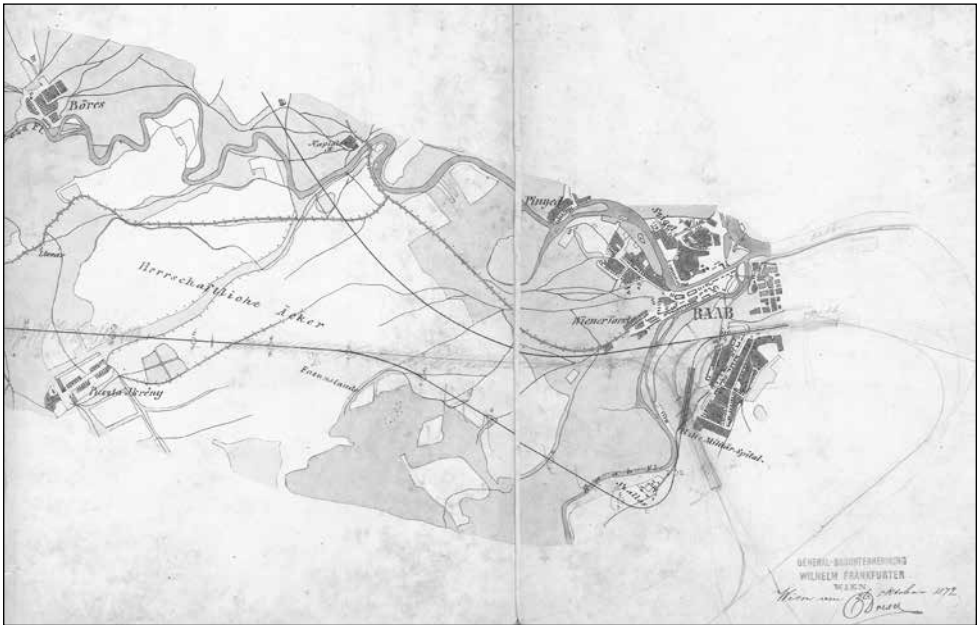
⁶³ Az ún. előmunkálati engedély – meghatározott (általában egy év) időtartamon belül – a vasútvonal megtervezésére adott jogot. Az előmunkálati engedélyes az érintett területek tulajdonosainak beleegyezése nélkül saját költségére elvégezhette mindazokat a felméréseket, nyomvonal-kitűzéseket, talajvizsgálatokat és egyéb műszaki vizsgálatokat, amelyek a vasútépítési engedély kiadásához vasúti tervet elkészítéséhez szükségesnek tűntek. Az előmunkálati engedély nem biztosított a tervezett vasútvonal megépítéséhez előjogot, sőt az engedély kiadásának ígéretét sem jelentette. Másrészt az előmunkálati engedély az engedélyest a vasútvonal megépítésére, sőt annak még megtervezésére sem kötelezte

⁶⁴ Pivani Ignác: A vasút válság. In *Közgazdasági Szemle* 1(1874), 84–85.

⁶⁵ Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1872. február 22-iki 15. ülés 11. napirendi pontja.

⁶⁶ Wilhelm Frankfurter előmunkálati engedélyeinek báró Victor Erlangerre történő átruházásának pontos dátuma nem ismert.

⁶⁷ CED 11(1872)24, 1872. március 23.

10. kép. A Győr-országhatárszéli vasút tervezett győri végállomása. A rajzon Frankfurter építési vállalkozó megbízottjának, Drexlernek aláírása felett ugyan 1872-es évszám szerepel, de a rajz jóval korábban készült, mivel a Magyar Nyugati Vasút forgalom számára 1871. október 1-én átadott Győr–Kiscell–Szombathely vonala a rajzon feltüntetve még nincsen. A helyszínrajzba később ceruzával alternatív vonalvezetéseket rajzoltak be.⁶⁸ (Tóth Sándor Frigyes gyűjteménye)

*lényegesen jelentősebb vasútvonalra szól. Jelen esetben egy Győrtől Sopronig, Soprontól Ebenfurthig és onnan tovább St. Pöltenig bécsi kiágazással. Mivel ezen túlmenően ez az új vonal engedélyének része a Budáról Újszönyig, onnan tovább Győrig vezető vonal is, így az engedélyezendő vasút közvetlen összeköttetést teremt Bécs és a Nyugati Vasút állomásai, valamint a magyar főváros és a Duna között, úgy, hogy közben átszeli Magyarországi ipar és kultúra szempontjából legfejlettebb és legsűrűbben lakott területeit.*⁶⁹

Március 3.

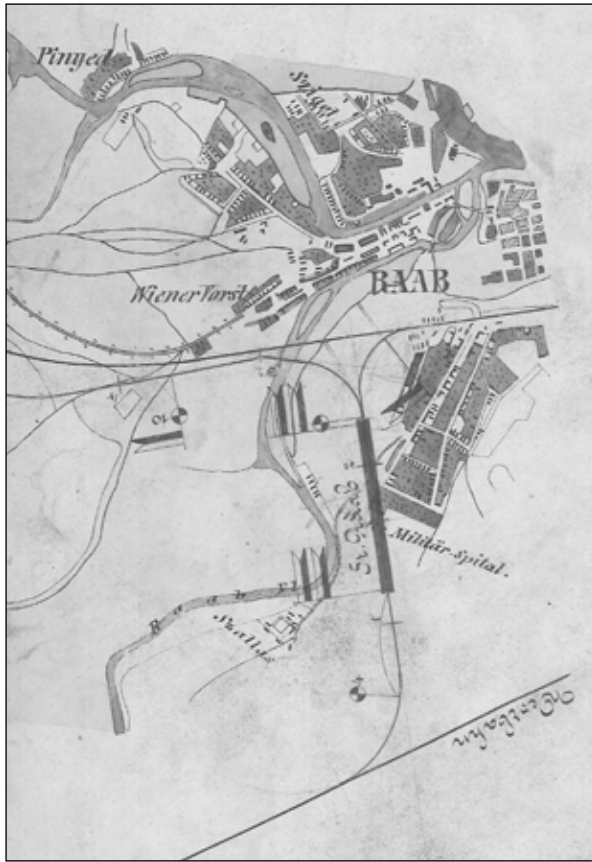
A minisztertanács 18. ülésén megtárgyalja a Sopron–Pozsony–Lundenburg–Vágvölgy vasútról szóló törvényjavaslatot.

Március 7.

A Közmunka- és közlekedésügyi Minisztérium 19.672 szám alatt elrendeli a vasúti üzletmenetben a magyar nyelv fokozatos bevezetését.

⁶⁸ Linie Raab-Oedenburg-Ebenfurth - Übersichtssituationsplan mit Wärterhäusern und Wegübergängen, 1872.

⁶⁹ Neue Freie Presse, 1872. február 21., 2692. szám.

11. kép. A Győr–soproni vonalat és győri állomását az 1872/1873 évi rajz a később megvalósultnak megfelelően mutatja. A Magyar Nyugoti Vasút Győr–Kiscell–Szombathely (1871. október 1.) vonalához csatlakozás azonban nem valósult meg. (Tóth Sándor Frigyes gyűjteménye)

Március 14.

A képviselőház állandó vasúti és pénzügyi bizottsága a törvényhozás elé terjeszti a Wilhelm Frankfurter féle Győr–Sopron–országhatár és Sopron–Pozsony–Nagyszombat–Zsolna vasútvonal-tervezet ügyét.

1871. október 29-én egy nemzetközi érdekcsoport⁷⁰ megvásárolta az Osztrák Birodalom első sínpályáját, a Pozsony–Nagyszombati Lóvasutat és a vasútvonal elsőrangú gőzmozdonyú vasúttá átépítése mellett a Sopron–Szt.Margit–Ruszt–Pozsony és a Pozsony–Nagyszombat–Trencsén–Zsolna (csatlakozás a Kassa–Oderbergi Vasúthoz)

⁷⁰ Herceg Windischgrätz Alfréd, id. gróf Zichy József, gróf Breuner Ágost János, gróf Széchenyi Béla, gróf Szapáry Gyula, Szüllő Géza, Machanek Miksa, Proschavitz és a bécsi Wechslerbank, valamint báró Detreux Ede, Friedmann O. Bernát és Zimmermann Emil.

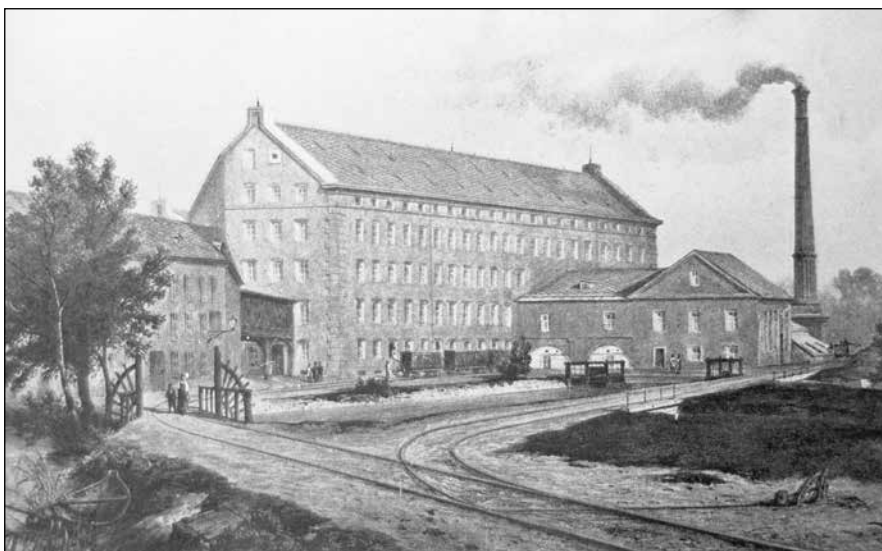
fővonalakat, valamint a Sércz–Kismarton–Nagyhöflány (tervezett Győr–Sopron–országhatár vonalhoz csatlakozás) Nagyszombat–Jabloncza–országhatár (csatlakozás Lundenburgnál a Ferdinánd Császár Északi Vasúthoz) és Lipótvár–Úzbégh szárnyvonalakat kívánta megépíteni.

Március 18.

A Wiener Neustadt–Grammat Neusiedler Eisenbahn forgalomba helyezi az osztrák Ebenfurthot a magyar Lajtaújfaluval összekötő lóvasutat. Az 1872. március 18-án megnyitott Ebenfurth–Lajtaújfalu vonal (amely a lajtaújfalusi bányavasúton keresztül állt kapcsolatba az osztrák vonallal) üzemvitelét a Wien–Pottendorf–Wiener Neustädter Bahn költségére 1875. január 1-től a Déli Vasút látta el (lóvontatás), amely a maga részéről az Ebenfurth–Lajtaújfalu vonalszakaszt évi 5.837 forint ellenében tovább adta bérleménybe a Wittmansdorf–Leobersdorf–Ebenfurth Vasútnak. A Wien–Pottendorf–Wiener Neustädter Bahn vonalszakaszon az üzemvitelt a GySEV vonalának 1879. évi megnyitásával a Déli Vasút költségére a GySEV látja el. A GySEV részéről történt üzemvitel átvételével a lóvontatást gőzmozdonyos vontatás váltotta fel.

Április 7.

A törvényhozás előtt a Győr–Sopron–Ebenfurth vasútertvvel kapcsolatos törvényjavaslat. A képviselőház állandó vasúti és pénzügyi bizottságainak együttes jelentésében tárgyalni szándékozott eredeti Frankfurter/Erlanger-féle tervezet Sopron és Nagyhöflány között az ugyancsak engedélyezés alatt álló sopron–pozsony–vágvölgyi vasúttal közösen

12. kép. Az ebenfurthi Schöller-malom az 1871. évi bővítés előtt.
(Lovas Gyula/Tóth Sándor Frigyes gyűjteménye)

tervezte a vonalat kiépíteni; Sopronban és Nagyhöflányban közös állomásokat terveztek.⁷¹ Az eredetileg ötödik napirendi pontként kitűzött vitára azonban már nem került sor. „Ekkor jött közbe az 1869–1872-iki országgyűlést oly szomorú emlékévé tevő baloldali böbeszédűség s mind e törvényjavaslatok tárgyalás nélkül maradtak.”⁷²

Május 21.

Erlanger Viktor a Sopron–Ebenfurth vasútvonal építéséhez szükséges intézkedések engedélyezése érdekében a minisztertanácshoz fordul.

„Közlekedési minister úr előterjeszti báró Erlanger Viktornak, a ministeri tanácshoz intézett folyamodását, melyben a Sopron–ebenfurti vasút kiépítése érdekében kéri, hogy addig is, míg a törvényhozás határozand, a kormány engedje meg, miszerint:

1. a hivatalos bejárás megtörténhessék;
2. hogy a vasúthoz szükséges földterület – amennyiben ez barátságos úton megtörténhetik, biztosíthatassék; végre
3. hogy a kormány készségét nyilvánítsa, hogy az erre vonatkozó törvényjavaslatot a törvényhozásnak mielőbb előterjesztendi s tárgyalását sürgetendi.”

A miniszteri értekezlet Erlanger kérésének azzal az indokkal adott helyt, hogy „hasonló, sőt ennél tovább terjedő engedély már a sopron–pozsony–lundenburg–vágvölgyi vasúttársulatnak is megadatott”.⁷³

Június 22.

Az Erlanger érdekeltség Wilhelm Frankfurter bécsi bankárt kinevezi a tervezett Győr–Sopron–országhatár vasútvonal fő építési vállalkozójává (*General-Bauunternehmer*). A korra igen jellemző és elhíresült „fővállalatok” (*General-Unternehmung* vagy *General-Bauunternehmung*) tekintélyes pénzcsoportokkal szövetkezve folyamodtak – általában sikerrel – vasútépítési engedélyekért. Az engedély birtokában „a közönség érdeklődését hangzatos ígéretekkel felcsigázva, a részvényeken jó áron túladtak, a vasút sorsával aztán többé mit sem törődtek. Az építést alvállalkozóknak adták ki, akik ismét más alvállalkozóknak adták tovább és a sok kézen keresztül gyakran az építési tőke több mint fele elkallódott.”⁷⁴

Július 1.

A minisztertanács 56. ülésén megtárgyalja az Erlanger bankházak által a tervezett Magyar Déli Vaspálya Társaság létrehozásával kapcsolatosan együttesen beadott emlékiratot. Az újonnan létrehozandó társaság megváltaná az Erlanger Victor tulajdonában lévő, a Győr–Sopron–Ebenfurth közötti vasút megépítésére vonatkozó engedélyt.

⁷¹ „Sopronnál és Nagyhöflánynál a soprony-pozsony-vágvölgyi vasúttal közösen használandó állomások építendőek.” Az állandó vasúti és pénzügyi bizottságok jelentése a Győrtől Sopronon át Ebenfurt irányában az ország határáig vezetendő vasút iránt előterjesztett törvényjavaslat tárgyában; 1872. április 7.; Képviselőházi Irományok, 1869–1871, 15. kötet; 354–355.; Melléklet az 1439. számú irományhoz.

⁷² Központi Vasúti és Közlekedési Közlöny (a továbbiakban: KVKK), 4 (1873) 3; 1873. január 16.

⁷³ Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1872. május 21-iki 48. ülés 6. napirendi pontja.

⁷⁴ Újhelyi Géza: A vasútügy története; Budapest, 1910; 181.

Az Erlanger érdekeltségű Franco-Osztrák és Franco-Magyar bankok, valamint a párizsi és frankfurti Erlanger bankházak részvételével létrehozandó Magyar Déli Vaspálya Társulat alapításának kérdését és a társaság elképzelései szerint a már üzemelő, vagy épülő félben lévő, illetve tervezett vasútvonalak átvételével kapcsolatos szerződéstervezetet a minisztertanács 1872. július 1-iki ülésén tárgyalta meg. *„Ezen társulat részvényeken alapulna, oly formán, hogy a vállalat fele részben a vállalkozó bankházakat, másik fele részben a magyar kormányt illetné. A ... szerződési pontok értelmében az alakítandó társulat körülbelül 270 mértföldnyi vasúti hálózatot birtokába jönne 251.300.000 forintnyi összes tőkével effectív ezüst értékben.”*

Az emlékirat 8 pontban sorolta fel az átveendő vonalakat. Az utolsó pont értelmében *„följogosultatnék a vállalkozó társulat, a már engedélyezve lévő Győr–sopron–ebenfurti vonalra báró Erlanger Victornak adott engedélynek magához váltására, melynek megtörténte után a vonal Bécsig kiépítettetni fogna.”* A m. kir. pénzügyminiszter *„úgy a kereskedelem, mint a forgalom, de nemkülönben pénzügyi szempontokból az államra előnyös szerződést”* a minisztertanácsnak elfogadásra javasolta. A nagyszabású terveket azonban az 1873. évi pénzügyi válság elsodorta...

Szeptember 6.

A minisztertanács 75. ülésén napirendre tűzi többek közt a Győr–Sopron–Ebenfurth és a Sopron–Pozsony–Vágvölgyi vasutak ügyét.

Szeptember 16.

A törvényhozás előtt a Győr–Sopron–Ebenfurth vasúttervvel kapcsolatos törvényjavaslat. Az 1872–1874 közötti következő parlamenti ciklus elején a képviselőház egyidejűleg⁷⁵ három – 1872. tavaszán meg nem vitatott – törvényjavaslatról tárgyalt, amelyek *„oly elsőrendű gőzmozdonyú vasútvonal engedélyezését tartalmazza, mely az államtól kamatbiztosítást nem igényel”⁷⁶ és melynek kiépítéséhez az ország – 30 évi adómentesség⁷⁷ engedélyezésén kívül – semminemű segéllyel nem járul.”⁷⁸ Ezek a tervezett GySEV vonal mellett a sopron–pozsony–lundenburg–vágvölgyi és a vojtek–német-bogsányi⁷⁹ vasutak voltak.*

1872. szeptember 16-iki képviselőházi ülésén Tisza Lajos közmunka és közlekedési miniszter által a Győrtől Sopronon át Ebenfurth irányában az országhatárig vezetendő el-

⁷⁵ 1872. szeptember 16. és 30., október 5., 8. és 9.

⁷⁶ *„Törvényhozásunk ugyanis mindeddig csakis olyan vasutakat engedélyezett, melyeket vagy maga az állam építettet, vagy pedig magánosok, de kamatbiztosítás mellett. Újabb időkben a vasúti kamatbiztosítás súlya annyira terhelte az országot és a közhangulat annyira roncsolta e rendszert, hogy mind a kormány, mind a törvényhozás hajlott e rendszert elhagyni és azon elv vetődött felszínre, hogy egyelőre az állam nem nyújt segélyt, hanem csak oly vállalatoknak, melyek kamatbiztosítás nélkül képesek vasútépitésre.”* KVKK 4 (1873) 2, 1873. január 9.

⁷⁷ Azaz a vasúttársaság nem tartozott az államnak se jövedelmi, se kereseti adót fizetni és a kötvények és részvények szelvényei 30 évig szintén adó-, bélyeg- és illetékmentesek voltak. KVKK 3(1872)15, 1872. április 11.

⁷⁸ 1872. szeptember 30.; Képviselőházi Irományok, 1872–1874, 1. kötet, 277.

⁷⁹ A tervezett vasút valójában nem elsőrendű, hanem másodrendű vasút volt.

sőrendű gőzmozdonyvasút kiépítésére vonatkozó törvényjavaslat, illetve a vonatkozó engedélyokirat ismételten beterjesztett tervezete a soproni, illetve nagyhőflányi közös állomásokra vonatkozó előírást már nem tartalmazta. A törvényjavaslat indoklásában Tisza előadta:

„Három rendbeli ajánlat nyújtott be hozzám, a fentnevezett vasútvonalnak, az állami kamat-biztosíték igénybevétele nélkül való kiépítésére Győrből kiindulva Sopronon át Ebenfurt felé az ország határáig. Az ajánlattevők egyike⁸⁰ egyrészt ajánlatával elkésett, másrészt részleteiben oly vonalat hozott javaslatba, mely érdekeinknek kevésbé fogna megfelelni, a másik pedig valószínűleg a tőkeszerzéssel összekötött, az általam kívánt, s ily vasutengedélyezéseknél nem mellőzhető garantiát kellő időben nyújtani képes nem volt,⁸¹ ennél fogva a harmadik folyamodóval, ki a kormány feltételeit elfogadta, s a megfelelő biztosítékokat nyújtani kész és képes volt, az említett vasút engedélyezése iránt az alkut megkötöttem.

Az ennek eredményeként bemutatott engedélyokmányterv szerint – e vasút az állam minden hozzájárulása nélkül, – 30 évi adómentesség mellett azon szabályok szerint fog épülni, melyek az elsőrendű vaspályákra megállapítvák. Azon szempontból kiindulva, hogy ezen vasút építése érdekében az állam sem kamatbiztosítást, sem más anyagi segílyt nem nyújt, s ennél fogva a pénzbeszerzés módozatainak az alakulandó társulat befolyásának, valamint a jövedelmezőség biztosításának is más alapokon kell szerveztetnie, mint a garantírozott pályánál, szükségesnek láttam kikötni:

1-ször, hogy az alakulandó társulat csupán részvényeket bocsáthat ki, miután elsőbbségi kötvények kibocsájtását azon oknál fogva nem véltem megengedhetőnek, mert azok kamatozása biztosítva nem lévén, a pályának ezen kamatoknál csekélyebb tiszta jövedelme esetében, mi a forgalom első éveiben lehetséges, – a vállalat fennállását folyton fenyegető zavaroktól kellene tartani;

2-szor, hogy az alapszabályok helybenhagyása után az alakuló közgyűlés azonnal hívassék össze, s az első igazgatótanács ezen közgyűlésben választassák meg;

3-szor, hogy a társulat közgyűlései, az építés ideje alatt is évenként tartassanak meg;

4-szer, hogy a megállapított tőkéből 300.000 o. é. frtnyi készpénztartalék alapul tétessék le, s ezen összeg a pálya jövedelmeiből egy millió frtig szaporíttassék.

Az effectív építési költségek az egész 15 3/10 mértföld hosszú vonalra mértföldenként átlagosan 700.000 frtban állapítottak meg. A költségszámítás alapjául vétetett, hogy a pálya mint elsőrendű fog építtetni, hogy minden műépítmények kőből és vasból állítandók elő, hogy a vidék nagy ipara s a remélhető nagy forgalom tekintetéből – az állomások a remélt nagy forgalomnak megfelelő arányban létesítendőek; nevezetesen, hogy Győrben és Sopronban önálló nagyobb pályaudvarok építendőek; hogy az állomások mellékvágányaira nem, mint eddig más vasutaknál 10 %, hanem 16 % vétetett; hogy forgalmi eszközökre 70.000 frt előzményeztetik; hogy a tartaléktőkére fordítandó összegből mértföldenként 20.000 frt esik. Végre, hogy általában az építés s felszerelés tekintetében oly határozatok állapítottak meg, miszerint e pálya

⁸⁰ Dr. Tóth Ferenc, Dr. Bolleermann ügyvédek és érdektársaik.

⁸¹ Földváry és érdektársai.

már az első időben s később is lehetőleg jó ideig utánpótlások nélkül a remélhető forgalomnak megfelelően.

Az elősorolt feltételek s megállapítások által a pálya kiépítése s célszerű üzlete biztosítva lévén, az e tárgyban benyújtott törvényjavaslat s engedélyokmány elfogadását annál inkább ajánlhatom, mert a szóban forgó vasút hazánkban egy nyers-terményekben, kézi- s gyár- iparban gazdag, de közlekedési eszközökben aránylag szegény vidéket szel át, s így egyrészt e vidék előmenetelére, s földművelése-, ipara- s kereskedelmének felvirágzására kitűnő eszközül szolgál, másrészt pedig nem megvetendő fontossággal fog bírni átmeneti s kiviteli forgalmunkra is, a mennyiben általa a Dunától s ennek Pest után egyik legnevezetesebb kereskedelmi pontjától Győrtől, – az alsó-austriai vasúthálózatig egy új út nyitatik, s ez irányban egy új versenylvonalat nyerünk.”⁸²

Október 9.

A képviselőház 27. országos ülésén a Győr–Sopron–országhatár, a Sopron–Lundenburg–vágvölgyi és a Vojtek–német-bogsányi vasutak engedélyezéséről szóló törvényjavaslatok „harmadszor fölolvastván, végleg megszavaztatnak”.⁸³

Október 14.

A törvényhozás előtt a Győr-Sopron-Ebenfurth vasútertvvel kapcsolatos törvényjavaslat. A főrendiház következő, 1872. október 14-iki XIV. országos ülésén gróf Keglevich István felszólalásában megjegyezte: „Ezen vasutaknak egyike, a Sopron–Ebenfurton át az ország határszéléig menő vasút ellen általánosságban azt hiszem, semmi kifogás nem lehet, mivel ennek célja, – melyet én is igen helyeslek, igaz, hogy épen ezt nem hozza fel a miniszteri indokolás – Pestet a legrövidebb úton összekötni a nyugati gabonafogyasztó országokkal: Franciaországgal és Svájjal.”⁸⁴

Október 15.

A képviselőház 1872. október 15. délelőtti, 31. országos ülésén Batthyány Ferenc, a főrendiház jegyzője bejelentette, hogy „A méltóságos főrendek megbízásából van szerencsém jelenteni, hogy a méltóságos főrendek a hozzájuk utasított 3 rendbeli vasúttörvényjavaslatot, u. m.: a Győr–Sopron–Ebenfurt irányában az ország határáig vezetendő elsőrendű gőzmozdony vasút kiépítéséről szóló, továbbá a soprony–pozsony–lundenburg–vágvölgyi elsőrendű gőzmozdony vasút kiépítéséről, végre a vojtek–németbogsányi másodrendű gőzmozdony vasút kiépítéséről szóló törvényjavaslatokhoz szintén hozzá járultak.” A képviselőház elnöke, Bittó István válaszában kijelentette „... gőzmozdony-vasutak kiépítéséről szóló törvényjavaslatok a méltóságos főrendek által is változatlanul elfogadtatván, azok a megszokott módon ő felsége

⁸² Törvényjavaslat a Győrtől Sopronon át Ebenfurt irányában az ország határáig vezetendő elsőrendű gőzmozdonyvasút kiépítéséről. 1872. szeptember 16.; Képviselőházi Irományok, 1872–1874, 1. kötet, 147–148.

⁸³ 1872. október 9.; Képviselőházi Irományok, 1872–1874, 1. kötet, 309.

⁸⁴ 1872. október 14.; Főrendiházi Napló, 1872–1874, 64.

103. szám.

1872-ik XXVII. törvénycikk

A Győrtől Sopronon át Ebenfurt irányában az ország határáig vezetendő elsőrendű gőzmozdonyvasút kiépítéséről.

(Szentelést nyert 1872. évi október hó 15-én. Kihirdetett a képviselőházban 1872. évi október hó 15-én, a főrendekházában 1872. évi október hó 15-én.)

1879.
M. E. 1872.

Mi Első Ferencz József,
Isten kegyelméből Austriai Császár, Csehország Királya stb. és Magyarország Apostoli Királya

Kedvelt Magyarországnak és társországai hű Főrendei és Képviselői közös egyetértéssel a következő törvénycikket terjesztették szentesítés végett Felsőgünk elé:

1. §.

A Győrtől Sopronon át Ebenfurt irányában az ország határáig vezetendő gőzmozdony vasút kiépítése tárgyában előterjesztett engedélyokmány a törvényhozás által jóváhagyván, becikkelyeztetik.

2. §.

E törvény a kihirdetés napján lép életbe, s végrehajtásával a közmunka- és közlekedésügyi és a pénzügyi ministerek bizatnak meg.

Mi e törvénycikket s mindazt, a mi abban foglaltatik, összesen és egyenkint helyesnek, kedvesnek és elfogadottnak vallván, ezennel királyi hatalmunknál fogva helybenhagyjuk, megerősítjük és szentesítjük, s mind Magunk megtartjuk, mind más hűveink által megtartatjuk.

Kelt Budán, ezernyolczszázhetvenkettedik évi október hó 15-én.

FERENCZ JÓZSEF, s. k.

(P. H.)

Gróf Lónyay Menyhért, s. k.

13. kép. A Győrtől Sopronon át Ebenfurt irányába az országhatárig vezetendő elsőrendű gőzmozdonyvasút kiépítéséről szóló 1872. évi XXVII. törvénycikk becikkelyezését 1872. október 15-én szentesítő (jóváhagyó) rendelet.

*szentesítése alá fognak terjeszteni. Miután tudomásomra esett, hogy a szentesített törvények d.u. 2 óraker vissza fognak érkezni, kérem a tisztelt képviselő urakat, méltóztassanak a d.u. 2 óraker tartandó ülésben megjelenni.*⁸⁵

0A képviselőházban kihirdetik Ferenc József magyar király által aznap szentesített,

- a Győrtől Sopronon át Ebenfurt irányában az ország határáig vezetendő elsőrendű gőzmozdonyvasút kiépítéséről szóló 1872. évi XXVII. számú (→ 1874.07.30.)
- a Sopron–pozsony–lundenburg–vágvölgyi elsőrendű mozdonyvasút kiépítéséről szóló 1872. évi XXIX. számú (→ 1874.07.30.) törvényeket.

⁸⁵ 1872. október 15.; Képviselőházi Napló, 1872–1874, 1. kötet, 386.

Bewilligung zu den Vorarbeiten für eine Eisenbahn von Raab über Igmánd nach Ofen.

Das kön. ungarische Ministerium für öffentliche Arbeiten und Communicationen hat dem Victor Freiherrn von Erlanger die Bewilligung zur Vornahme technischer Vorarbeiten für eine Locomotiv-Eisenbahn von Raab über Igmánd nach Ofen im Sinne der bestehenden Normen auf die Dauer eines Jahres ertheilt.
Ofen, am 5. November 1872.

Z. 18602.

Bewilligung zu den Vorarbeiten für eine Eisenbahn von Raab über Nagy-Igmánd nach Ofen.

Das kön. ungarische Ministerium für öffentliche Arbeiten und Communicationen hat der Wiener Commercialbank die Bewilligung zur Vornahme technischer Vorarbeiten für eine Locomotiv-Eisenbahn von Raab über Nagy-Igmánd nach Ofen im Sinne der bestehenden Normen auf die Dauer eines Jahres ertheilt.
Ofen, am 8. November 1872.

Z. 18587.

14. kép. Híradás Győrtől Budára vezető vasútvonalra vonatkozó előmunkálati engedélyek megadásáról egyrészt Victor Erlanger báró (1872.11.05.), másrészt a Wiener Commercialbank (1872.11.08.) részére a bécsi Centralblatt für Eisenbahnen und Dampfschiffahrt (CED) 1872. évi 104. számában (1872.12.07.), 1186 p.

A Győrtől Sopronon át Ebenfurth irányában az ország határáig vezetendő elsőrendű gőzmozdony-vasút kiépítéséről szóló 1872. évi XXVII. számú törvény kihirdetésével kezdet veszi a 30 éves beváltási határidő (1902.10.14.).⁸⁶

November 5.

A közmunka és közlekedésügyi m. kir. minisztérium Victor Erlanger részére 18.602 szám alatt egy évre előmunkálati engedélyt ad a tervezett Győr–Sopron–határszéli vonalának Győrtől Igmándon át Buda irányába történő tovább építéséhez.⁸⁷

November 25.

A közmunka és közlekedési miniszter 18380 szám alatt elrendeli a Győr–Sopron szakasz közigazgatási bejárását.

December 10–18.

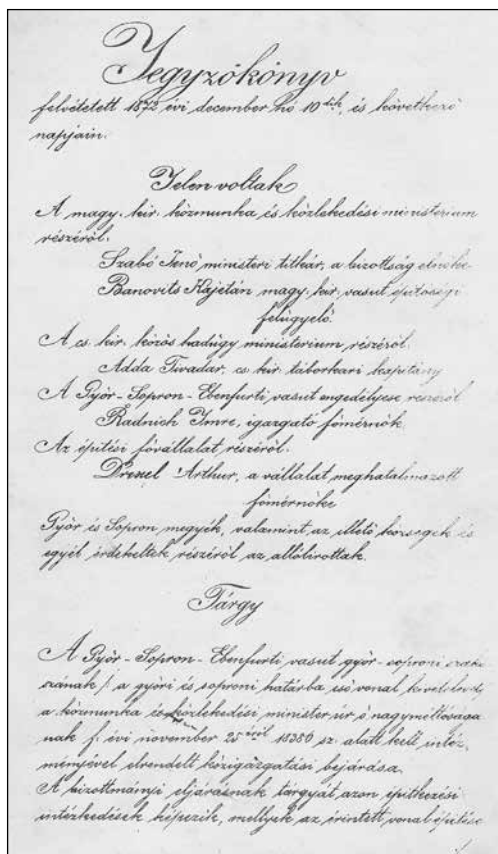
A Győr–Sopron vonal hatósági bejárása a leendő győri és soproni állomás területének kivételével. A vonal közigazgatási bejárása 1882. december 10-én kezdődött és 18-ig tartott. A közmunka és közlekedési minisztériumot Szabó Jenő miniszteri titkár, a bizottság elnöke és Banovits Kajetán m. kir. vasútépítősegi felügyelő képviselte. A bizottság tagja volt még a cs. kir. közös hadügyminisztérium egy kapitánya is. A Győr-Sopron-Ebenfurti Vasút részéről az engedélyes megbízottja, Radnich Imre igazgató-főmérnök, a kivitelező vállalat részéről (Wilhelm Frankfurter) Drexel Arthur meghatalmazott főmérnök volt jelen. A tervezett vonal által érintett községek képviselői az adott település bejárásakor csatlakoztak a bizottsághoz.

⁸⁶ Az 1872. évi XXVII. számú törvény a mai napon is érvényben van. Az engedélyokmány módosítására és alkalmazását lásd: 1874. évi XXX. törvény, 1884. évi XV. törvény, 1890. évi XXXII. törvény, 1897. évi XXVI. törvény.

⁸⁷ Pár nappal korábban, 1872. október 25-én a közmunka és közlekedésügyi m. kir. minisztérium gróf Zichy Ödön és társainak egy Budáról vagy Pestről Bicskén és Igmándon át Győrbe vezetendő elsőrendű vasútvonalra egy évre előmunkálati engedély ad.

A felvett jegyzőkönyv 4. oldalán rögzítették a vonal mai napig érvényes kezdőpontját. „Mindenek előtt megjegyeztetik, hogy a pálya jobb és baloldalának elnevezésénél a Győrtől Sopron felé haladó irány a mérvadó.”⁸⁸ A jegyzőkönyvben rögzítették a tervezett vasút által érintett településeket: Ikrény, Rába-Patona, Enese (állomás), Sövényháza (Pusztaszapud határa), Kóny, Dör, Csorna (állomás), Farád, Tamási, Szárföld, Veszvény, Babot, Kapuvár (állomás), Vitnyéd, Agyagos, Szergény, Endréd, Petőháza, Söjtör, Fertő-Szent-Miklós (Eszterháza-Fertő-Szent-Miklós állomás), Széplak, Hegykő, Pinnye (állomás), Szécsény, Hidegség, Kis-Cenk, Boz és Balf (megállóhely).

A kapuvári állomás tervezett helyével kapcsolatban „a tárgyalás megkezdése előtt a hatóság képviselői kijelentették, hogy ők a meye bizottmányának utasítása folytán kényte-

15. kép. A Győr és Sopron, illetve a Sopron és Lajtaújfalu közötti tervezett vasútvonal közigazgatási bejárásáról 1872 évi december 10-dik és következő napjain felvett jegyzőkönyv címoldala.

(Tóth Sándor Frigyes gyűjteménye)

⁸⁸ A Győr és Sopron közötti tervezett vasútvonal közigazgatási bejárásáról 1872. december 10-én és az azt követő napokon felvett jegyzőkönyv. (8)

lenek az állomásnak tervezett elhelyezése ellen tiltakozni, minthogy mind azon községek túlnyomó része (mintegy 24 község), melyek ezen állomásra vannak forgalmukkal utalva, a városnak ezen állomástól eső oldalán fekszenek, s az állomáshoz csak a városon keresztül vezető rossz úton volnának kénytelenek eljutni, mely út oly rossz állapotban van ..., hogy ... az érdekelt községek teljesen el volnának ütve ezen állomás használatától, mi végeredményben a vasúttársulatnak is kárára volnék. Ők tehát ... az állomást a város túlsó részére, vagyis a gartai határban kéri elhelyeztetni.”⁸⁹

December 12.

A közmunka és közlekedési miniszter 21019 szám alatt elrendeli a Sopron-Lajtaújfalu szakasz közigazgatási bejárását

December 18–20.

A Sopron–Lajtaújfalu vonal hatósági bejárása. A Győr–Sopron vonalat bejáró bizottság 1872. december 18-tól Sopronból kiindulva folytatta munkáját. Mivel Sopron állomás elhelyezése még vita tárgyát képezte, ezért a bizottság a leendő állomástól Sopron szabad királyi város határáig vezető vonalrészét sem járta be. A vonal a következő községeket⁹⁰ tervezte érinteni: Somfalva, Kertes, Darufalva, Zárány, Ottova (állomás, Vulka-Pordány), Vulka-Pordány, Nagy-Höflány (állomás), Szárazvám, Büdöskút, Újfalu (állomás). Újfalutól a Lajta határfolyón átvezető híd közepéig vezető vonalat a bizottság nem járta be. „a bejárás csak az újfalvi állomás végéig eszközöltetett, világosan kijelentvén, hogy a szóban forgó vasútnak az újfalvi állomás csak ideiglenesen képezi végpontját, s az engedélyesnek abbéli kötelezettsége, mely szerint alkalmas csatlakozás esetében a vonalat az ország határáig vezetni tartozik, továbbra is érvényben marad.”⁸⁹

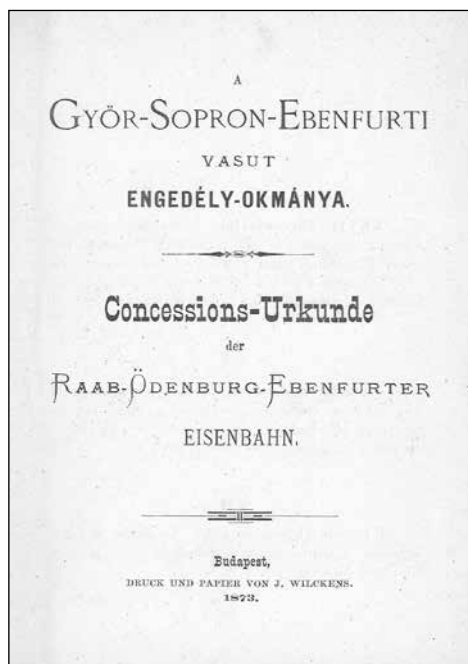
A Győrtől Sopronon át Ebenfurt irányába az országhatárig vezetendő elsőrendű gőzmozdonyvasút engedélyokirata

A Győrtől Sopronon át Ebenfurt irányában az ország határáig vezetendő elsőrendű gőzmozdonyú vasút kiépítéséről” szülő, Ferenc József osztrák császár és magyar király, valamint gróf Lónyay Menyhért miniszterelnök által aláírt 1872. évi XXVII. törvénycikket az országgyűlés mindkét házában 1872. október 15-én hirdették ki. A törvény a kihirdetése napján lépett hatályba. Az engedélyokirat⁹¹ kimondta: „Erlanger Viktor báró jogot nyer az alább következő általános és részletes feltételek alatt egy mozdony-vasút kiépítésére és üzletben tartására, mely vasút a szab. állam vagy a magyar nyugoti vaspálya győri indóházából

⁸⁹ Sopron vármegye a közmunka és közlekedési miniszterhez 1872. november 8-án intézett 429 számú felterjesztésében szintén kéri, hogy „a kapuvári állomás az egész vidék érdekében a helység alsó (gartai) végén létesíttessék”.

⁹⁰ A jegyzőkönyv (lásd 89. l. jegyzet) a települések magyar neve mellett azok német megnevezését is megadta (Schattendorf, Baumgarten, Drassburg, Zakersdorf, Anton, (Vulka-Pordány, Nagy-Höflány német neve – ekkor még – nincsen), Müllendorf, Stinkenbrunn, Neufeld).

⁹¹ Képviselőházi irományok, 1872. II. kötet, 16–27.

16. kép. A Győr-Sopron-Ebenfurti Vasút 1873-ban egy kötetben magyar és német nyelven megjelentetett engedélyokiratának (1872. évi XXVII. törvény) belső címlapja. (Tóth Sándor Frigyes gyűjteménye)

kiágazva Csornán, Kapuváron, Cenken, Sopronon át Ebenfurt felé az ország határáig terjed.” Az engedély tartama „90 évre állapítatik meg, mely időszak lefolyásával elenyészik. Kezdetét veszi azon napon, a melyen az egész engedélyezett vonal a közforgalomnak átadatik.” (18. §)

A Különleges feltételek fejezetben rögzítették „A munkálatok kivitelét és az építési feltételeket illetőleg, az engedélyezett vonal két szakaszra osztatik:

- a) az első szakasz Győrtől Sopronig;
- b) a második szakasz Soprontól az ország határáig terjed.” (23. §)

Az engedélyezett vasútvonal kiépítésének határidejére vonatkozóan az engedélyokirat 24. és 25. §§ rendelkezett:

„24. § Az engedélyes köteles:

- a) a vonalozási munkálatokat az engedélyezési törvény hatályba lépte napjától számítva két hét alatt megkezdeni, s a részletterveket a győr-soproni vonalra ugyanazon naptól számítva 120 nap alatt, a Soprontól az ország határáig terjedő részre pedig a vonalnak az osztrák területen leendő folytatására nyert engedély kiadásától számított szintén 120 nap alatt a kormányhoz felterjeszteni;
- b) az építést a részlettervek helybenhagyása után azonnal megkezdeni.

A kormány ellenben kötelezi magát a benyújtott tervek iránti határozatát, a benyújtástól számított 60 nap alatt az engedéllyessel tudatni.

25. § Az engedélyes kötelezi magát az engedélyezett vonalnak győr-soproni részét az engedélyezési törvény hatályba lépte napjától számítandó két és fél (2 1/2) évi, Sopron országhatárszéli részét pedig a vonalnak az osztrák területen leendő folytatására nyert engedély kiadásától számítva szintén két és fél (2 1/2) évi határidő alatt befejezni és a forgalomnak átadni. Szabadságában állandó egyébiránt engedélyesnek, hogy a mennyiben a jelenleg engedélyezett vonalat előbb fejezné be, azt a kormánytól kieszközölendő engedély mellett a kitűzött határidő előtt is a forgalomnak átadhassa.”

A magyar állam által biztosított kedvezményeket a 28. § tartalmazta: „Az engedélyezett vasúttól 30 éven át sem kereseti, sem jövedelmi, sem más, későbbben ezek helyett netán behozandó adó fizetetteti nem fog. A részvények szelvényei szintén 30 évig adóbélyeg- és illetékmentesek. Megengedettet továbbá, hogy az első kiadású elsőbbségi és törzsrészvények, ideértve az ideiglenes jegyeket is, bélyeg- és illetékmentesen adassanak ki. A kisajátított ingatlanok telekkönyvi átíratása is bélyeg- és illetékmentesen eszközöltetik. A tőkeszerzés, valamint az építkezés és üzlet első berendezése céljából kiállítandó minden szerződés, beadvány vagy bármely más okirat bélyeg- és illetékmentes lesz.”

A vasút megépítéséhez és felszerelésének beszerzéséhez szükséges névleges tőke összegét az engedélyokirat 14.300.000 osztrák értékű forintban határozta meg (30. §) Az engedélyesnek jogában állt, hogy a szükséges pénz beszerzése érdekében részvénytársaságot hozzon létre, amely a magyar, osztrák és külföldi tőzsdékben értékesíthető és hivatalosan jegyezhető névre vagy előmutatóra szóló elsőbbségi és törzsrészvényeket bocsáthat ki. (16. §)

A félszerfalvi és cinalvi cukorgyárosok, mint a leendő vonal potenciális finanszírozóinak érdekeit figyelembe véve, a törvényjavaslat függeléke kimondta: „Köteleztetik végre engedélyes, hogy ha a kormány Őt e részben felszólítaná, a felszólítástól számítandó egy év alatt, az engedélyezett vasútnak egy alkalmas pontjából kiágazó s a siegendorfi cukorgyárhoz s onnan Margaretháig vezetendő szárnyvasutat építeni, felszerelni s üzletbe venni. Ezen szárnyvasút költségeinek megállapítása és ezen költségeknek új értékjegyek kibocsátása útján miként fedezése iránt a kormány és az engedélyes között egyezmény lesz kötendő.”

Utójáték

Az 1873. február 6-án megadott, illetve május 4-én véglegesített építési engedély birtokában Radnich Imre, a GySEV igazgató-főmérnökének vezetése mellett megkezdődnek a 15,4 földrajzi mérföld hosszú Győr–Sopron–országhatár vonal építési munkálatai. Ugyancsak márciusban kimentek az első járműrendelések is. Az építkezés pénzügyi fedezetének biztosítása érdekében a Győr–Sopron–országhatár vonal „engedélyesei” 1872. márciusában az engedélyokirat 16. §-ra hivatkozva kérvényt intéztek a kormányhoz, hogy a „vaspálya kiépítésére részvénytársaságot alakíthassanak.”⁹²

⁹² KVKK, 1873. március 15.

„A társulat székhelye Budapest lesz. Az alaptőke 14.300.000 ezüstforint, melynek 2/5-e törzs-résztvények és 3/5-e elsőbbségi kötvények kibocsátása útján szereztek be. Ki fog bocsátani 28.000 db áthozóra szóló 200 frt ezüst névértékű részvény és 28.600 db áthozóra szóló 300 frt ezüstméretű elsőbbségű kötvény. A társulat 30 évig tökéletesen adómentes.”⁹³ A részvénytársaság megalakításának, illetve magának a vasútépítésnek azonban az 1867 óta tartó mértéktelen „gründolások”, az agyaglábakon álló pénzügyi akciók stb. kiváltotta, egész Európát megrázó gazdasági válság kitörése (1873. május 9. „Fekete péntek”) vetett gátat.

Az általános gazdasági válság következtében a GySEV mögött álló Franco-Magyar Bank is egyre nehezebb helyzetbe került⁹³. A bank 1873. augusztus 3-án megtartott rendkívüli közgyűlésen megállapították: „A Győr-Sopron-Ebenfurti Vasútnál a munkálatok már megkezdettek, jelenleg azonban a rossz pénzügyi viszonyok miatt csak megszorított mérvben folytatnak. A papírok kibocsátása meg fog történni, mihamarabb a pénzpiac helyzete engedi, mely alkalommal azon körülménynél fogva, hogy ezen pálya Magyarország leggazdagabb és legnépesebb vidékét átszeli, kedvező eredményt remélünk.”⁹⁴

A nehéz helyzetnek végül a GySEV háta mögött álló Franco-Magyar Bank is áldozatul esett. A szorongatott helyzetben lévő és még 1873-ban csődöt jelentő bank helyére Erlangerék bécsi érdekeltsége lépett; Victor Erlanger szerepét a bécsi fiálé (*Franco-Österreichische Bank*) vezetője, idősebb testvére, Ludwig Erlanger vette át. Az építési munkálatok lelassultak, majd 1873 őszére le is álltak. Az események hatására a GySEV engedélyesei egyrészt 1873. októberében emlékirat beterjesztésével az általános pénzügyi viszonyokra hivatkozva „alkudozást indítottak a kormánnyal teendő bizonyos építési könnyebbségek engedélyezése iránt.”⁹⁵

A tárgyalások sikerrel jártak. 1874. július 30-án Bittó István magyar miniszterelnök aláírja, Ferenc József aláírásával szentesíti „a Győrtől Sopronon át Ebenfurt irányában az országhatáráig építendő vasút engedélyokmánya némely pontjainak módosításáról” szóló 1874. évi XXX. törvényt. A könnyített építési feltételek ismeretében, valamint az általános gazdasági helyzet némi javulásával a részvényjegyzési felhívásnak 1875. elejéig 21-en tettek eleget. Így nem volt akadálya annak, hogy 1875. február 1-én a Győr-Sopron-Ebenfurti Vasút részvénytársaság Budapesten megalakulhasson.

Az eddig és a következőkben jegyzett tőkével a Győr–Sopron vonal 1875. év végére kiépült és 1876. január 3-án a vonalat a közforgalom számára megnyitották.

⁹³ „A bankok kénytelenek minden eszközüket saját létük fenntartására fordítani, szorult helyzetük az elvállalt építkezések fogantatását lehetetlenné teszi” KVKK, 4 (1873), 25.

⁹⁴ A Franco-Magyar Bank igazgatótanácsának jelentése a bank 1873. augusztus 3-iki rendkívüli közgyűlésén, in Budapesti Közlöny 7 (1873), 180, 1873. augusztus 6., 1478–1481.

⁹⁵ KVKK, 1873. október 9.

A GySEV létrejöttével kapcsolatos fontosabb dátumok

1872. október 15. A képviselőházban kihirdetik Ferenc József magyar király által aznap szentesített „a Győrtől Sopronon át Ebenfurth irányában az ország határáig vezetendő elsőrendű gőzmozdonyvasút kiépítéséről” szóló 1872. évi XXVII. számú törvényt. A törvény kihirdetésével kezdetét veszi a 30 éves beváltási határidő (1902.10.14.).
1873. március 30. I. Ferenc József magyar király Bécsben aláírásával szentesíti a Győrtől Sopronon át Ebenfurth irányában az ország határáig vezetendő elsőrendű gőzmozdonyvasút engedélyokiratát.
1874. július 30. Bittó István magyar miniszterelnök aláírja, I. Ferenc József aláírásával szentesíti „a Győrtől Sopronon át Ebenfurt irányában az országhatáráig építendő vasút engedélyokmánya némi pontjainak módosításáról” szóló 1874. évi XXX. számú törvényt.
1875. február 1. A Győr-Sopron-Ebenfurti Vasút Rt. alakuló közgyűlése Budapesten. Létrejön a GySEV Rt.
1875. március 13. I. Ferenc József magyar király 1875. március 1-i felhatalmazása alapján a közmunka és közlekedési miniszter 3612/875 szám alatt jóvá hagyja a GySEV Rt. alapszabályát.
1875. december 21–22. A Győr–Sopron vonal közigazgatási (műtanrendőri) bejárása. „A műtanrendőri bejárásnál a pálya teljesen jókarban és üzletképes állapotban találtatván, a megnyitásra az engedély megadatott.”
1876. január 2. A Győr és Sopron közötti 84,50 kilométer hosszú vasútvonal hivatalos megnyitása.
1876. január 3. A menetrend szerinti személy-, poggyász-, gyorsáru- és teherforgalom megindulása a Győr és Sopron közötti vonalon.
1876. augusztus 21. A kereskedelmi társaságok jegyzékébe bejegyzik a GySEV részvénytársaságot és rögzítik a cég nevét magyarul (Győr-Sopron-Ebenfurti Vasút) és németül (Raab-Oedenburg Ebenfurter Eisenbahn).
1879. november 15. A Sopron–határszéli vonal közigazgatási (műtanrendőri) bejárása.
1879. október 28. A Sopron–határszéli vonal megnyitása a közforgalom céljára. Kezdetét veszi a GySEV 90 évre, azaz 1969. október 27-ig érvényes működési engedélye.

VÁROSI ÉS MEGYEI TÁRSADALOM A KORA ÚJKORBAN

KÁROLYI BÁLINT

Kiegészítések a muzsaji Vitnyédy család 17. századi leszármazásához

Vitnyédy Istvánról nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy Sopron város 17. századi történetének egyik leghíresebb polgára volt.¹ Bár politikai és kulturális tevékenysége közismert és két régebbi életrajza is megjelent,² egyet kell értenem azzal a megállapítással, hogy napjainkra ezek a munkák elavultak és mindenképpen szükség lenne egy modern biográfia elkészítésére.³ Az utóbbi időszakban azonban az új kutatásoknak köszönhetően több szempontból is érdekes és hasznos eredmények születtek személyével kapcsolatban.⁴

Jelen tanulmány keretében Vitnyédy István családjának leszármazásának, rokoni kapcsolatainak szeretnék bővebben utána járni. Ennek leginkább az az oka, hogy a Nagy Iván-féle család történet a 17. századra vonatkozólag szinte alig rendelkezik ismeretekkel,⁵ és Házi Jenő soproni polgárcsaládokat bemutató adattára is lassan meghaladottá válik,⁶ így szükség lenne egy modern áttekintésre. Munkánkkal elsősorban a régebbi adatokat szeretnénk felfrissíteni és kiegészíteni az újabb kutatások által feltárt eredményekkel. Ezzel a munkával elsősorban a magyar köznemességet érintő, s lassan újraéledő kutatásokhoz csatlakozom, amelyek az utóbbi időszakban kiemelkedő eredményeket hoztak

¹ A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

² Payr Sándor: Muzsaji Wittnyédy István. *Protestáns Szemle* 17 (1905), 8–9–10. füzet. I. 64–112.; II. 507–525. III. 576–591.; Hörk József: Muzsaji Vitnyédy István. *Századok* 41 (1907), 4–6. sz. I. 289–320.; II. 400–414.; III. 502–517.

³ A modern Vitnyédy életrajz hiányára és szükségességére már Hausner Gábor is felhívta a tudományos közösség figyelmét. Vö.: Hausner Gábor: A szentgotthárdi csatában részt vett franciák bejegyzései Vitnyédy Pál *album amicorum*ában. In: Szentgotthárd–Vasvár 1664: Háború és béke a XVII. század második felében, Szentgotthárd, 2004. 46–58. Itt: 47.

⁴ Vitnyédy István kapcsolataira lásd: Nagy Levente: Néhány adat Wittnyédy István erdélyi kapcsolataihoz. *Századok* 133 (1999), 6. sz. 1217–1246.; Sárközi Gergely: Álhírek és valóság. II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata és Mednyánszky Jónás tevékenysége Vitnyédy István leveleinek tükrében. In: Szerencsének elegendő a Károlyi Bálint: Vitnyédy István kapcsolati hálózata. Egy kutatási terület lehetőségei. *Soproni Szemle* 73 (2019), 4. sz. 359–370.; Műveltségére: Sárközi Gergely: Vitnyédy István és az evangélikus oktatásügy. *Credo. Evangélikus folyóirat* 12 (2006), 1–2. sz. 3–16.; Károlyi Bálint: Adalékok egy soproni ügyvéd műveltségéhez. *Vitnyédy István és könyvtára. Magyar Könyvszemle* 136 (2020), 3. sz. 183–202.

⁵ Nagy Iván: Magyarország családai. Czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. 12. kötet. Pest, 1865. 232.

⁶ Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. I–II. Budapest, 1982.

a nyugati országrész és Pozsony, valamint a főváros és környéke nemességét illetően.⁷ Mindezek mellett biztató eredmények születtek a keleti országrész elsősorban protestáns köznemességével kapcsolatban is.⁸

Dolgozatom a fonalat Vitnyédy Jánosnál, a Nádasdy család sárvári provizoránál veszi fel, ugyanis ő az első olyan személy, aki Vitnyédy István családja szempontjából fontos. Vitnyédy János, mint ismert, nem nemes (*ignobilis*) származású volt és kemény munkával küzdötte fel magát a társadalmi ranglétrán az akkor még evangélikus Nádasdy család szolgálatában. 1613-ben pedig ura, Nádasdy Pál nemességet eszközölt ki számára.⁹ Vitnyédy János több esetben is kiválóan szolgálta urait. A Vas vármegyei közgyűléseken nem egyszer személyesen helyettesítette a távol lévő főispánt,¹⁰ de még a 17. század elején a Nádasdyak érdekeltségébe tartozó Sopron vármegyében is többször felbukkant.¹¹ Jelenlegi ismereteink szerint 1648-ban bekövetkezett haláláig a család szolgálatában maradt.¹² Egyelőre ismeretlen időpontban, feltételezhetőleg 1610 körül házasodott össze Egerváry Orsolyával. A házasság már jól mutatja, hogy Vitnyédy János közember létére a feltörekvők közé tartozott, hiszen az Egerváry család régi nemesi famíliák közé tartozott, az őseik között bánok és kormányzók is szerepeltek. Vélhetőleg sok más családhoz hasonlóan nekik is a mohácsi csata törte meg a felívelésüket, hiszen a 16-17. században már csak megyei tisztviselőket találunk közöttük.¹³ Vitnyédy és Egerváry frigyéből jelenlegi tudomásunk szerint csupán István nevű fiuk született 1612-ben.

Kevésbé ismert – vagyis a korábbi genealógiai munkák nem említik¹⁴ –, hogy Vitnyédy János másodszor is házasságra lépett, még hozzá a Sopron vármegyében jelentős politikai szereppel bíró Bezerédy család egyik sarját, Annát vezette oltár elé. Róla viszonylag keveset tudunk. Mivel leveleiben Vitnyédy István Bezerédy György soproni

⁷ A nyugat-magyarországi köznemességgel kapcsolatban Dominkovits Péter tanulmányai, míg a Pozsonyban és környékén birtokos nemesség esetében a Frederik Federmayer munkái irányadóak.

⁸ Itt elsősorban Horváth Mónika, az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem doktorandája érdemel figyelmet, aki a Rákóczi család szervitóri körével kapcsolatban végez kutatásokat. Szép példa a családi kapcsolatokra a Fáyokról készített munkája: *Horváth Mónika: Házassági stratégiák egy felső-magyarországi köznemesi családban: A Fáyak és rokonaik.* In.: Doktorandusz hallgatók IX. konferenciájának tanulmányai. Szerk. Szuromi Rita, Eger, 2020. 107–134.; De érdemes még említést tenni a Szabolcs vármegyében birtokos Kállay családról készült munkát is, ami egy másfajta szemszögből közelíti meg a témát: *Lakatos Sarolta: A Nagykállói Kállayak a 16. század második felében és a 17. században.* In.: Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv 2006. 17 sz. 303–326.

⁹ *Hörk József:* i.m. 289.

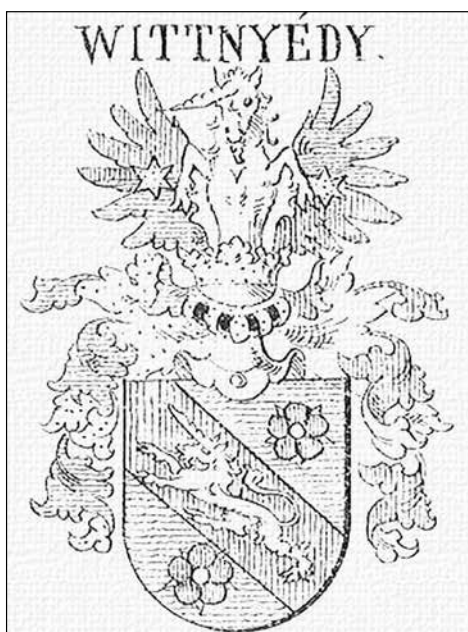
¹⁰ *Tóth Péter: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1601–1620, 1631–1641.* Szombathely, passim.

¹¹ *Dominkovits Péter: Esterházy László, Sopron vármegye főispánja. Századok 143 (2009), 4. sz. 883–903.* Itt: 889.

¹² *Payr Sándor:* i.m. 67–68.

¹³ *Nagy Iván: Magyarország családai. Czimerekkel és nemzékrendi táblákkal.* 4. kötet. 1858. Pest, 10–11.

¹⁴ *Nagy Iván: Magyarország családai. Czimerekkel és nemzékrendi táblákkal.* 12. kötet. Pest, 1865. 232.

1. kép. A Vitnyédy család címere¹⁵

alispánt¹⁶ apámuramnak szólítja, feltételezhetjük, hogy Anna az ő testvére volt. Vitnyédy János a második feleségével annak 1643-ban bekövetkezett haláláig élt együtt, majd egy viszonylag rövid özvegység után, 1648-ban ő is maga mögött hagyta az árnyékvilágot.¹⁷ Vitnyédy János és Bezerédy Anna házassága harmonikusnak tekinthető, hiszen három felnőtt kort megért gyermek is származott belőle. Így Vitnyédy Istvánnak három féltestvérét ismerjük: Pált, Ferencet és egy egyelőre ismeretlen nevű lányt. A kutatás jelenlegi állásánál a legkevesebbet a lánytestvéréről tudjuk. Minden bizonnyal ő lehetett az a hölgy,

¹⁵ Lelőhely: Johann Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch in einer neuen, vollständig geordnet und reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historisch - genealogischen Erläuterungen. Vierten Bandes Fünfzehnte Abtheilung. Der Adel von Ungarn sammt den Nebenländern der St. Stephans Krone, Bearbeitet von Géza von Csergheő, Nürnberg, 1893. 1284

¹⁶ Vitnyédy István Bezerédynek, Sopron, 1657. március 31. MTAK K83. pag. 316. Bezerédy Györggyel való rokonságból vélhetőleg Vitnyédy István is bőségesen profitált. Legalábbis az látszik, hogy a Sopron vármegyében a 17. század során jelentős szerepet játszó család egyik kiemelkedő sarjával, az alispánságig emelkedő Györggyel Vitnyédynek rokon kapcsolatain túl is voltak összeköttetései. Igaz levelezésének csupán töredéke maradt hátra, mégis biztosan állítható, hogy a befolyásos nagybácsival jó viszonyt ápol a soproni prókártor. Fennmaradt levelezésük nagyon egyenetlen, ugyanis 1657-ből négy, míg 1661-ből további egy levél ismert. Bezerédy György életére lásd: *Dominkovits Péter: Földesúri familiáris vagy megyei hivatalviselő? Bezerédy György soproni alispánsága (1655–1662)*. Fons: Forráskutatás és történeti segéd tudományok 12 (2005), 2. sz. 127–161.

¹⁷ *Payr Sándor: Adalékok a dunántúli protestantizmus történetéhez, f.: Witnyédi emlékirata*. In: Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár. 5. 1906. 70–74. Itt: 70–71.

aki a későbbi Moson vármegyei alispán, majd királyi táblabíró Kerekes Menyhértnek a felesége lett.¹⁸ Házasságuk részleteit tekintve csupán abban lehetünk bizonyosak, hogy lányaik születtek, ugyanis apjuk 1680-ban bekövetkező halála után a megyei küldöttek tőlük kérik el a vármegyei iratokat.¹⁹ Ugyanakkor érdemes röviden kitérni arra, hogy mit is jelenthetett ez a frigye a Vitnyédy család számára. Bár Kerekes Menyhért visszafogottabb karriert futott be, de apja és testvére komolyabb szerepet játszott a Magyar Királyság történetében. Kerekes János már a 16. század végén a Magyar Kamara alkalmazottja volt, pályája csúcán pedig a hivatal titkáráként és tanácsosaként szolgált. Menyhért testvére, András előbb az igazságszolgáltatásban játszott szerepet, mint ítélmester, majd szintén a kamara tanácsosa lett.²⁰ Ezek alapján a Vitnyédy Istvánnak és testvéreinek komoly befolyással rendelkező rokonai lettek.

A három fiú képzése úgy tűnik, hogy hasonlóan alakult. Vitnyédy István alapfokú tanulmányait feltehetően a csepregi iskolában végezhette, nem zárható ki, hogy testvérei is itt tanultak, ezt követően pedig a győri jezsuiták gimnáziumában folytattak tanulmányokat. Ebben vélhetőleg az játszott közre, hogy a jezsuiták magas szintű képzést nyújtottak, és ezt ingyenesen tették. István 1631-ben kezdte meg tanulmányait,²¹ míg Pál 1635-ben iratkozott be a grammatika osztályba, amit kétszer is elvégzett, majd 1637-ben a syntaxisták között tűnt fel.²² Ferenc testvérükről sajnos nincsenek adatok. Annyi azonban biztos, hogy Vitnyédy Ferenc katolizált és egyházi pályára lépett. Ezt követően pedig azon kevés diákok egyike lett, akik a Római *Collegium Germanicum et Hungaricum* alumnusai lehettek. Az ifjú a győri egyházmegye küldötteként tanult 1642 és 1646 között az örök városban.²³ Hazatérte után közel három évig mint esztergomi kanonok szolgált, majd javadalmát hátra hagyta, és a Nádasdyak sárvári plébánosa lett. Ezzel egyidőben szerezhette meg a pápóci préposti címet, amit egészen 1666-ban bekövetkezett haláláig birtokolt.²⁴ Jól mutatja a Nádasdy családdal, s különösen a későbbi országbíróval, Fe-

¹⁸ Legalábbis erre lehet következtetni Vitnyédy István két, Kerekes Menyhérthez címzett leveléből, amelyekben mindig sógor uramként szólítja meg a mosoni alispánt. Vitnyédy István Kerekes Menyhértnek Sopron, 1647. október 20. Közli *Bánki Judit*: Wittnyédy István leveleskönyvéből. Magyar Nyelv 98 (2002), 4. sz. 509–510.; Vitnyédy István Kerekes Menyhértnek, Sopron, 1662. január 5. MTAK K 83. pag. 739.

¹⁹ *Hegedűs Zoltán*: Moson vármegye levéltárának története a kezdetektől az államosításig. Levéltári Szemle, 51 (2001), 3. sz. 56–74. Itt: 57.

²⁰ *Fallenbüchl Zoltán*: Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon. Budapest, 2002. 152–153.

²¹ *Károlyi Bálint*: Adalékok egy soproni ügyvéd műveltségéhez. Vitnyédy István és könyvtára. Magyar Könyvszemle 136 (2020), 3.sz. 183–202. Itt: 188.

²² *Fazekas István – Kádár Zsófia – Kökényesi Zsolt – Ternovác Bálint*: A győri jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1630–1773), 00998. rekord. https://library.hungaricana.hu/hu/view/JezsuitaGimnaziumokDiakjai_1_Gyor/?query=vitny%C3%A9dy&pg=50&layout=s (letöltés ideje: 2021.11.19.)

²³ *Bitskey István*: Hungáriából Rómába: A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés. Budapest, 1996. 264.

²⁴ *Bedy Vincze*: A pápóci prépostság és perjelség története. Győr, 1939. 63.

renccel való kapcsolatát, hogy a nyugat-magyarországi főúr különösen ragaszkodott a személyéhez.²⁵ Sárvári szolgálata után egy rövid ideig kapuvári plébános lett, azonban a helyi protestánsokkal való összetűzés nyomán hamar távoznia kellett.²⁶ Érdekes módon evangélikus testvére, Vitnyédy István volt az, aki szót emelt érdekében és kijárta, hogy 1650-ben Ferenc lehessen a soproni katolikus plébános.²⁷ Ennek ellenére féltestvéreivel és többi, feltehetőleg protestáns rokonával nem feltétlenül volt jó viszonya. Legalábbis erre enged következtetni Vitnyédy István egyik levele, amiben felrója féltestvérenek, hogy alig áll szóba velük. Sőt talán még egy kis fricskaként szemére veti egy hölgygel való kapcsolatát, akit – az ügyvéd szerint – még a „pápisták is Ferenc papnének hívnak.”²⁸

Vitnyédy Istvánnak testvérei közül a legközelebbi kapcsolata levelezése alapján mindenképpen Vitnyédy Pállal volt. Csak a leveles könyvében 1656 és 1664 között 20 levele maradt fenn, amit testvéréhez címzett. A levelek alapján a soproni ügyvéd sok esetben, főleg gazdaságiakban kérte öccse segítségét, aki ezekben igyekezett is közreműködni. Az egyik levél kicsit több információval is szolgál Vitnyédy Pál helyzetére vonatkozóan. Már korábban is vállalt Sopron városában kisebb katonai feladatokat,²⁹ de az igazán nagy lépés 1657 márciusában következett be. Vitnyédy István meglepődve írja, hogy öccse hadnagyi rangot szerzett. Azt sajnos egyelőre nem sikerült tisztázni, hogy melyik végvárbán, vagy esetleg Sopron városában, vagy talán a mezei hadaknál, de a jelek szerint több katona is tartozott az irányítása alá. Az aggódó testvér kifejtette, hogy reméli, öccse rendben fogja ellátni a feladatát és talán segítsége is lesz, mert nem szeretné, ha szégyent hozna a családjukra egy esetleges kudarcos karrierrel.³⁰ Ezt követően Vitnyédy Pál tevékenységére jelenlegi ismereteink szerint nagyon kevés adat áll rendelkezésre. Nem tudjuk, hogy katolizált-e esetleg. De mindenesetre árulkodó jel, hogy 1655-ban egyik társával, Hollósy Benedekkel együtt 300 forint fejében zálogba vette a Szombathelyi Konventhez tartozó sárvári malmot. Ezt korábban Megyeri Jakab nemes hagyta a szombathelyi barátokra.³¹ Mivel a konventnek ez időben nagy szüksége volt a pénzre, hogy az új templomot felépíthessék, ezért nem kizárt, hogy Pál úr talán ilyen módon próbálta meg segíteni a katolikus atyákat.

Vitnyédy Pál egyelőre ismeretlen időpontban házasodott össze Mogyoróssy Annával. Vélhetőleg, akár csak Vitnyédy Jánosnál, úgy Pál úr esetében is lehetett legitimációs ereje a házasságnak, hiszen a Mogyoróssy család egy hosszú múltra visszatekintő nemesi

²⁵ *Toma Katalin*: Gróf Nádasdy III. Ferenc mecénási működésének társadalmi, anyagi és szellemi háttere. *Századok* 144. (2010), 4. sz. 853–872. Itt: 867–868.

²⁶ *Gerencsér Péter*: A Nádasdyak XVI–XVII. századi várépítései és erődítései Kapuváron. *Fons* 26 (2019), 1. sz. 87–129. Itt: 110.

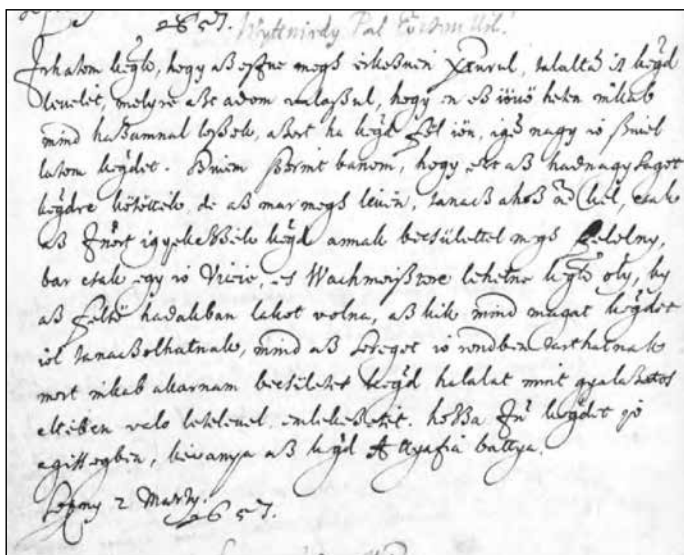
²⁷ *Bojtos Anita*: Az első esztergomi főegyházmegyei sematizmus 1647. Budapest, 2014. 55.

²⁸ Vitnyédy István Vitnyédy Ferencnek. Sopron, 1664. szeptember 10. MTA KK 83 pag. 1471–1472.

²⁹ *Payr Sándor*: i.m. 68.

³⁰ Vitnyédy István Vitnyédy Pálnak Sopron, 1657. március 2. MTAK K 83 pag. 269.

³¹ *Zsámbéky Mónika*: A szombathelyi Szent Márton-templom 17. századi építéstörténete és berendezései. *Művészettörténeti Értesítő* 50 (2001), 3–4 sz. 221–268. Itt: 259.

2. kép. Vitnyédy István levele testvérének Pálnak Sopron, 1657. március 2.
Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattár jelzet: MTAK K 83. pag. 269.

család volt. Ugyan a vármegyei szinten sem a 16. században, sem pedig a 17. században nem jutottak túl, mégis a törvényhatósági életben erősen képviseltették magukat. A család egyes tagjai még megyei főbírói és szolgabírói tisztségig is eljutottak.³² A frigyből jelenlegi ismereteink szerint két gyermek született. Minden bizonnyal az első egy kislány, Orsolya volt, aki később Vidos Imre felesége lett. Némileg többet tudunk Vitnyédy Pál fiáról, Györgyről. A jelek szerint az édesapja saját tapasztalatai alapján fiát szerette volna jól iskoláztatni, ezért a saját tanulmányainak színhelyére, a győri jezsuitákhoz küldte tanulni, ahova az ifjú György 1657-ben be is iratkozott. Érdekes részlet, hogy ekkor már a retorika osztályba járt, korábbi tanulmányairól azonban nincsenek ismereteink. Vitnyédy György feltehetőleg katolizált vagy már katolikus volt eredetileg is, – ez egyelőre nem tisztázható megnyugtatóan – hiszen neve mellé a gondos atyák ezt is felvezették.³³ Sőt nagybátyja egyik leveléből azt is tudjuk, hogy az ifjú feltehetőleg egyházi pályára is készült 1657-ben, amit evangélikus nagybátyja nem különösebben ellenezett.³⁴ További sorsa egyelőre ismeretlen. Vitnyédy István leveleiben nem találtam nyomát, ahogy a családi feljegyzések között sem szerepel a neve.

³² Nagy Iván: Magyarország családai. Czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. 7. kötet. 1860. 532.

³³ Fazekas István – Kádár Zsófia – Kökényesi Zsolt – Ternovác Bálint: A győri jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1630–1773), 03645. rekord. https://library.hungaricana.hu/hu/view/JezsuitaGimnaziumokDiakjai_1_Gyor/?query=vitny%C3%A9dy&pg=174&layout=s (letöltés ideje: 2021.11.22.)

³⁴ Vitnyédy István Vitnyédy Györgynek Sopron, 1657. április 8. MTAK K83. pag. 325.

A sort Vitnyédy Istvánnal kell folytatnunk. Jól ismert, hogy a család leghíresebb alakja 1640-ben lépett házasságra Endresz János soproni polgár lányával, Zsuzsannával, aminek alkalmából Sopron város tanácsa egy értékes aranyozott kupával ajándékozta meg az ifjú párt.³⁵ Az Endresz család háttéréről nem sokat tudunk. Vitnyédy István második fia, Pál ironikus, talán kicsit gúnyos megjegyzéséből arra következtethetünk, hogy a család tagjainak eredeti foglalkozása szerint pékek voltak.³⁶ A boldog házassághoz azonban nem kevés tragédia is társult. A Vitnyédy család első gyermeke egy kislány, Zsuzsanna volt, aki 1641 augusztusának elején született, azonban a felnőtt kort nem érte meg, mivel alig két évvel később, 1643 márciusában meghalt.³⁷ A kislány elvesztése után azonban 1644 elején, januárban megszületett Vitnyédy István első fia, János, majd két évvel később Erzsébet lánya, aki szintén megélte a felnőtt kort. Őket követte még egy kislány 1649 áprilisában, akit Pálnak kereszteltek. 1652-ben Endresz Zsuzsanna egy újabb kislánynak adott életet, akit Rosinának kereszteltek el azonban, a kislány még aznap meghalt.³⁸ A család harmadik fia, az ifjabb István 1654-ben született meg. Édesapja vélhetőleg nagy reményeket fűzött a kislányhoz, talán ezért is okozott akkora tragédiát, amikor a gyermek 1662-ben megbetegedett és hosszú szenvedés után meghalt.³⁹ Az apja nevét viselő gyermek elvesztése talán az átlagnál érzékenyebben éritette az idősödő Vitnyédyt. Mi sem bizonyítja jobban, hogy a legismertebb, Thököly Istvánnak címzett levél mellett a családi feljegyzések közé is bekerült a sajnálatos esemény.⁴⁰ Sőt az akkor éppen Tübingenben tanuló alumnusának, Dömötöri Györgynek is beszámolt róla,⁴¹ aki patrónusának több tanuló társával közreműködésével egy kisebb kötetet adott ki ifjabb Vitnyédy István emlékére.⁴² A család utolsó gyermeke, Zsigmond 1657-ben látta meg a napvilágot.⁴³ Ő azonban javarészt félárvaként nőtt fel, ugyanis a gyermekek édesanyja, Endresz Zsuzsanna 1660-ban valószínűleg terhesen, valamilyen komplikáció miatt – amit az ügyvéd epilepsiának vélt – elhalálozott.⁴⁴ Itt érdemes megjegyezni, Vitnyédy István alumnusai ezen szomorú alkalommal sem mulasztották el leróni kegyeletüket és összeállítottak egy kötetet az elhunyt asszony tiszteletére.⁴⁵

³⁵ Payr Sándor: i.m. 73.

³⁶ Hausner Gábor: i.m. 46.

³⁷ Payr Sándor: Adalékok a dunántúli protestantizmus történetéhez, f.: Witnyédi emlékirata. In: Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár. 5. 1906. 70–74. Itt: 70.

³⁸ Uo.: 71.

³⁹ Vitnyédy István Thököly Istvánnak Sopron, 1662. november 28. Közli Fabó András: Vitnyédy István levelei 1652–1664. Adalékul a XVII. század politikai és erkölcstörténetéhez, Pest, 1871. 248–249.

⁴⁰ Payr Sándor: Adalékok a dunántúli protestantizmus történetéhez, f.: Witnyédi emlékirata. In: Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár. 5. 1906. 70–74. Itt 72.

⁴¹ Vitnyédy István Dömötöri Györgynek Sopron, 1662. november 27. MTAK K 83. pag. 973–974.

⁴² Dömötöri György: CARMINA lugubria in praematurum obitum... RMNY IV. 3136.

⁴³ Payr Sándor: Adalékok a dunántúli protestantizmus történetéhez, f.: Witnyédi emlékirata. In: Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár. 5. 1906. 70–74. 71.

⁴⁴ Uo.: 72.

⁴⁵ RMK III. 2121.

Vitnyédy István fiainak pályája igen változatos képet mutat. A legidősebb gyermek, János a tékozló fiú kategóriájába tartozik. Szüleivel már fiatal korában sem volt felhőtlen a viszonya. Ennek ellenére apja mindent megtett annak érdekében, hogy a legjobb képzésben részesítse legidősebb fiát. Így János több német egyetemen is folytatott tanulmányokat. Először Jéná, majd Wittenberg és Tübingen következett, egy rövid hazatérését követően a Német-római Birodalom határán fekvő Strassburgba ment tovább, ahonnan csak később tért haza.⁴⁶ Apjával megromlott viszonya miatt nem tudjuk, hogy mennyiben segítette tovább a tékozló fiú boldogulását. Valószínűleg teljesen kitagadta a családból, ugyanis szeretett alumnusának, Dömötöri Györgynek is panaszkodott az ifjú léhasága miatt. Vitnyédy úgy értékelte a helyzetet, hogy a fia nem csak magára, hanem családjára is nagy szégyent hozott, ezért még azt is megengedte magának, hogy fiát a pokolra kívánja.⁴⁷ Annyi bizonyos, hogy Vitnyédy Jánost 1672-ben, mint az evangélikusok szószólóját a Habsburg kormányzat letartóztatta, jó két évnyi fogság után engedték szabadon. Az egyik vallatási jegyzőkönyv alapján képet alkothatunk tanulmányai utáni pályájáról. Ezek alapján a fiatal János a württembergi hercegi udvarban, majd azt követően az 1663–1664-es háború alatt a holsteini herceg seregében szolgált. Ezt követően pedig Rabbi István ítélmester mellett tevékenykedett jó egy hónapot, hogy jogi ismereteket szerezzon. Házassága után a fővárosba, Pozsonyba költözött.⁴⁸ Érdemes megjegyezni, hogy szabadulása érdekében látszólag – papíron – ugyan katolizált vagy legalábbis hitet tett a római katolikus egyház mellett. De 1674-es elengedése előtt a feljegyzések szerint továbbra is megtartotta az evangélikus szokásokat, és protestáns módon áldozott.⁴⁹ Vitnyédy János vallomását látszik megerősíteni az a levél, amit apja Dömötöri Györgynek írt. Ebben az írásában a felháborodott apa arról értesült, hogy fia már a németföldön házasságról gondolkodott, de a katonai szolgálatok után is aktívan érdeklődött és akkor éppen toborzás alatt álló birodalmi hadakhoz kívánt csatlakozni.⁵⁰

Dolgozatunk szempontjából fontos házasságáról többet az 1683-ban kelt végrendeletéből tudunk meg. Ez alapján elmondható, Vitnyédy János kétszer házasodott meg. Első felesége vélhetőleg a soproni vagy pozsonyi polgár, Pach Rebekka volt, míg utána szintén egy hasonló társadalmi helyzetű hölgyet, Hirnbayern Máriát vette feleségül. A két frigyből ismereteink szerint összesen három fiúgyermek született, legalábbis 1683-ban ennyien voltak életben. Vitnyédy János ugyanis még abban az évben, mint a Pálffy huszárezred katonája elesett a török ellen vívott köpcsényi csatában.⁵¹ A végrendeletből az

⁴⁶ Vitnyédy János tanulmányaira bővebben lásd: *Károlyi Bálint*: Vitnyédy István és alumnusai 1652–1670. (megjelenés előtt)

⁴⁷ Vitnyédy István Dömötöri Györgynek, Sopron, 1663. február 19. MTAK K83 pag. 1068–1071.

⁴⁸ ÖStA HHStA Ungarische Akten Specialia Verschwörerakten II. Prozessakten Fasc. 290. Konv. A. Johann Vitnyédi, die Pressburger Bürger Auer, Gálffy, Peringer, Nekler Nr. 1–16. 1665–1674 fol. 20–51.

⁴⁹ ÖStA HHStA Ungarische Akten Specialia Verschwörerakten II. Prozessakten Fasc. 290. Konv. A. Johann Vitnyédi, die Pressburger Bürger Auer, Gálffy, Peringer, Nekler Nr. 1–16. 1665–1674 fol. 62–65.

⁵⁰ Vitnyédy István levele Dömötöri Györgyhez Sopron, 1663. július 15. Közli: *Károlyi Bálint*: Vitnyédy István egy levele Dömötöri Györgyhez. (megjelenés előtt)

⁵¹ *Hausner Gábor*: i.m. 53–54.

is kiderül, hogy 1683-ban Vitnyédy János András volt a legidősebb, de még ő is fiatalkorú volt a gyerekek közül, Sámuel volt a középső fiú, és a legkisebb az alig néhány éves György Lajos (Ludwig) volt.⁵² A testamentum sajnos jobban nem igazítja útba olvasóját. Pusztán annyit tudunk meg, hogy Vitnyédy János hogyan rendelkezik javairól a gyermekek részére. Ugyanakkor azt is megjegyzi, hogy amennyiben a fiúk nem érik meg a felnőtt kort, vagy gyermektelenül halnának el, és ezzel magvaszakadna Vitnyédy János családjának, akkor legkisebb testvére, Vitnyédy Zsigmond örököl majd mindent.⁵³ A végrendeletek egy része, amikor még nem iskoláskorú gyermekek vannak a családban, rendelkezik az ő neveltetésükről is. Vitnyédy János esetében ez elmaradt. Ennek ellenére tudjuk, hogy a gyerekek a pozsonyi jezsuitáknál folytatták tanulmányaikat. A legidősebb, Vitnyédy János András 1690-ben iratkozott be a principisták közé. Érdekes, hogy a jezsuita atyák német nemesként hivatkoznak rá, ugyanakkor bejegyezték az életkorát is, ami akkor tizenégy év volt.⁵⁴ Vélhetőleg az ifjú János András nem a legjobb tanuló lehetett, ugyanis a principista osztály után még rendben megkezdte a grammatista osztályt, azonban egy év kihagyás után ugyanabba az osztályba iratkozott be. Ezzel szemben fiatalabb testvére, Sámuel jól haladt. A parvista minor osztályt tizenégyéves korában kezdte, és csupán a principista osztályt járta kétszer.⁵⁵ A legfiatalabb gyermekről nincsenek adataink. Életük, ami átnyúlik a 18. századra további kutatásokat igényel.

Vitnyédy István fiai közül Vitnyédy Pál alighanem a legígéretesebb tehetségként indult. Apja, esetében már nem követte el azt a hibát, hogy külföldön oktassa. Ezért előbb Sopronban, majd az újonnan alapított Eperjesi Kollégiumban tanult.⁵⁶ Az ifjú esetében ismert a jelentős érdeklődése a francia nyelv, kultúra és általában Franciaország felé, amiről *Album amicorum*ának bejegyzései is tanúskodnak.⁵⁷ 1664-ből ismerjük Vitnyédy Pál jellemzését is, amit egy, a francia katonákkal érkezett szerzetes örökített meg az utókor számára. Ezek szerint az ifjú 16 éves volt, erős és jó felépítésű, nemes természet, kiváló latin tudással.⁵⁸ Minden képzés és az édesapjának igyekezete ellenére Vitnyédy Pál sosem jutott túl az ország határain. Apja halála és a család romlása vélhetőleg lelkiekben nagyon megviselte az ifjú Pált, az élete teljesen kisiklott. Már apja halála után házasodott meg, Joachim Unger soproni polgár leányát, Máriát vette feleségül. Az asszonynak Vitnyédyvel kötött házassága a második volt, ugyanis korábban a város egyik pékmessterének, Edtemberger Jánosnak a férje volt, akinek árván maradt gyermekének nevelését

⁵² Vitnyédy János végrendelete. Szered, 1683.június 20. MNL OL A 57 Libri Regii 18. kötet. pag. 66–67.

⁵³ Uo.

⁵⁴ *Fazekas István – Kádár Zsófia – Kökényesi Zsolt – Ternovác Bálint*: A pozsonyi jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1650–1773), 05206. rekord. https://library.hungaricana.hu/hu/view/JezsuitaGimnaziumokDiakjai_3_Pozsony/?query=vitny%C3%A9dy&pg=266&layout=s (letöltés ideje: 2021.11.29.)

⁵⁵ Uo.: 05582 rekord. https://library.hungaricana.hu/hu/view/JezsuitaGimnaziumokDiakjai_3_Pozsony/?query=vitny%C3%A9dy&pg=287&layout=s (letöltés ideje: 2021.11.29.)

⁵⁶ Tanulmányaira lásd: *Károlyi Bálint*: Vitnyédy István és alumnusai 1652–1670. (megjelenés előtt)

⁵⁷ *Hausner Gábor*: i.m. passim.

⁵⁸ Uo. 46.

Pál úr vállalta magára.⁵⁹ Ez az eset egy klasszikus példája a mozaik családok kialakulásának, amely jelenségre számos kiváló új eredményt hoztak a legutóbbi idők kutatásai.⁶⁰ Házasságukból feltételezhetőleg több gyermek is született. Azonban ahogy láthattuk, Vitnyédy Orsolya nem lehetett az ő gyermekük, ugyanis 1684-ben már Vidos Imre felesége volt. Ekkor a családnak már gyermekei is voltak.⁶¹ Mindezek mellett az is biztosnak látszik, hogy az 1670 és 1680 között több problémás afférjáról is lehetett hallani. Vitnyédy Pál vélhetőleg legkésőbb 1680-as évek elején halt meg.⁶² Sajnos gyermekeiről nem tudunk biztosat. Nagy Iván kutatási eredményeit a későbbi családtörténeti munkák is átvették, de ezek az adatok nincsenek kellően alátámasztva, ezért további kutatásokat igényel a tisztázása.⁶³

A legkisebb testvér egy kiegyensúlyozott, de nagyon hiányos életpályát tudhat a magáénak. Tanulmányait, ahogy Pál testvére, ő is Magyarországon végezte. Apja még házi tanítót is fogadott mellé, a híres szlovák lelkész Chalupka Sámuel személyében. Ezt követően ő is sopronban tanulhatott.⁶⁴ Mivel a családi levéltár szinte teljesen megsemmisült, nincsenek róla adatok, nem tudjuk pontosan, mi történt az ifjúval. Az 1680-as években ismert két Vitnyédy Zsigmond által Teleki Mihály erdélyi kancellárhoz írott levél. Ezek tartalma ugyan nem túl izgalmas mégis, ha szerzőjük azonos Vitnyédy István legkisebb fiával, akkor gyaníthatóan ő is Erdélybe távozott és Teleki Mihály köréhez kapcsolódott.⁶⁵ Az 1700-as évek elején felbukkant egy Vitnyédy Zsigmond, mint Moson vármegye alispánja, aki talán azonos Vitnyédy István legkisebb fiával. A Rákóczi-szabadságharc kitörésekor nem lehet eldönteni, hogy pontosan melyik oldalt is támogatta. Amennyiben Vitnyédy Zsigmond azonos a legkisebb gyermekkel akkor érdekes módon a mozgalom kezdetén azok között a nyugat-magyarországi alispánok között találjuk, akik végrehajtották a császári tábornokok parancsait.⁶⁶ Ugyanakkor 1704-ből olyan adatunk is van, hogy Károlyi Sándor és a kurucok segítségére volt.⁶⁷ Talán ennek eredményeként írták össze-

⁵⁹ Payr Sándor: Muzsaji Wittnyédy István III. Befejező közlemény. In.: Protestáns Szemle, 17(1905) 10. füzet. 576–591. Itt: 586.

⁶⁰ A témában korábban *Horn Ildikó*: Nemesi árvák a kora újkorban In.: Gyermek a kora újkori Magyarországon. Szerk.: Péter Katalin, Budapest, 1996. 51–90. Újabbban: *Érzelmek és mostohák. Mozaikcsaládok a régi Magyarországon, 1500–1850*, szerk. Erdélyi Gabriella, Budapest, 2019.

⁶¹ Egy birtok átruházás kapcsán említik meg, hogy Vitnyédy Orsolya Vidos Imre felesége. MNL OL A 57 Libri Regii 32. köt. pag. 331–332.

⁶² Hausner Gábor: i.m. 53–54.

⁶³ Nagy Iván. i.m. 12. köt. 231–233.

⁶⁴ *Sárközi Gergely*: Vitnyédy István és az evangélikus oktatásügy. Credo evangélikus folyóirat, 12(2006) 1–2. sz. 3–16. Itt: 8.

⁶⁵ Vitnyédy Zsigmond levele Teleki Mihályhoz Vásárhely, 1688. november 8. MNL OL P 1238. Nr. I-1688-115.; Vitnyédy Zsigmond levele Teleki Mihályhoz, 1689. október 29. MNL OL P 1238. Nr. I-1689-165

⁶⁶ *Várkonyi Ágnes*: A Dunántúl felszabadítása 1705-ben. Századok 86 (1952) 2. sz. 397–436. Itt: 407.

⁶⁷ Kajdacsy Péter levele Károlyi Sándorhoz Óvár, 1704. március 12. Közli: *Bánkúti Imre*: Iratok Károlyi Sándor első dunántúli hadjáratainak történetéhez (1704 január–április) In.: Somogy megye múltjából – Levéltári évkönyv 7. Kaposvár, 1976. 51–130. Itt: 114–115.

konfiskált javait 1704 novemberében a kamara alkalmazottai.⁶⁸ Feltételezhetőleg nem sokkal később maga Vitnyédy Zsigmond is meghalt.

A muzsaji Vitnyédy család 17. századi leszármazását következőképpen összegezhetjük. A család esetében tudatosan tervezett házasságpolitikáról nem beszélhetünk, hiszen a gyerekek – egy-két esetet leszámítva – a szülők halála után házasodtak meg. Azonban sajátosságokra még így is felfigyelhetünk. Vitnyédy János, a nemesi cím megszerzője, két házassága alkalmával a Vas és a Sopron megyei régi nemesi családokhoz kötődött. Ennek hátterében, úgy vélem, egyfajta presztízs növelés is álhathott. Ezzel szemben fiai esetében azt tapasztalhatjuk, hogy István soproni városi polgárságot részesítette előnyben, míg Pál, apja nyomdokain haladva, a Vas vármegyei nemesség köréből keresett magának feleséget. Vitnyédy István fiai ismereteink szerint szintén a városi, de immár a soproni mellett a pozsonyi polgárságot is előnyben részesítették a vármegyei nemességgel szemben. A többi esetben nem lehetünk biztosak. Ez a kettősség a lány gyermekek kiházásításánál is megfigyelhető. Míg Vitnyédy István és Pál ismeretlen nevű lánya a vármegyei nemességbe házasodott, addig Vitnyédy Erzsébet 1664-ben a pozsonyi polgárság meghatározó familiájába, az Armbruster család egyik tagjához ment férjhez.

Ezek alapján vertikálisan nem figyelhetünk meg különösebb eltérést. A magyarországi köznemesség házasság politikája és szokásai sajnos kevésbé ismertek. De az már régóta tudható, hogy a házasodási szokásaik között jól tetten érhető, hogy az egy földesúri familiárisi/szervitori körbe tartozók gyakran házasodtak egymás között, továbbá előnyben részesítették a birtokszerzési lehetőségeket.⁶⁹ A muzsaji Vitnyédy család esetében ez a tendencia nem figyelhető meg. Ennek talán az állhat a hátterében, hogy a Vitnyédyek nem éppen a klasszikus birtokos köznemesség körébe tartoztak, sokkal inkább alapoztak gazdasági tekintetben a kereskedelemre. Némileg talán hasonlítottak a Kassán megtelepedő Szegedy családra.⁷⁰ Ugyanakkor azt is figyelembe kellene vennünk, hogy a 1670 után a Vitnyédy név nem éppen a legjobban csengőnév volt így a házasodási piac is vélhetőleg jóval szűkösebb volt a család tagjai számára.

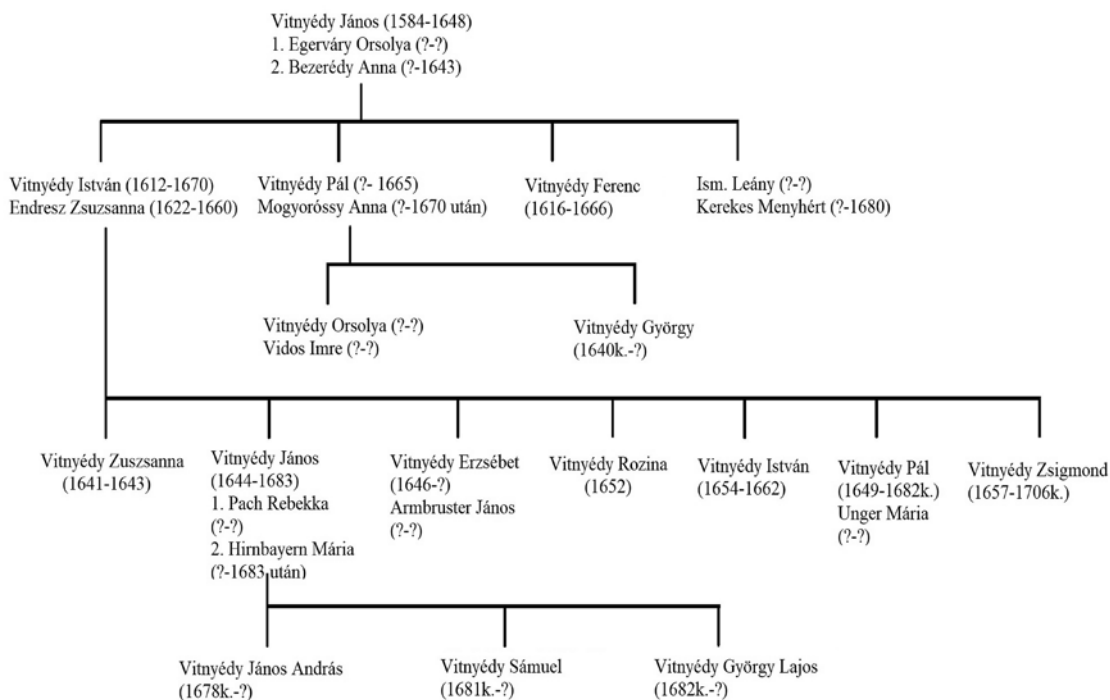
Horizontálisan nagyon erős regionalizmus figyelhető meg. A kutatás jelenlegi állásánál azt láthatjuk, hogy a Vitnyédy család tagjainak házastárs választási preferenciáinál előnyben részesítették Vas és Sopron vármegyék nemesi családjait, illetve Sopron és Pozsony polgári családjait. Így a párválasztási horizont a nyugat-magyarországi térség északi, észak-nyugati részére korlátozódott.

⁶⁸ Vitnyédy Zsigmond javainak összeírása. MNL OL E 156. Fasc 38. nr. 46.

⁶⁹ Ezt tipikusan a Fáy család esetében követhetjük jól nyomon. Vö.: *Horváth Mónika*: i.m.

⁷⁰ A Szegedyek Kassán való letelepedésére és beilleszkedésére és házasságpolitikájára lásd: *J. Újváry Zsuzsanna*: Egy kereskedőcsalád metamorfózisa: a mezőszegedi Szegedi család In.: Óra, szablya, nyoszolya: életmód és anyagi kultúra Magyarországon a 17–18. században. Szerk. Zimányi Vera, Budapest, 1994. 33–85.; *J. Újváry Zsuzsanna*: Egy hajdanvolt mezővárosi polgárcsalád, a mezőszegedi Szegedi család házassági-társadalmi kapcsolatai a XVII. században. In.: Mezőváros, reformáció és irodalom (16–18. század). Szerk.: Szabó András, Budapest, 2005. 99–112.

Mivel forrásaink jelentősen korlátozottak, hiszen nem ismerünk egyetlen egykorú családfát vagy leszármazási táblázatot sem, ezért másodlagos forrásokra kellett támaszkodnunk. Ennek ellenére a tanulmány keretében úgy vélem, sikerült tisztázni a muzsaji Vitnyédy család 17. századi leszármazásának egy jelentős részét. A korábbi feltételezések közül jó néhányat sikerült megmagyarázni, és sikerült egy pontosabb családfát is megrajzolni, ugyanakkor mindenképpen meg kell jegyezni, hogy a későbbiekben a további kutatások még eredményezhetik a most megismert leszármazás korrekcióját.

Vitnyédy családfa a szerző kiegészítéseivel

Id. felsőkáldi Káldy Ferenc rövid pályaképe¹

Id. felsőkáldi Káldy Ferencet a Batthyány család földesúri famíliájában betöltött szerepe, vármegyei hivatalviselése, valamint katonai tisztségei is kiemelik a korszak sikeres pályát maguk mögött tudó középbirtokos nemesek sorából. A fent felsorolt, a 17. században tipikusnak mondható három karrierút sok esetben szorosan összefüggött egymással, mint ahogy azt Káldy Ferenc összetett pályaképe is bizonyítja. Jelen tanulmány a címszereplő karrierjének csupán vármegyei aspektusát igyekszik röviden bemutatni, de látni fogjuk, hogy a vármegyei karrier szempontjából sem volt elhanyagolható a dominusz támogatása, valamint a megszerzett katonai tapasztalatok is szerepet játszottak egyes tisztségek megszerzésében.

Id. felsőkáldi Káldy Ferenc 1584. szeptember 4-én született Sopronban, szervitóri pályafutását Batthyány II. Ferenc (1573–1625) udvarában kezdte. A főúr halálát követően özvegyével, Lobkowitz Poppel Évával is jó kapcsolatot ápolt, számos alkalommal volt az özvegy segítségére.² Batthyány I. Ádám szolgálatában a dunántúli főúr legbizalmasabb emberévé vált. 1634-ben ő került a Batthyány család magánföldesúri hadainak élére, 1637 augusztusától pedig dunántúli kerületi főkapitányhelyettesé nevezték ki. Batthyány szinte minden ügyében támaszkodhatott tapasztalt emberére.³ Részben ennek a familiáris

¹ Felsőkáldi Káldy Ferencről összefoglalóan Dominkovits Péter értekezett annak fiáról, Káldy Péter életútjáról szóló cikkében. *Dominkovits Péter*: Egy 17. századi Vas vármegyei alispán: felsőkáldi Káldy Péter. In: Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára. Szerk.: Mayer László – Tilcsik György. Szombathely, 2003. 183–206. Ezen felül Koltai András adott meg id. Káldy Ferencről, fiáról ifj. Káldy Ferencről, valamint Káldy utódjáról, Keczer Jánosról rövid életrajzot. Vö. *Koltai András*: Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén. Győr, 2012. 267–274. A dunántúli kerületi főkapitányhelyettesek, köztük Káldy Ferenc pályaképeinek feldolgozása doktori disszertációm célkitűzése volt. *Balogh Máté*: Batthyány I. Ádám dunántúli kerületi főkapitányhelyettesei. Középnemesi-katonai karrier a Dunántúlon a XVII. században. Doktori (PhD) értekezés, Budapest, 2021. Mivel a felsőkáldi Káldy család levéltára csupán töredékeiben maradt fenn, ezért az életút felvázolása elsősorban a herceg Batthyány család levéltárában fennmaradt levelezésén alapul.

² Káldy Ferenc és a Batthyány család fent említett tagjainak kapcsolatára l. *Balogh Máté*: Főúr és familiáris viszonya id. felsőkáldi Káldy Ferenc Batthyány II. Ferenchez és Lobkowitz Poppel Évához írt levelei alapján. In: Társadalom- és életmód-történeti kalandozások térben és időben. A nyugat-dunántúli végektől a Kárpátokig. Szerk.: J. Újváry Zsuzsanna. Piliscsaba, 2014. 77–91.

³ Mankóbüki Horváth Bálint, a Batthyány család földesúri haderejének főkapitánya 1634 augusztusában hunyt el. Batthyány Ádám ezt követően nevezte ki Káldy Ferencet hadainak főkapitányává. E poszt együtt járt a körmeneti vár főkapitányi tisztségével is, a várat azonban a vicekapitányok irányították. *Koltai*: Batthyány Ádám... i. m. 267–270. Káldy 1634. augusztus 21-i levelében már elhunytként említi. MNL OL P 1314 No 23070 Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámmal, 1634. augusztus 21., Szombathely.

szolgálatnak is köszönhetően Káldy Vas vármegye közéletében is meghatározó szerepet játszott: többször volt királyi adószedő, a vármegye alispánja, illetve a vármegye által delegált országgyűlési követ is.⁴ A befolyásos nemes 1648. május 29-én hunyt el soproni házában.⁵

A felsőkáldi Káldy család történetének áttekintése⁶

Az Árpád kori gyökerekkel rendelkező család életében a 16. században következett be változás; Káldy (Zeel) Miklós 1530 körül vette feleségül szepcsecszentmártoni Ladiszlavith Borbálát, így került rokonságba Borbála testvérének, Katalinnak férjével, mikebudai Soós Ferencsel. A férfi ekkoriban a felsőlendvai várnagyságot viselte, és nagy birtokszerző hírében állt. Miután a házaspárnak nem született gyermeke, a királytól nyert birtokaik adománylevelébe a Káldy sógorságot is belefoglaltatták.

Noha Batthyány I. Ádámot már 1633. november 15-én kineveztek mind a Kanizsával szemben vetett végek, mind pedig a dunántúli kerületi főkapitányság élére, végleges kinevezésére csak 1637. április 24-én, hivatalos beiktatására pedig augusztus közepén került sor. Feltételezhető, hogy amíg hivatalosan nem iktatták be tisztségébe, Batthyáynak nem állt módjában saját szervitorának kinevezése. Ezt támasztja alá, hogy Batthyáynak az 1633. évben történt megbízását követően a király költségén fenntartott főkapitányi kontingens, 150 lovas és 100 gyalogos továbbra is Sárváron állomásozott, az akkori főkapitányhelyettes, salamonfai Ráttky György parancsnoksága alatt. Batthyány Ádám beiktatását követően, 1637 nyarán az ún. ország lovasait és ország gyalogjait átvezényelték Körmendre. Káldy kinevezésére is csak a hivatalos beiktatást követően került sor. *Pálffy Géza*: A Batthyány család a törökellenes határvédelemben a XVI–XVII. században. *Hadtörténelmi Közlemények* 122. (2009) 2. sz. 332., illetve *Koltai*: Batthyány Ádám... i.m. 295. Batthyány I. Ádám levéltárának rendezését, fiainak iskolai tanulmányait és az egyház számára adandó birtokadományait is Káldy Ferencsel beszélte meg. „*Arol valo memoriale hogi miről diskuraliak Kaldy Ferenczel, esz derekasan Joszagim allapatiarol valo dolgok*”, 1648. február 9. MNL OL P 1322 Instr. No. 236. Idézi *Koltai* 2002. 55. és 65.

⁴ Káldy Ferenc szervitori szolgálatára és főkapitányhelyettesi pályafutására l. *Balogh*: Batthyány I. Ádám dunántúli... i.m. 73–101.

⁵ Káldy életének második felében már sokat betegeskedett. 1647 végén ereje kezdte elhagyni, lóra ülni már nem tudott, az ágyat is csak ritkán hagyhatta el. Ettől függetlenül szinte az utolsó pillanatig igyekezett teljesíteni kötelességeit. 1648. május 29-én, a reggeli órákban hunyt el. Noha végrendeletében meghagyta, hogy soproni halála esetén az ottani ferencesek templomába helyezték örök nyugalomra, családja másképpen döntött. Holttestét csak szeptember 30-án szállították szőkeföldi birtokára, Ságody István (Káldy Ferenc volt hadnagya) és 50 válogatott lovas kíséretében. Onnét az ünnepélyes temetési menet a szentmártoni domonkos templomhoz vonult, hogy Káldy Ferentől végső búcsút vegyen. A temetésen kíséretével részt vett Batthyány I. Ádám is. A temetéshez a volt főkapitány helyettes fia, Káldy Péter aranyos fegyvereket, sisakokat, fegyverderekat és hat párducbört kért. MNL OL P 1314 No 23581/a Káldy Ferencné Kisfaludy Anna levele Batthyány I. Ádámmal, 1648. szeptember 15., Szőkefőldé és MNL OL P 1314 No 23608 Káldy Péter levele Batthyány I. Ádámmal, 1648. szeptember 9., Szőkefőldé. *Dominkovits*: Egy 17. századi... i.m. 189. és *Koppány Tibor*: Johann Michael Tripsius kőszegi képiró. Adalékok a 16–17. század főúri temetkezéseinek történetéhez. *Ars Hungarica*, 35. (2007) 2. sz. 238. Batthyány Ádám jelenlétére MNL OL P 1315 2. csomó. Batthyány Ádám itineráriuma, p. 66.

⁶ A felsőkáldi Káldy családra összefoglalóan: *Szluha Márton*: A Káldy család. *Turul* 67. (1994) 1–2. füzet 24–34., *Szluha Márton*: Vas vármegye nemes családjai. Budapest, 1998. 65. és *Balogh Gyula*: Vasvármegye nemes családjai. Szombathely, 1901. 79–80.

1. kép. Az I. Rudolf király által a felsőkáldyi Káldy család számára 1581-ben kiadott nemesség-megújító oklevél (Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára. MNL VaML XV. 27. 006.)

Ladiszlavith Katalin férje halála után, 1565. évi végrendeletében Káldy Miklós négy fiára hagyta minden vagyonát. A legidősebb, Demeter királyi törvényszéki ülnök volt,⁷ a második, Ambrus viszont korán elhalálozott. Neve a Rudolf király (1576–1608) által adományozott címerbővítés szövegében már nem szerepel. Jánosról szintén nem rendelkezünk adatokkal. Fiától, Imrétől Káldy Péter váltja ki a családi vagyon ráeső részét.⁸

A legtöbbre a feljebb említett Káldy Péter, Káldy Ferenc apja vitte, aki 1580 környékén vette nőül Bejczy Dorottyát, Bejczy Gergely vasi alispán és királyi tábla ülnökének lányát. A szerencse ismét a Káldyaknak kedvezett; apja minden vagyonát Dorottya örökölte, ezen felül második férje, Chemetey István vasi alispán halála után az ő vagyona is reá szállt, majd első házasságából származó gyermekeire, de a gyakorlatban id. Káldy Ferencnek jutott.⁹

⁷ A nagybáty, Káldy Demeter ügyvédi pályafutása nagyban befolyásolhatta id. Káldy Ferencet. Nem tartható véletlennek, hogy Ferenc maga is jogi tanulmányokat végzett. Kovács József László: Wathay Ferenc Sopronban. Soproni Szemle 32. (1978) 3. sz. 249., Koppány Tibor: A soproni „domus kaldyana”. Birtoklástörténeti és építészeti adalékok a Szent György u. 3. számú ház kora újkori történetéhez. Soproni Szemle, 68. (2014) 3. sz. 230–232.

⁸ Szluha: A Káldy család... i.m. 28., illetve Dominkovits: Egy 17. századi... i.m. 184–185.

⁹ Dominkovits: Egy 17. századi... i.m. 185., illetve Szluha: A Káldy család... i.m. 29.

Káldy Ferenc elsőszülött fiúként kiterjedt birtokokat és társadalmi pozíciót örökölt, amit nagyban kamatoztathatott.¹⁰ Feleséget a Kisfaludy családból választott magának, Kisfaludy Annát, akit 1612-ben vett feleségül. Lánytestvére, Káldy Zsuzsanna különösen előkelő házasságot kötött, ő ugyanis a bárói rangot elnyert Cziráky Mózes királyi személynökkel¹¹ házasodott össze.¹² A kiterjedt vagyon Káldy kezében összpontosult, egyetlen ismert testvére, Mihály egyházi pályára lépett, ugyanis a család megmaradt a római katolikus hiten.¹³

A család legsikeresebb tagjának minden kétséget kizárólag id. Káldy Ferenc tekinthető. Azonban mindhárom felnőttkort megért fiúgyermek is jelentős karriert futott be mind Batthyány-szervitorokként, mind pedig vármegyei tisztviselőkként. Ennek ellenére apjuk hagyatékát nem kezelték megfelelően, a sokszoros birtokosztás, ill. családjaik kihalála következtében ugyan az ő generációjuk még képes volt az apjuk által elért pozíciók megtartására, de a család utánuk gyors hanyatlásnak indult.¹⁴

Id. Káldy Ferenc gyermekei a grazi jezsuita gimnáziumban végezték tanulmányukat. Káldy Péter, Ferenc legidősebb gyermeke itt ismerkedett meg Zrínyi Miklós (1620–1664) és Péter (1621–1671) grófokkal. Fiatalkoráról viszonylag kevés információ áll rendelkezésre, de feltehetően ifjúként a Zrínyiek csáktornyai udvarában szolgált.¹⁵ Péter

¹⁰ A Káldy család birtokaira összefoglalóan l. *Balogh*: Batthyány I. Ádám dunántúli... i.m. 102–113. Fontos kiemelni, hogy Káldy Ferenc Sopronban is bírt egy házzal, amelynek tulajdonjogára családja a 16–17. század fordulóján tett szert. Káldy Ferenc azonban nem élvezhette zavartalanul a házat – ahol pedig igen gyakran tartózkodott, illetve végrendeletében is meghagyta, ha Sopronban hunyna el, a soproni ferencesek templomában helyezték örök nyugalomra –, mivel az oldalági rokonság folyamatosan támadta tulajdonjogát. Bethlen Gábor 1619. évi dunántúli hadjárata idején mind családját, mind pedig ingó vagyonát soproni házába menekítette. Káldy 1638-ban megkísérelte nemesíteni soproni házát, hogy mentesüljön a város által kirótt adók alól, de Esterházy Miklós nádor keresztülhúzta számítását. A ház jelenleg is áll a Szent György utcában. A soproni Káldy ház birtoklástörténetére l. *Koppány*: A soproni „domus kaldyana”... i.m. 225–244. illetve *Hetyéssy István*: Adalékok főurak soproni kapcsolatáról az ellenreformáció korából. Soproni Szemle 19. (1965) 1. sz. 93. MNL OL P 1314 No 23027 Káldy Ferenc levele Batthyány II. Ferenchez, 1619. június 8., Szombathely.

¹¹ Cziráky Mózes (1566–1627) 1599-ben Sopron vármegyei szolgabíró, sikereit ügyvédi pályafutásának, jogban való jártasságának köszönhette. 1625-ben nevezték ki királyi személynöknek. *Székelly Zoltán*: A Cziráky-ösgaléria. (A győri Xántus János Múzeum kiadványai, *Artificum* et Historia 3.) Győr, 1997. 7–9.

¹² *Dominkovits Péter*: Szombathely privilegizált mezőváros gazdasága, társadalma a 17. században (1605/1606–1685). Doktori (PhD) disszertáció. Budapest, 2009. 66.

¹³ Terjedelmi okokból nincs lehetőség Káldy Mihály egyházi pályájának részletes bemutatására. Mihály szintén Sopronban született, 1623-tól Sopron városának plébánosa is volt. Életére ld. *Balogh*: Batthyány I. Ádám dunántúli... i.m. 45–46.

¹⁴ *Dominkovits*: Egy 17. századi... i.m. 206.

¹⁵ A Zrínyi udvarban töltött idejére apja néhány levele utal csak, azok is szüksésváuan: MNL OL P 1314 No. 23104. Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz, 1637. október 4., Egerszeg; Káldy Péter betegségről Csáktornyan, amiért fiát hazahozatta és Batthyánytól kérte Purgolt orvos elküldését. MNL OL P 1314 No. 23123. Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz, 1638. június 5., Szombathely.

1641. február 10-én házasodott össze Szecher György lányával, Évával, Ráttky Miklós¹⁶ özvegyével Pápán, Esterházy István (1616–1641) engedélyével.¹⁷ 1644-től Batthyány Ádám szolgálatában állt az ország lovasainak és gyalogjainak hadnagyaként. Azonban Batthyány Ádámmal a kapcsolata 1657-re megromlott, ezért ez év szeptemberében megvált a szolgálattól. Péter 1647–1652 között Veszprém, majd 1656-tól feltehetően 1664-ig Vas vármegye alispáni hivatalát töltötte be. Ezeken felül 1665–1668 között a pápai vár királyi alkapitánya is volt. 1686-ban hunyt el Külsővaton.¹⁸

Ifj. Ferenc 1644. június 1-től állt Batthyány Ádám szolgálatába négy lóval, majd ura egyik mezei hadnagyságának élére került. 1655-ben feleségül vette Ferenci Annát, Illési Miklós, ill. Joó Miklós özvegyét. Első felesége 1658-ban távozott az élők sorából, ezek után 1666-ban Tuslán Ferenc volt feleségét, Mészáros Máriát vette nőül. Ifj. Ferenc utóbb elérte apja legmagasabb katonai tisztségét, a dunántúli kerületi vicefőkapitányságot, azonban ezzel egy időben nem töltötte be a Batthyány sereg főkapitányi tisztségét. Ezért feltételezhető, hogy nem örvendett olyan megbecsülésnek, mint annak előtte édesapja, aki mind a két tisztséget birtokolta. 1692-ben hunyt el, a ferencesek szombathelyi templomában temették el.¹⁹

A harmadik fiúról, Istvánról igen szerény adatokkal rendelkezünk. Csupán egy 1657. április 22-én készült összeírás árulja el, hogy a Batthyányaknál házi uramként szolgált 3

¹⁶ Ráttky Miklós feltehetően salamonfai Ráttky György fiatalabb testvére volt, aki 1600 után született. Batthyány I. Ádám udvari urai között szolgált 6 lóval. 1637-ben vagy 1638-ban halhatott meg. *Pozsonyi József: A rátki és salamonfai Rátky család történetének megválaszolatlan kérdései. Arrabona – Múzeumi Közlemények* 40. (2002) 1–2. sz. 185., illetve Batthyány Ádám földesúri familiája adatbázis: <https://archivum2004.piarista.hu/batthyany/familia-keret.htm> (Utolsó megtekintés időpontja: 2022. április 10.)

¹⁷ Káldy Ferenc fia esküvőjére meghívta Batthyány I. Ádámot és családját is: „*Mivel Istennek rendeléséből, atyámfiainak is tetszéséből az én kedves fiam az nemzetes és vitézlő Káldy Péter jegyzette magának házastársul az néhai nemzetes és vitézlő Rátki Miklós Uram özvegyét Szecher Éva asszonyt, az néhai nemes és vitézlő Szecher György uram leányát, az nemzetes Chabi Judit asszonytól valót. Kiknek tisztességes menyeközvetésének szolgáltatása napját végeztük egyenlő akarattól az jövendő februári havának tizedik napján Pápán, az pápai várban, gróf Esterházy István uram ő Nagysága engedelméből lenni.*” MNL OL P 1314 No. 23257 Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz, 1641. január 23., Szőkefőldé. Káldy Péter és a Szecher lány házasságkötésébe a lány családja igen gyorsan beleegyezett, ugyanis Káldy csak 1640 decemberében tervezte, hogy kikéri Szecher Évát fia számára: „...Azon vagyok, ha mit az orvosság használna és könnyebedném, szombaton avagy vasárnap delliest ha Pápára indulhatnék. Egy bizonyos napot kellene Szecherné asszonyommal végezniem, ha adná meg fiának leányát, mivel rövid az farsang...” MNL OL P 1314 No. 23254. Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz, 1640. december 27., Szőkefőldé.

¹⁸ Káldy Ferenc már 1640 márciusában kérte, hogy Batthyány fogadja Péter fiát szolgálatába, az elhunytt Ráttky Miklós helyére: „...*Akartam ez előtt Nagyságodnak írnom, mivel sok betegségi után reményleném fiannak, Káldy Péternek ezután állandósabb egészségét, hogy Nagyságod szolgálatára adnám, ha Nagyságod venné szolgálatát, és az szegény Rátki Miklós helyét Nagyságod neki adná. Ifjú legény, úgy tetszik, még most minden szolgálatra reá veheti magát, (...). Én sem röstellem, az mit tudok, mindenkiben hozzá oktatni, hogy az Nagyságod kedve szerint szolgálhasson...*” MNL OL P 1314 No. 23221. Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz, 1640. március 16., Szőkefőldé. Káldy Péter részletes pályafutására l. *Dominkovits: Egy 17. századi... i.m. 183–206. Vö. Koltai: Batthyány Ádám... i.m. 272–273.*

¹⁹ *Koltai: Batthyány Ádám... i.m. 273–274.*

lóval, és a Répce és Sorok mellékén lakott.²⁰ Ezenkívül id. Ferenc levelezéséből még egy Zsigmond nevű fiúgyermekről értesülhetünk, ő azonban valószínűleg még igen fiatalon elhunyt, Bécsben. Káldy Ferenc éppen Balfon tartózkodott 1638 májusában, amikor hírt kapott fia megbetegedéséről. Azonnal útnak indult, de már csak „*tetemét találta holtig való keserűségére*”. Zsigmond holttestét ezután Sopronba szállította, de a nagy meleg miatt tovább már nem vihette, így a barátok kápolnájában helyezte el. A temetésre igen sokat kellett várakozni; Káldy azt írta Batthyány Ádámnak 1638. szeptember 15-én, hogy illetlenség volna elmennie Esterházy István esküvőjére, pedig Esterházy Miklós nádor személyesen invitálta, mert fia Sopronban „*föld kívül vagon*”, így megszólnák érte, ha az esküvőn részt venne. Reméli, három hét leforgása alatt tisztességgel el tudja temetni.²¹ Fiain kívül tudomásunk van egy leányáról is, azonban sem nevét, sem születésének idejét nem tudjuk. Feltehetően ő is korán elhunyt.²²

Káldy Ferenc fiatalkora és korai karrierépítése

Káldy Ferenc neveltetésére és taníttatására családja rendkívül odafigyelhetett, ugyanis nemcsak, hogy megtanult írni-olvasni, hanem latinul is tudott, valamint meglehetősen jártas volt a korabeli magyar jogban is. Arról, hogy hol végezte tanulmányait, csak feltételezésekkel élhetünk. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár *Antiquissima*-gyűjteményében több olyan kötet maradt fent, amelyeknek tulajdonosaként Káldy Ferenc volt bejegyezve. Az egyik kötetben az alábbi bejegyzés olvasható: „*Ex libris Francisci Kaldy et amicor(um) eius nonnunquam A.D. 1598*”. A kötet feltehetően az akkor 14 éves Káldy Ferencé volt, aki ezek szerint a turóci, később Vágsellyére költöző jezsuita kollégiumban tanulhatott, legkorábban 1603-ban fejezhette be tanulmányait. Neve szerepel az 1602-ben alapított vágsellyei Mária-kongregáció tagjai között is.²³

Első közéleti szereplésére feltehetően 1612-ben került sor, amikor az év januárjában Vas vármegye több más képviselőjével együtt követként megjelent II. Mátyás király

²⁰ Istvánt 1643-ban még egy házi tanító oktatta Sopronban. A *praeceptor* februárban váratlanul elhunyt, ezért Káldy Ferencnek fiáért kellett mennie Sopronba, hogy ne maradjon egyedül. MNL OL P 1314 No 23315, Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámmhoz, 1643. február 20., Szőkeföld. Szolgálatára l. <http://archivum.piar.hu/batthyany/familia-keret.htm> (Utolsó megtekintés időpontja: 2022. április 10.).

²¹ MNL OL P 1314 No. 23121. Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámmhoz, 1638. április 17, Sopron. és MNL OL P 1314 No. 23149. Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámmhoz, 1638. szeptember 15., Szombathely.

²² „...oly nehezen volt a leányom, hogy az egész éjjel mind környüle kellett lennem az anyjával együtt. Ma sem tudom, mennyiszor ugrottam föl az [levél] írása felől (...) bocsása ide a doktort, hétfőn korán visszabocsátom. Úgy gondolnám, hogy még Isten által rendelhetne orvosságot neki, noha sem eszik, sem iszik, az óta az narancsban adták neki, azt mégis bevette, mert szája, torka merő seb az nagy forróságtól. Nagyságodnak meg szolgálom...” MNL OL P 1314 No. 23042. Káldy Ferenc levele Batthyányné Lobkowitz Poppel Évának, 1632. június 26., Szombathely.

²³ A feltételezést az is alátámasztja, hogy Káldy élete végéig hithű katolikus maradt. A kérdéses kötetre bővebben l.: *Farkas Gábor Farkas: Az Antiquissima-gyűjtemény és a számítógépes adatbázis. Magyar Könyvszemle*, 113. (1997) 1–4. sz. 400. és *Farkas Gábor Farkas: A Nagyszombati Egyetemi Könyvtár az alapításakor 1635. Fejezetek az Eötvös Lóránd Tudományegyetem történetéből* 23. Szeged, 2001. 29., 159–160., 162–164. és 166.

(1608–1619) előtt. 1619-ben részt vett II. Ferdinánd (1619–1637) pozsonyi koronázásán, az azt követő koronázási lakomán, 1618. július 1-jén pedig étkefogóként tevékenykedett. A szakirodalomban Káldyt több helyen aransarkantyús lovagként említik, azonban avatására feltehetően csak III. Ferdinánd (1637–1657) 1626. december 8-i koronázásakor kerülhetett sor.²⁴

Mielőtt ténylegesen elkötelezte volna magát a Batthyány család földesúri familiájára mellett, a törökellenes határvédelmi rendszerben vállalt katonai szolgálatot: a győri végvidék fővárában, Győrben egy 50 fős huszárcsapat lovaskapitánya volt. Bethlen Gábor fejedelem (1613–1629) hadjáratait követően a hozzá átpártolt Hatosi Bálint helyett 1622 októberében őt nevezték ki a győri főkapitány, Hans Breuner közbenjárására a pápai vár vicekapitányának.²⁵

Hivatalviselés Vas vármegyében

Káldy Ferenc nem csupán végvári tisztként és Batthyány familiárisaként tevékenykedett, hanem a Vas vármegyei birtokos nemesség tagjaként a vármegyei közéletben is jelentős szerepet játszott.²⁶

A 17. századi vármegye funkcióját tekintve a helyi rendiség érdekeit hivatott képviselni, de ennek némiképp ellentmondva a központi hatalom lokális végrehajtó szerzeként is működött. Mindezt úgy, hogy a különböző tisztségeket a térségben érdekelt főúri családok általában saját szervitoraiknak igyekeztek megszerezni, ezáltal biztosítva

²⁴ Dominkovits Péter nem tartja bizonyíthatónak, hogy valóban id. felsőkáldi Káldy Ferencet küldték követségbe az uralkodóhoz. *Dominkovits: Egy 17. századi... i.m.* 186. A koronázási lakomán betöltött szerepére l. *Pálffy Géza: Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének kora újkori továbbéléséről és a politikai elit hatalmi reprezentációjáról. Századok 138. (2004) 5. sz. 1044. és 1075. Aransarkantyús lovagi címére utal Tóth Péter: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1595–1600. (Vas megyei levéltári füzetek 2.) Szombathely, 1989. 3. és Szluha: A Káldy család... i.m. 29. Kisfaludi Kassics Ignác művében az 1626. évi koronázás alkalmával aransarkantyús lovaggá ütött nemesek között említ egy Káldy Gábort. Feltehetően téves megállapítás lehet, és a személy Káldy Ferenczel azonos. *Kisfaludi Kassics Ignác: Érdem koszorúk, vagy Értekezés à felséges austriai császári és királyi uralkodó házat illető jeles rendekről, megtiszteltetésekéről és jutalmazásokról, toldalékképp pedig Európában most virágzó egyéb jeles rendekről is. Bécs, 1840. 305.**

²⁵ Nem tudni pontosan, meddig tartotta meg a vicekapitányi tiszteletet. Valószínű, hogy már 1634 augusztusában vagy szeptemberében lemondott, hiszen mint említettük, mankóbüki Horváth Bálint halálát követően ő lett Batthyány Ádám magánföldesúri katonaságnak főkapitánya. Legkésőbb 1637-ben válhatott meg a pozíciótól, amikor Batthyány I. Ádám kinevezte dunántúli kerületi főkapitányhelyettesévé. Győri szolgálatára és kinevezésére l. *Pálffy Géza: Egy különleges nemesi karrier a 16–17. században. Hatosi Bálint pápai vicekapitány és családja története. Pápa, 2005. 73–74. és Pálffy Géza: Egy elfelejtett kiegyezés a 17. századi magyar történelemben. Az 1622. évi koronázódiéta Sopronban. In: Egy új együttműködés kezdete. Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés. Szerk.: Dominkovits Péter – Katona Csaba. 42–46. továbbá *Dominkovits: Egy 17. századi... i.m.* 185.*

²⁶ Többek között a törvényhatóság árszabásainak kidolgozására létrejött tanácsnak is a tagja volt. *Tóth Péter: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1601–1620, 1631–1641. (Vas megyei levéltári füzetek 5.) Szombathely 1992. 182.*

befolyásukat a vármegye irányításában. Vas vármegye főispánjai a korszakban a Nádasdy család tagjaiból kerültek ki, ők viszont alapvetően együttműködésre törekedtek a megye legnagyobb súlyú birtokosaival, a Batthyányakkal.²⁷

Káldy ebben a kényes egyensúlyi helyzetben többször vállalta magára a királyi adószedő (*dicator*) megterhelő munkáját, illetve az alispáni tisztséget is.²⁸ Tekintélyére jellemző, hogy a vármegye gyakran küldte követségbe a nádorhoz, s nem egyszer vett részt vármegyei követként az országgyűléseken is. Dominuszait mindig tudósította a vármegyei gyűlések időpontjáról és helyszínéről, folyamatosan „credencionalis”-t, azaz követi megbízást kért uraitól, hogy érdekeiket megfelelően képviselhesse.²⁹ Leveleiből kitűnik, hogy egyszerre próbált megfelelni a központi hatalom elvárásainak, és igyekezett kedvezni dominuszainak is, ami gyakran igen kellemetlen helyzetet teremtett számára.

Királyi adószedő Vas vármegyében

Káldy Ferencet a vármegye 1613-ban, Söptey György vármegyei adószedő mellé választotta meg, hogy segítse a rendkívüli hadiadó beszedését.³⁰ Az ifjú nemes feltehetően ekkor kezdhette meg vármegyei pályafutását. 1615 tavaszán ő írta össze a Batthyány uradalmak portaszámait, valamint vette át a megállapított adót Batthyány II. Ferencről.³¹

Káldy első *dicator*-i kinevezéséről az 1618. november 26-i közgyűlésen tájékoztatták a vármegyét, valamint egy esküdtet is kirendeltek mellé.³² A feladat nem volt hálás, Vas vármegye folyamatos hátralékban volt, ami 1630-ra elérte az 1721 forintot. A feladat nem csupán az adó beszedése volt, ekkor készítették el a szolgabírák a porták összeírását is.³³ A munka a nagy hó miatt lassan haladt, Káldy ezért is írt 1619. január 6-án a közgyűlést szervező Vas vármegyei rendeknek, hogy mivel Hertelendy szolgabíró³⁴ járásával még nem végeztek, lehetetlen, hogy elengedje őt maga mellől. Káldy tisztában volt azzal, hogy emiatt nem tudják a vármegyei gyűlést megtartani, de a Magyar Kamara sürgetésére

²⁷ Dominkovits Péter – Pálffy Géza: Küzdelem az országos és regionális hatalomért. A Nádasdy család, a magyar arisztokrácia és a Nyugat-Dunántúl nemesi társadalma a 16–17. században (1–2. rész). Századok (2010), 4–5. sz. 424–425.

²⁸ Dominkovits: Egy 17. századi... i.m. 186–187.

²⁹ Amikor Batthyány 1636 decemberében Regensburgban tartózkodott, elfelejtett megbízólevelet íratni Káldy számára. MNL OL P 1314 No 23095 Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz, 1636. december 25., Szombathely. Az összes credencionalis kérés tartalmazó levél listászerű felsorolásától eltekintünk.

³⁰ Dominkovits: Egy 17. századi... i.m. 186. és Tóth: Vas vármegye II... i.m. 134.

³¹ „...Parancsolta vala Nagyságod ez elmúlt napokban, hogy az Nagyságod jószágán lévő porta számokat írva küldtem volna Nagyságodnak az szerint, az mint én Nagyságodtól az pénz Palatinus Uramnak percipiáltam (...) Ennekem minden portáról két forintot adott, egyben számlálván az portaszámokat, az summát megtalálja Nagyságod az mint hogy az quietantiában is...” MNL OL P 1314 No 23009 Káldy Ferenc levele Batthyány II. Ferenchez, 1615. április 23., Szombathely.

³² Tóth: Vas vármegye II... i.m.. 160.

³³ Dominkovits 2010. 426. Ezek alapján (deserta stb.) állapították meg az adó végösszegét.

³⁴ Feltehetően Hertelendy Ambrus, akit már 1608-ban Vas vármegyei szolgabíróként említenek.

3. kép. Németújvár, a Batthyány család rezidenciája napjainkban. A felső vár bejárata.
(Fotó: J. Újváry Zsuzsanna)

hivatkozva kérte türelmüket: „... *kegyelmetek előtt legyen méltó mentségem, mivel ö Felsége és az Ország dolgában fáradok...*”³⁵

Az adóösszeírás miatt sikerült Batthyány II. Ferencet is magára haragítania. Március 24-i levelében igen mentegetőzött ura előtt, hogy rá eddig semmi panasz nem volt (nem úgy, mint állítása szerint más megyék rovóira), minden esetben igazságosan járt el. Batthyány birtokain nyilván olyan ember írta össze a portákat, aki nem rendelkezett megfelelő ismeretekkel az adott településekről, és csak vakon írta össze a portaszámokat.³⁶ Azonban Káldynak is hamarosan meggyűlt a baja a saját dominuszával; ugyanis Szent György napjáig (április 24.) minden pénz beérkezett Káldyhoz, csak a Batthyány uradalom után kirótt összeg nem került beszolgáltatásra. Káldy jelezte urának, hogy az összeget szívesen megelőlegezte volna, de ő ennyi készpénzzel nem rendelkezett. A késlekedés

³⁵ MNL OL P 1314 No 23023 Káldy Ferenc levele Vas vármegye alispánjainak és szolgabíróinak, 1619. január 6., Pereszteg.

³⁶ MNL OL P 1314 No 23024 Káldy Ferenc levele Batthyány II. Ferenchez, 1619. március 24., Szombathely.

miatt akár teljes vagyonát is lefoglalhatják, ezért erősen kérte urát, küldje meg végre az adóösszeget.³⁷

1626-ban Káldy újfent elvállalta a tisztséget, de ekkor már elhunyt urának özvegyével, Lobkowitz Poppel Évával kellett megküzdenie minden egyes forintért. Augusztus végén határozott a vármegyegyűlés, hogy egy héten belül szolgáltatassák be a dicát és a koronaörök pénzét. Láthatóan Káldy nagy türelemmel volt az özvegyasszony iránt, a Batthyány birtokokra eső összeget csak a közgyűlés határozata után kérte meg. Bár Poppel Évának is kiemelte, mekkora kockázatot vállalt ezzel, mert ha időre nem küldi fel a pénzt, háromszorosan fogja a Kamara megvenni rajta. Tanácsokkal is ellátta úrnőjét, milyen pénznemeket szedessen be, nehogy a rossz minőségű pénzek miatt Poppel Éva károsuljon meg.³⁸ Megbánhatta ezen előzékenységét, ugyanis a megállapított 956 forint 75 dénárt még 1627 áprilisában sem szolgáltatták be. Káldy nyilván kedvezett Poppel Évának (bár ezt az ország törvényei komoly büntetés mellett tiltották), de szorult állapota miatt arra kérte, hogy adja meg saját vagyonából a restanciát, a jobbágyoktól ráér majd utólag beszédetni. Kérte, hogy írja meg, hova menjen az összegért, mert ha Szent György napjáig ez nem történik meg, kénytelen lesz faluról falura menve maga beszédni az adót.³⁹ Az 1635. május 21-i gyűlés Káldyt újfent adórovónak jelölte ki.⁴⁰

Vas vármegye alispáni székében

Káldy Ferenc 1632. év végétől a vármegye egyik alispáni tisztét is betöltötte. A megbízást egészen az 1636. szeptember 25-i közgyűlésig viselte. Ez összefüggésben lehetett az

³⁷ „....Azon is kérem Nagyságodat, mint kegyelmes Uramat, adjon Nagyságod bizonyos választ, hogy ha Nagyságod megadja-e az kamarára való pénzt, avagy mit akar Nagyságod, mert én nagy gyalázatot vallok, ha abban fogyatkozásom leszen. (...) Ma délkor érkezék öcsém, Káldy Mihály uram Pozsonyból. Ő általa is levelet küldött az kamarára, s azt írják, hogy tovább nem várnak, mert ez is sok várás, hanem egyáltalán fogva a jurátust alá bocsájtják (...), és mi duplo jószágomat foglalják. E mellett olyan kemény kapitulációt írnak, kit bizony nincsen oly száz tallért érő ló, akiért fölvettem volna (...). Ezt pedig csak Nagyságodért szenvedem, (...), restál Nagyságod jószága, arra kellett várakodnom, mely, ha csak száz avagy másfél száz forint lett volna, kárommal is szerit tettem volna, s fölvittem volna. Hiszem, valamikor megadta volna Nagyságod, de az somma oly, hogy nem az én erszényemhez való...” MNL OL P 1314 No 23027 Káldy Ferenc levele Batthyány II. Ferenchez, 1619. június 8., Rohonc.

³⁸ „....Azért Nagyságodat, mint kegyelmes Asszonyomat kérem, ez jövendő hétfőre parancsolja meg Nagyságod az Nagyságod jószágában, hogy mindenönnen beszoolgáltatassák. Jó dutkát, kilenc pénzért elveszek, lengyel pénzt és régi jó apró pénzt, az ő garast három pénzért parancsolják elvennem. Az Nagyságod jószága mind inkább némettség, könnyen szerit teszik az új garasnak, olyant adasson nagyságod velük...” MNL OP P 1314 No 23040 Káldy Ferenc levele Batthyányné Lobkowitz Poppel Évához, 1626. augusztus 25., Szombathely. A dutka lengyel mintára vert aprópénz, 1 dutkát 2 polturában számoltak. *Buza János*: Ódutka – jó dutka. Adalék a 16–17. századi pénzforgalom történetéhez. In: *Tiszteletkör. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. Szerk.: Mikó Gábor – Péterfi Bence – Vadas András. Budapest, 2012. 207–215.

³⁹ MNL OL P 1314 23040 Káldy Ferenc levele Batthyányné Lobkowitz Poppel Évához, 1626. augusztus 25., Szombathely, és MNL OL P 1314 23041 Káldy Ferenc levele Batthyányné Lobkowitz Poppel Évához, 1627. április 16., Szombathely.

⁴⁰ *Tóth*: Vas vármegye II... i.m. 199.

új főispán, Nádasdy III. Ferenc kinevezésével, de valószínűbb, hogy Batthyány I. Ádám földesúri magánkatonaságának főkapitányaként már nem tudta a tisztelet megfelelően el látni.⁴¹

Jól érzékelteti Káldynak 1634. január 22-i levele, hogy a dominusz és szervitor közötti viszony mennyiben nyomta rá bélyegét a vármegye működésére: „Az elmúlt hídvégi gyűlésben szinte reám kötötték vala magokat, hogy az *Vice Ispánságot* még esztendeig viselném (...), én absolute reá nem feleltem, az *jövendő gyűlésönkben* válik el (...). Nagdtul akartam és akarok előbb érteni.”⁴² 1635 márciusában a rendek újra alispánjukká választották Káldyt.⁴³

Többször előfordult, hogy nem tudott szolgálatra menni dominuszához, ugyanis intézkednie kellett a nádor utasítása szerint a vármegyei közgyűlés összehívásáról. 1634 augusztusában azért kellett gyűlést hirdetnie, mert mankóbüki Horváth Bálint halála után az üresen maradt alispáni tisztelet be kellett tölteni. Megírta Batthyáynak az esélyesek névsorát és esélyeit is. Kérte urát, küldjön számára megbízólevelet, hogy helyette tudjon majd voksot leadni az új alispán személyére.⁴⁴

Alispánként katonai feladatokat is el kellett látnia. 1633. május 31-én a vármegyei rendek 150 lovas és 150 gyalogos kiállítására tettek ígéretet négy hónapra. A katonákat a végvárak között tervezték elosztani. A portaszám alapján kiállított katonákat Sárvárra rendelték, hogy ott Káldy Nádasdy Pál jelenlétében megmustrálhassa őket. Azonban a Batthyány Ádám által küldendő katonák június 11-én még nem érkeztek meg, ezért Káldy kénytelen volt sürgetni a főurat, mert addig a mustrát nem tudták megtartani. Batthyány azonban nem reagált a kérésre, így a katonaság valószínűleg eloszlott. A következő gyülekező időpontját július elejére halasztották. Batthyány Ádám azonban továbbra sem küldött sem lovast, sem gyalogost. Káldy emiatt kényelmetlen helyzetbe került, mivel már a nádor is érdeklődött a csapatok gyülekezése felől, és Nádasdy is többször utasította, hogy minél hamarabb vonuljon a kontingenssel Sárvárra. A kiállított katonaságot újra össze kellett gyűjtenie Gencsapátira, és végül július 8-án Nádasdy utasítására Sárvárra vitte őket, Batthyány katonái nélkül. A csapatok innét végre megindulhattak a végvárak

⁴¹ Dominkovits: Egy 17. századi... i.m. 186. és Tóth: Vas vármegye II... i.m. 198. és 208. Káldy kifejezetten jó viszonyt ápolt a Nádasdy családdal is. Nádasdy Pál halálát követően részt vállalt a főúr javainak összeírásában. Reichardt Gabriella: Nádasdy Pál javai Sárváron. Honismereti Híradó (2009) 1–2. sz. 49–60.

⁴² MNL OL P 1314 No 23056 Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz, 1634. január 22., Szombathely.

⁴³ Tóth: Vas vármegye II... i.m. 198.

⁴⁴ Dominkovits Péter: Batthyány Ferenc egy összetett feladatkörű familiárisa: Mankóbüki Horváth Bálint Sopron vármegyei alispán, körmendi kapitány. In: A Batthyányak évszázadai. Tudományos konferencia Körmenten 2005. október 27–29. Szerk.: Nagy Zoltán. Körmend, 2006. 119. és MNL OL P 1314 No 23061 Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz, 1634. április 30. Szombathely. „...4 die Septembris generális gyűlésünk leszen. Az szegény Horvát Bálint Uram helyére akarnánk viceispánt választani Szarka Ferenc, Chemetey Jósá, Rajky Imre és Lőrincfalvai Uramékat citálták. Szarka Uram egyáltalában föl nem veszi. Ha Nagyságod arra meg nem érkeznek, írjon Nagyságod, kire legyen az Nagyságod voxá (...), azaz Nagyságod jó tetszése leszen, de credencionálist is irasson Nagyságod az vármegyére...” MNL OL P 1314 No 23070 Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz, 1634. augusztus 21. Szombathely.

felé. Nádasdy Káldyval üzentte meg, hogy az elmaradt csapatot Batthyány küldje a főispán után, mert nem késlekedhet tovább.⁴⁵

Hasonló feladatok elvégzésére máskor is sor került. A vármegyegyűlés 1634. július 20-i gyűlésén a nádor utasítására kellett minden portáról két-két gyalogot kiállítania a vármegyének, aki azokat meg kívánta mustrálni. Káldy személyre szóló utasítást kapott a nádortól az összegyülekezett csapatok megmustrálására és a lajstrom felküldésére. A mustrát követően nem került sor kiszállásra, de Káldynak gondoskodnia kellett arról, hogy a hadak készenlétkben legyenek. Ezért kérte Batthyányt is, hogy „... *siettesen Nagyságod az Jóságból való gyalog legyen jelen az mustrán, és vagy ötven lovas is küldjön Nagyságod az mustrára. Ha az udvar népe közül nem akarja Nagyságod, Körmendről reá érkeznek. Hiszem, ismét mindjárt haza mennek, ne kiáltson a nemesség az urakra, mert ha az uraknak haduk nem lesznek ott benn, az nemességet sem vehetjük az mustrára, és így igen meg fog palatinus Urunk ő Nagysága búsulni. Az mustra meglévén, mindeneket haza bocsájtok...*”⁴⁶

A vármegye számos alkalommal küldte követségbe Káldyt a nádorhoz, hogy a vármegye érdekeit képviselje, vagy információkat szerezzen.⁴⁷ Az alispánságtól való megváltást követően is gyakran jelen volt a vármegye gyűlésein, azokról folyamatosan tájékoztatta Batthyány Ádámot. Amennyiben a főúr nem vett részt a vármegyegyűlésen, illetve sem követet, sem credencionálist nem küldött, a gyűlést akár el is halaszthatták.⁴⁸

A magyar diétákon

Káldy Ferenc Vas vármegye választott országgyűlési követeként többször került az országos politikai események fősodrába. A vármegye 1619. május 6-án Káldy Ferencet és Polányi Lajost jelölte ki országgyűlési követnek, hogy szorgalmazzák a törökkel kötött béke fenntartását, illetve a Szent Koronáért elzálogosított nyugat-dunántúli birtokok visszacsatolását a Magyar Királysághoz. A május 26-ra, Pozsonyba meghirdetett országgyűlés – mivel az uralkodó, II. Ferdinánd nem jelent meg – dolgvégezetlenül feloszlott.⁴⁹

⁴⁵ *Tóth*: Vas vármegye II... i.m. 188. Nem tudni, hogy végül Batthyány Ádám ténylegesen küldött-e csapatokat. MNL OL P 1314 No 23044 Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz, 1633. június 11., Szombathely., MNL OL P 1314 No 23047 Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz, 1633. július 3., Szombathely., MNL OL P 1314 No 23048 Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz, 1633. július 6., Szombathely. és MNL OL P 1314 No 23049 Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz, 1633. július 9., Szombathely.

⁴⁶ MNL OL P 1314 No 23068 Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz, 1634. július 24., Szombathely.

⁴⁷ *Tóth*: Vas vármegye II... i.m. 179–181. és 184–185. Az is megeseett, hogy a nádort, Esterházy Miklós képviselte a vármegye gyűlésén. *Tóth*: Vas vármegye II... i.m. 188., 215., 224. és 227., valamint *Dominkovits*: Egy 17. századi... i.m. 187–188. 1636-ban azonban a vármegyén tett panaszt, mivel az egyik vármegyei nemes a rendeket megkerülve felpanaszolta a nádornál. *Tóth*: Vas vármegye II... i.m. 201.

⁴⁸ Mivel Batthyány nem képviseltette magát, a kérdéses gyűlésen sem alispánt, sem szolgabírókat nem tudtak választani. MNL OL P 1314 No 23095 Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz, 1646. december 25., Szombathely.

⁴⁹ *Tóth*: Vas vármegye II... i.m. 162–163. és 165.

2. kép. A Káldyak dominusza, Batthyány I. Ádám dunántúli kerületi és végvidéki főkapitány.
A háttérben Nemetújvár látható, ahol Káldy Ferenc is sokat megfordult.
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok. Leltári szám: 568.)

1634 márciusában Káldy Rajky Imrével⁵⁰ közösen vállalta a követséget, amikor II. Ferdinánd ismét országgyűlést hirdetett Sopronba.⁵¹ Az 1634–1635-ös országgyűlésen az uralkodó késznek mutatkozott az 1447-ben a Szent Koronáért elzálogosított birtokok – Borostyánkő, Kőszeg, Kismarton és Szarvkő uradalmainak – visszacsatolására. Ennek végrehajtására az országgyűlés egy bizottság felállítását rendelte el, amelynek tagja volt Batthyány I. Ádám és Káldy Ferenc is. Ezen felül Káldyt kijelölték a győri és komáromi vársáncok ellenőrzésére is.⁵²

⁵⁰ Rajky Imre 1634-ben egy mezei hadnagyságot vezetett Batthyány I. Ádám haderejében. 1635–1636 között Káldy Ferenc mellett a másik Vas vármegyei alispáni tiszteet viselte. *Koltai*: Batthyány Ádám... i.m. 296., illetve *Dominkovits*: Egy 17. századi... i.m. 186.

⁵¹ Sajnálatos módon ebből az időszakból nem maradt fenn levél Káldy Ferenctől. *Tóth*: Vas vármegye II... i.m. 191. és 197.

⁵² *Bariska István*: A Szent Koronáért elzalogosított Nyugat-Magyarország 1447–1647. Szombathely, 2007. 135–136. és 139. A birtokok visszacsatolására ekkor még nem került sor. Az 1635. évi LVII. és

Az 1646–1647-es pozsonyi országgyűlés sok szempontból tekinthető kiemelt jelentőségűnek. 1645. december 16-án III. Ferdinánd német-római császár és magyar király és I. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1630–1648) megkötötte a linzi békét, amely lezárta a két fél közötti háborúskodást a Magyar Királyság területén. A békeszerződés lényegében a bécsi béke (1606) megújításának volt tekinthető, de Rákóczinak a válásügy terén sikerült jelentős eredményeket elérnie, többek között a jobbágyok szabad vallásgyakorlatát, a templomfoglalások megszüntetését, illetve a jogtalanul elvett templomok visszaadását. Továbbá külön szerződésben megkapta élete végéig azt a hét felső-magyarországi vármegyét is, amelyeket korábban Bethlen Gábor is bírt, valamint Tokajt, Tarcalt, Regécet örökbirtokként. Az 1646. augusztus 24-re meghirdetett országgyűlés feladata volt a linzi béke törvénybe iktatása, a vallásügyi sérelmek tárgyalása. Mivel Esterházy Miklós nádor 1645. szeptember 11-én elhunyt, a diétán új nádort is választottak Draskovich János (1603–1648) horvát–szlavón–dalmát bán⁵³ személyében (egy rövid ideig Batthyány I. Ádámot is az esélyesek között emlegették). 1647. június 16-án pedig sor került III. Ferdinánd azonos nevű fiának magyar királlyá koronázására is. Ezek mellett volt még egy fontos mozzanata az országgyűlésnek: III. Ferdinánd – engedve a magyar rendek követelésének – beleegyezett az 1447-ben elzálogosított magyarországi területek visszacsatolásába.⁵⁴

Káldy nem csupán mint vármegyei követ, hanem egyben Batthyány I. Ádám képviselőjeként is jelen volt az 1646–47. évi országgyűlésen. Erre azért volt szükség, mert

LX. törvénycikk tartalmazza az Ausztriához foglalt uradalmak visszavételére kijelölt bizottság tagjainak névsorát, az 1635. évi LXIII. törvénycikk pedig a győri és komáromi vársáncot ellenőrző bizottság névsorát tartalmazza. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei>. (Utolsó megtekintés időpontja: 2022. április 12.).

⁵³ Draskovich János, aki 1640-től nádorrá választásáig horvát-szlavón bán volt, 1646. szeptember 23. és 1648. november 8. között töltötte be a nádori tiszteletet.

⁵⁴ Az 1646–1647-es pozsonyi országgyűlés jelentőségéről, a résztvevőkről, illetve a nádorválasztás rendjéről örvendetes módon a közelmúltban több munka is megjelent. A teljesség igénye nélkül: *Dominkovits Péter – H. Németh István*: Bethlen Gábor 1619–1621. évi hadjárata és Sopron. In: „Bethlen Gábor és kora”. Katalógus a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Hajdú–Bihar Megyei Levéltára és Győr–Sopron Megyei Levéltárának Soproni Levéltára közös kiállításáról. Szerk.: Olmósi Zoltán. Budapest, 2013. 36–47.; *Gusarova, Tatána*: Vármegyei követek a magyar országgyűlés alsótábláján a 17. században. In: *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig*. Szerk.: Dobszay Tamás – Forgó András – Ifj. Bertényi Iván – Pálffy Géza – Rácz György – Szijártó M. István. Budapest, 2013. 123–143.; *S. Lauter Éva*: *A Palatinus Regni Hungariae a 17. században*. In: *Perlekedő évszázadok. Tanulmányok Für Lajos történéssz 60. születésnapjára*. Szerk.: Horn Ildikó. Budapest, 1993. 215–249.; *S. Lauter Éva*: „Modus observandus...” A 17. századi magyar nádorválasztások rendje. In: *Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*. Szerk.: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Budapest, 2008. 187–206.; valamint *Pálffy Géza*: *A magyar országgyűlés helyszínei a 16–17. században. A szimbolikus politikai kommunikáció kora újkori történetéhez*. In: *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon*. Szerk.: Dobszay Tamás – Forgó András – Ifj. Bertényi Iván – Pálffy Géza – Rácz György – Szijártó M. István. Budapest, 2013. 65–87. Ezen felül Bessenyei József 2017-ben adta ki interneten az országgyűlés teljes anyagát: http://tortenelem.uni-eger.hu/public/uploads/moejav-2017-apr-15_59a2af114fd0b.pdf (Az utolsó megtekintés időpontja: 2022. április 10.). Legújabbban a kora újkori diétákról írt teljesen új eredményekkel: *Fazekas István*: *Országgyűlés a kora újkori Magyarországon a 16–17. században*. In: *Rendi országgyűlések a Magyar Királyságban a 18. század elejéig*. Szerk. Pelyach István. Budapest, 2020. 177–356.

Batthyány I. Ádám a török fenyegetés miatt nem jelenhetett meg a diéta kezdetekor, csak szeptember 25-én érkezett meg, és a tárgyalások alatt többször elhagyta Pozsonyt.⁵⁵ Káldy elsődleges feladata ura tájékoztatása volt az országgyűlés eseményeiről annak távolléte alatt. Jelentette az országgyűlésre beérkező urak bevonulásának rendjét, megírva név szerint, ki és mikor érkezett az akkori magyar fővárosba. Beszámolt a nádorválasztás körüli vitákról is. Ennek azért volt jelentősége, mert a rendek az országgyűlést a nádorválasztással akarták megkezdeni, azonban a diéta hagyományosan a királyi előterjesztések átadásával kezdődött. Káldy több levelében kitért a linzi béke törvénybe iktatása körüli vitákra is, főleg az evangélikusoknak visszaadandó templomok ügyére. Mint Batthyány Ádám familiárisának, Káldynak kellett gondoskodnia megfelelő szálláshelyről is ura számára. A feladat nem volt egyszerű, a szállások többsége már foglalt volt. A dunántúli főúr számára szerzett lakhely igen szerényen volt berendezve, valamint pince sem volt hozzá borainak tárolására (a boroknak a város által történt megvámoltatása is komoly problémát jelentett). Mesterembereket sem tudott fogadni a szálláshely rendbetételére, mivel azokat mind a pozsonyi vár javítási munkáira küldték. Ezeken felül Batthyány Ádám tanácsot is kért Káldytól, hogy megérkezésekor milyen módon vonuljon be a városba.⁵⁶

Az 1447-ben elzálogosított uradalmak visszacsatolásáért felelős bizottság tagjaként

Az 1447-ben elzálogosított területek visszaadását elhatározó uralkodói nyilatkozatot követően a rendek törvénybe foglalták az uradalmak visszacsatolásának rendjét. Borostyánkő, Kőszeg, Kismarton és Szarvkő átvételéről, a határok megállapításáról az 1647. évi 71. törvénycikk rendelkezett. A visszacsatolás lebonyolítására a diéta bizottságot jelölt ki, amely bizottságnak Káldy Ferenc is tagja lett.⁵⁷

Borostyánkő ekkor már Batthyány tulajdonában volt, így a főúr különleges érdeklődést mutatott a bizottság működése iránt. Káldy kötelességéhez híven tájékoztatta is dominuszát az ügyben. A biztos Batthyányt ekként értesítette 1647. augusztus 10-én: „Itt én úgy értem bizonyosan, hogy a német commissariusok erősen fogják ugyan magokat

⁵⁵ Batthyány Ádám pozsonyi tartózkodása itineráriumának köszönhetően követhető: MNL OL P 1315 2. csomó. Batthyány Ádám itineráriuma, pp. 34–43.

⁵⁶ Az 1646–1647-es országgyűlés eseményeiről írt jelentéseinek forrásértékére Dominkovits Péter már korábban felhívta a figyelmet. *Dominkovits: Egy 17. századi... i.m.* 188–189. A levelek kiadására 2018-ban került sor: *Balogh Máté: Az 1646–1647-es pozsonyi országgyűlés egy résztvevőjével. Felsőkáldi Káldy Ferenc levelei dominuszának, Batthyány I. Ádámnak.* In: Hadi és más nevezetes történetek. Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére. Szerk.: Kincses Katalin Mária. Budapest, 2018. 51–65.

⁵⁷ A bizottság tagjai voltak Káldyn kívül: Kisdy Benedek váradi püspök, gróf Csáky László, gróf Erdődy Gábor, Szunyogh Gáspár, Rohonczy István zalavári apát, Keresztúry László alországbíró és Aszalay István nádori ítélmester. Az 1647. évi 71. törvénycikk szövege megtalálható a [net.jogtar.hu](https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=64700071.TV&searchUrl=/ezer-ev-torveny%3Fkeyword%3D1647) weboldalon Ezer év törvényei menüpont alatt: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=64700071.TV&searchUrl=/ezer-ev-torveny%3Fkeyword%3D1647> (a letöltésidőpontja: 2022. 05. 10.). A Szent Koronáért elzálogosított uradalmak történetét Bariska István dolgozta fel monográfiájában. *Bariska: A Szent Koronáért... i.m.* passim.

tartani, mindent tentálni⁵⁸ fognak, sőt ijesztő és fenyegetőképpen is. Én azt mondom, az magyar commissáriusok se ijedjenek álmoktól meg, (...) kettőjét meg fogják adni, de úgy hiszem, hogy az harmadiknak is azon úton kell menni, vagy akarják, vagy sem. A negyedikben lehet, úgymint Szarvkő dolgában valami kérdés, de ha egy híron pendülnének, azt ítélem, hogy az sem marad el.”⁵⁹ A nádor 1647. augusztus 10-re hívta magához Kismartonba a bizottság tagjait, de Káldy úgy értesült, hogy senki nem érkezett meg. Csáky László⁶⁰ (1605–1654) is mentegette magát, azt állította, nem is tudott kijelöléséről a bizottságba. Az osztrák tartományok részéről kijelölt bizottság tagjai igyekeztek megakadályozni vagy legalábbis lelassítani az uradalmak visszacsatolását. Erre enged következtetni az a tény, hogy az osztrák bizottság szeptember 2-án még mindig csak úton volt Kismarton felé. Az osztrák fél Kőszeg városát is megkereste, hogy ha van olyan oklevél vagy irat, amelynek segítségével megtarthatnák őket, akkor azt sürgősen küldjék fel Kismartonba, azonban a kőszegiek ettől elzárkóztak. Káldy erősen kifogásolta, hogy sor került egy osztrák bizottság felállítására, hiszen az uralkodó már visszaigérte a birtokokat, illetve ez az ügy az uralkodóra és a magyar rendekre tartozik – fejtette ki álláspontját.

A bizottság munkája mindenesetre jól haladt; Szarvkő és Kismarton visszakerült a Magyar Koronához a törvény értelmében; az előbbi 1650-ben Nádasdy III. Ferenc szerezte meg 140 ezer forintért, míg Kismartont Fraknával az Esterházyak kapták meg a még korábban Bethlen Gábornak átengedett munkácsi uradalomért cserében. Fraknót már 1626-ban visszacsatolták, míg Kismartonra 1647. szeptember 26-án került sor. A kismartoni uradalomért szintén versengés indult meg a Nádasdyak és az Esterházyak között, és a Magyar Kamara csupán a következő évben döntött Esterházy László ajánlata mellett.⁶¹ Szeptember 27-én lezajlott Borostyánkő átadása is, és nekiláttak Kőszeg visszacsatolásához. A várost Nádasdy III. Ferenc és Széchy Dénes⁶² is meg akarta szerezni, de Kőszegnek végül, tetemes összegért cserébe, sikerült elnyernie a szabad királyi városi státuszt.

⁵⁸ Értsd: megkísérelni.

⁵⁹ MNL OL P 1314 No 23511. Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámmal. 1647. augusztus 10., Sopron. Idézi a Káldy Ferencnek a bizottság működésével kapcsolatos levelei kiadásában: *Balogh Máté*: Adalék a Szent Koronáért elzalogosított nyugat-magyarországi területek visszacsatolásáért felelős bizottság működéséhez. In: „A magyar múltat kutatni, írni és láttatni – ez által szolgálni a hazát”. Tisztelgő kötet J. Újváry Zsuzsanna 25. Pázmányos oktatói éve előtt. Budapest–Piliscsaba, 2020. 173–184.

⁶⁰ Csáky László 1629. február 5-én, Rohoncon házasodott össze Batthyány I. Ádám testvérével, Magdolnával. Batthyány I. Ádám és Csáky kölcsönösen ki nem állhatták egymást. Komárom és Zólyom vármegyék főispánja volt, 1649-ben az uralkodó őt nevezte ki az országbírói tisztségre. *Papp Klára*: *Útkereső*. Csákyak az Erdélyi Fejedelemségben és a Magyar Királyságban. In: „...éltünk mi sokáig két hazában...”. Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére. Szerk.: Dáné Veronka – Oborni Teréz – Sipos Gábor. Debrecen, 2012. 198–199.

⁶¹ Erről részletesen írt: *Martí Tibor*: Gróf Esterházy László (1626–1652). Fejezetek egy arisztokrata család történetéhez. PhD disszertáció (kézirat). PPKE BTK, 2013.

⁶² Rimaszécsi Széchy Dénes 1643–1646 között győri főkapitányhelyettes volt. 1650 márciusában hunyt el. Fia, Péter 1660-ban vette feleségül Batthyány Borbálát, Batthyány I. Ádám lányát. *Koltai*: Batthyány Ádám... i.m. 409–410., *Pálffy*: Kerületi és végvidéki... i.m. 277.

Összegzés

Káldy Ferenc életét Sopronban kezdte, ott is fejezte be. Annak ellenére, hogy vármegyei hivatalviselése és birtokainak központja Vas vármegyéhez kötötte, soproni háza és a vármegyében fekvő birtokai több szempontból komoly előnyt jelentettek. A soproni ház megléte hasznos volt bécsi vagy a környéken birtokos főnemesekhez történő utazásaihoz. A Sopronhoz közeli Ligvándon birtokolt szőlők pedig jelentős kereskedelmi haszonnal jártak számára.⁶³

Káldy Ferenc pályafutása ugyan túlmutat a lokális kereteken, de vármegyei működése remekül rávilágít a vármegyei szolgálat és a szervitóság akár konfliktusokkal is terhelt összefonódásaira. Káldy mindkét poszton igyekezett maximálisan megfelelni, és ez sikerült is neki, hiszen dominuszai igen megbecsülték. Az ebben a témában írt levelei a vármegyék működéséről is fontos információkat hordoznak magukban.

⁶³ 1638. szeptember végén Sopronból irányította a Sopron melletti és lingvándi szőlőinek szedését. MNL OL P 1314 No. 23154 Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámmal, 1638. október 2., Csencs. 1639-ben atyafiát küldte elfoglaltságai miatt. MNL OL P 1314 No. 23202 Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámmal, 1639. október 30., Szőkeföldre. 1640 őszén pedig a hirtelen jött hó miatt panaszkodott, hogy tönkreteszi a termését. MNL OL P 1314 No. 23246 Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámmal, 1640. november 8., Sopron. A bort alapvetően külföldi eladásra szánta. 1642-ben a harminc éves háború eseményei miatt nem hitte, hogy elkelnének borai. MNL OL P 1314 No. 23303 Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámmal, 1642. október 30., Csencs. A Lingvándon leszüretelt szőlő mustját Batthyány engedélyével a főúr pincéjébe vitette. MNL OL P 1314 No. 23449 Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámmal, 1645. október 16., Csencs.

A történeti vármegyét a történelmi toposzok egyértelműen a köznemesség birodalmaként tartják számon. Ugyanakkor az utóbbi évek kutatásai pont arra a társadalomtörténeti folyamatra helyezték a hangsúlyt, hogy a 18. század során a megyei jómódú birtokos nemesség (*bene possessionati*) önállósította magát a megyét uraló arisztokráciától és a század során helyben és a megyére támaszkodva országosan is önálló politikai aktorrá vált.¹ Az alábbi kis dolgozatban a kutatások jelenlegi szakaszában, a Rákóczi-kort követő időszaktól a Mária Terézia-féle úrbérrendezés végrehajtásáig² a Sopron megyei tisztújítások időrendjét és legfőbb jellemzőit próbáljuk megfogalmazni.

A forrásfeltárás jelen szakaszában a tárgyidőszak tisztújításainak kronológiája a következő időrendi sort alkotja: 1725. december 6., 1730. november 8., 1738. január 29., 1743. május 6., 1746. április 4., 1749. november 29. Míg a közgyűlési helyek sorában Sopron és Kismarton szabad királyi városok mellett, Balftól Peresztegen át több megyei település került szóba, a tisztújítások (*restauraciones*) rendszeresen még a 17. század derekán, második felében kialakult megyeszékhelyen, Nemeskérén kerültek lebonyolításra.

A tisztújítások időrendjének megállapításával párhuzamosan azt is regisztrálnunk kell, hogy a 18. század a megyei hivatali apparátus általános bővülését is magával hozta. Ez a bővülés mind a tisztségviselők létszámában, mind a hivatalszervezet differenciálódásában megmutatkozott. Ez az egymással szorosan összefüggő párhuzamos folyamat Sopron megye esetében a kutatások jelen szakaszában röviden így összegezhető:³ 1725-ben megjelenik a tisztí főügyész (*fiscalis*), 1732-ben az aljegyző (*vice notarius*), 1733 és 1740 között immáron az összes járásban kialakult és megszilárdult az alszolgabírói tisztség (*vicejudex nobilium*), 1766-tól az ideiglenes helyettesítést jelentő *substitutus vicecomes* tisztségből kifejlődött és rögzült a másodalispáni hivatal. Továbbá majdnem egy évtizeddel később, 1777-től az aladószedői (*vice perceptor*) és a számvevői (*exactor*) hivattal differenciálódott a hivatalszervezet. Miközben az előzőekben a választott hivatalok differenciálódására vetettünk egy pillantást, hasonlóképpen bővült a megye alkalmazásában álló szegődményesek köre is, akik döntő része szakhivatali feladatokat látott el (sebész,

¹ A korábbi szakirodalmat is összefoglalva: Szijártó István: Nemesi társadalom és politika. Budapest, 2006.

² A megyei úrbérrendezés legújabb, a korábbi eredményeket is összegző, jelenleg megjelenés előtt álló irodalma: Dominkovits Péter: A MáriaTerézia- kori úrbérrendezés Sopron vármegyében (1767). In: Arrabona. Regionális Tudományos Évkönyv. Győr, 2022. 97–113.

³ Az összeállítás a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (MNL GyMSM SL) IV. A 1.a Sopron vármegye nemesi közgyűléseinek jegyzőkönyvei (Prot.) 1725–1780 közötti köteteinek átnézésével készült.

orvos, patikus). Közülük itt és most csak a vármegyei munkákban eljáró uradalmi mérnököket felváltó megyei mérnökök (*geometra*) hivatalának a rögzülését jelzem (1778?).⁴

A tisztújítás helyét és időpontját az esetek döntő többségében a megelőző közgyűlésen a megye főispánja határozta meg, de az általános gyakorlattól eltérő esetre is sor kerülhetett. Ez történt meg 1746. április 4-én, több szempontból is. A tisztújításon ugyanis nemcsak a főispán és annak külön kiemelt megbízottja nem jelent meg, hanem a lemondó tisztikar élén álló, a megye jómódú középbirtokos nemességéből kikerülő Niczky Lázár megyei alispán azonnali tisztújítást nyilvánított ki, és a főispán távollétében mindennek az elnökletére és lebonyolítására az ugyancsak ezen megye nemességéből származó, a helyi tisztviselői ranglétrát már végig járt Czompó Sándort kérte fel, aki akkor a kőszegi székhelyű dunántúli kerületi tábla elnöki tisztségét viselte. Czompó elfogadta a felkérést, a tisztújítás élére állt, létrehozta az ilyenkor szokásos restaurációs bizottságot,⁵ és a tisztújítás vezetésével lebonyolításra került.

Sopron megye is azon törvényhatóságok sorába tartozott, amelyek élén örökös főispánok (*supremus perpetuus comes*) álltak.⁶ E megye esetében ezt a pozíciót a herceg Esterházy család tagjai töltötték be, akik személyesen még ezen ünnepélyes alkalommal sem mindig jelentek meg. Távollétükben egyaránt helyettesíthette őket valamelyik e célra megbízott családtag, avagy rokon, továbbá vezető uradalmi tisztségviselő is. Az ilyen megbízást, vagy főispáni képviselést a jegyzőkönyvek rendszeresen kihangsúlyozták.⁷ Ilyen volt korábban azon 1738. január 9-én megtartott *generalis congregatio* is, amelyen idősebb gróf Esterházy János az örökös főispánt annak megbízottjaként helyettesítette. Mellesleg a család megyekormányzat fölötti befolyását kitűnően érzékelteti az a tény is, hogy az eseményen főispáni képviselvényben megjelent az Esterházy-birtokigazgatás két vezető tisztségviselője. Közülük az első Prileszky Pál jogügyigazgató, a második Harsányi János első titkár volt.⁸ A forrásfeltárás jelen szakaszában az nem ismert, hogy a megyei rendek első számú hivatalviselőjének ez a váratlannak tűnő tette milyen megítélést keltett a helyi viszonyokban omnipotens főispáni hivatalviselő arisztokrata család tagjaiban.⁹

Engedtessek meg, hogy mindezeket követően a tárgydőszak egy jóval problémamentesebb tisztújítását mutassam be, ezzel is érzékeltetve egy 18. századi, Sopron megyei tisztújítás lebonyolítását. Azt már itt hangsúlyozni kell, hogy e restauráció lefolyását nem

⁴ A téma meghatározó szakirodalmá a hivatal létrejöttében további kutatások szükségességét érzékelteti: Reisz T. Csaba: Hegedűs János Sopron vármegye új leírása. In: Soproni Szemle 56. (2002) 4. sz. 300–319.

⁵ Ennek négy fős tagsága ekkor is a rendes jegyzőből, két táblabíróból és egy főszolgabíróból állt.

⁶ A hivatal gyökerei a 13. századra nyúlnak vissza. A 15. században már elterjedt, elsősorban püspökök viselték. A 18. században a nádor, aki Pest megye főispánja volt, 9 egyházi és 14/16 világi örökös főispánja volt az országnak. A kérdéskörrel: Hajnik Imre: Az örökös főispánság. Budapest, 1888.

⁷ Ez történt meg az 1730. november 8-i tisztújításon, ahol az Esterházy-házat Rohrer István képviselte.

⁸ MNL GyMSML, IV. A 1.a Prot. Tom. X. 32.

⁹ Erre a kérdésre választ sem a megyei iratanyag, sem a megyei hivatalviselő családok fennmaradt archívumai nem fognak választ adni. Ha bármi ilyen elképzelhető, az csupán esetlegesen, az arisztokrata család levéltárából feltételezhető.

szabad kimerevített abszolutizált képként kezelni. Ugyanis az itt bemutatásra kerülőtől történő szerényebb eltérések akár hivatalviselők időközbeni elhalálása, vagy hivatalviselő országos hivatalra történő kinevezése miatt is megtörténhettek. De az nagy bizonyossággal állítható, hogy erre a törvényhatóságra, e század vonatkozásában az 1749-es restauráció általános modellként elfogadható.

Az általános mintaként bemutatásra kerülő tisztújításra 1749. november 29-én került sor.¹⁰ A tisztújítás súlyát emelte, hogy ezen az ünnepélyes alkalmon két, ezen megyéhez kötődő, de immáron országos hivatalokat betöltő tisztségviselő is a főispán mellett megjelent. Az egyik, a már korábban említett Czompó Sándor a dunántúli kerületi tábla elnöke, a másik pedig Felsőbüki Nagy Pál, a királyi személyes jelenlét protonotariususa volt, aki egyben Sopron vármegye *ordinarius vicecomesi* (alispáni) tisztségét is viselte. Minden bizonnyal e kettős hivatalviselés miatt Festetics Pál vele párhuzamosan *substitutus vicecomes*-ként tevékenykedett a megyében. Így a vezető hivatalról párhuzamosan mindkét alispán (Felsőbüki Nagy és Festetics is) leköszönt. A gyakorlatnak megfelelően ismét négy főt jelöltek az alispáni hivatalra: elsőként a valószínűsíthetően a konkrét helyi tevékenységet folyamatosan ellátó Festetics Pált, valamint Nagy Lajos és Polányi Pál táblalabírákat, továbbá Pászthory Lajos jegyzőt jelölték a rendek. A megye rendjei e jelöltek sorából Festeticset felkiáltással megválasztották, őt pedig Esterházy főispán hivatalában megerősítette. Minthogy Pászthory László aljegyző hivatalában nem kívánt tovább maradni, helyére a főispán Kramarics Lászlót nevezte ki.¹¹

A tisztújítás a hivatalban lévő alispán lemondásával vette kezdetét, aki ezzel egyetemben a restaurációs bizottságnak a megye pecsétjét is átadta. Ezt tettet a szolgabírói kar lemondása követte. Így legelőször az új alispánt kellett választani, ami a főispán többes jelölésével történt meg. E tisztség jelöltjei között elsőként a lemondott alispánt kandidáltak, személyéhez ekkor (1749-ben) még a rendes jegyzőt és az ő helyettesét, valamint az adószedőt (*perceptor*) jelölték. A fenti gyakorlat egyértelműen arra mutat, hogy Sopron vármegye az alispán választás során az 1723: LVI. törvénycikk értelmében járt el. Olykor az összegyűlt rendek nézetkülönbségét érzékelteti az a tény, hogy a kandidálást követően, a voksolás előtt megbeszélésekre került sor, amire forrásunk ez esetben is szükséztlenül utal. A voksok többségét elnyert személy, az új alispán, az ország törvényeire az esküt letette, és a megye pecsétjét magához vette. Az ő megválasztását követően a jegyzőt nem a rendek választották, hanem őt a főispán a saját hatáskörben nevezte ki.

A 18. századi tisztújításokon jelenleg nem ismert, hogy a résztvevő rendek milyen létszámban jelentek meg, minderről információkat már a politikai küzdelmekről is hangozó reformkori tisztújítások időszakából kapunk, de ez már a fennmaradt levelezések és informátori jelentések mellett az ezekről beszámoló sajtótudósításoknak köszönhető,

¹⁰ A forrás lelőhelye: MNL GyMSML, IV. A 1.a Prot. XIII. 1082–1086.

¹¹ A megye bene possessionatus hivatalviselő nemességéhez tartozó Kramaricsról és birtokairól: Dominkovits Péter: Egy 18. századi Sopron vármegyei tisztségviselő javairól, Kramarics László hagyatéka. In: Léptékváltó társadalomtörténet. Tanulmányok a 60 éves Benda Gyula tiszteletére. Szerk.: K. Horváth Zsolt – Lugosi András – Sohajda Ferenc. Budapest, 2003. 245–267.

ami mögött, mind a kommunikáció csatornáinak, mind a társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozásainak az átalakulása húzódott meg.¹² Természetesen e változásokkal párhuzamosan a rendi korszak végéig még folyamatosan változtak a megyék tisztújításokra vonatkozó rendszabásai. A hivatalszervezet bővülése mellett tovább differenciálódott a vármegyei tisztújítások ceremonális eljárásrendje.¹³

1783-as Sopron megyei térkép (MNL SL SmT. 81.)

¹² A témáról: *Habermas, Jürgen: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása.* Szerk.: Wessely Anna. Budapest, 1999.

¹³ Ezt példázza: *Dominkovits Péter: Tisztújítási rendszabályok a reformkori Győr és Moson vármegyékben (1832–1847).* In: *Comitatus. Önkormányzati Szemle* 1. (1991) 4. sz. 41–47.

MŰHELY

KÓTA PÉTER

Forrás-szilánkok Sopron város és
Sopron megye kora-újkori történeté-
hez a Vasvár-Szombathelyi Káptalan
levéltárában

Noha természetes kiindulópont, hogy egy helység történetének megírásakor annak a megyének levéltárát keressük fel, amelynek területén feküdt, és azokét a családokét, amelyek ott birtokoltak, időről időre hasznos, sőt akár elengedhetetlenül szükséges lehet, hogy más területekre is kiterjesszük a vizsgálatainkat.

A hiteleshelyeknél általában érvényesült az az elv, hogy működésük hatóköre a vármegyék területére terjedt ki, ez azonban nem volt szigorú követelmény, korszakunkban pedig a török terjeszkedés miatt jelentősen megváltozott a területi struktúra. Szigorúan elhatárolt területi illetékesség hiányában a közlekedési és birtoklási viszonyok (egy-egy családnak általában több megyében is voltak birtokai) alakították ki azokat a körzetekeket, amelyeken belül az egyik vagy a másik hiteleshely szinte monopolhelyzetbe került.

Egykorú kifejezéssel hiteles helyként emlegették a közhitelű iratok kibocsátásának funkcióját ellátó egyházi intézményeket. Püspöki székhelyen, mint például Győrben, székeskáptalannak, más, jelentősebb településeken, úgy mint Vasvár és Pozsony, társaskáptalannak nevezték ezeket a papi testületeket. Jelentős volt továbbá a szerzetesi, kanonoki konventek: Pannonhalma és Csorna hiteleshelyi tevékenysége. A városi *communitas* ugyancsak rendelkezett a közhitelűség ismérével, természetes, hogy saját polgárai ügyében a város volt a legfőbb hiteles iratkibocsátó szerv. Sopron vármegye régebbi történetének forrásait nagyrészt ezek az iratképzők hozták létre, de nem elhanyagolható a királyi városra vonatkozó anyaguk sem.

Jelen ismertetésünkben figyelemfelhívó céllal a fent említett hiteleshelyek közül a vasvári káptalan tevékenységét tekintjük át: mely területekről, mekkora részletességgel, milyen módszerrel nyerhetünk információkat soproni koraújkori (1526–1711) témák feldolgozásához. Ez a munkánk „mellékterméke” a káptalani levéltár kezelése során tett megfigyeléseinknek.

A Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltárában az 1950-ben történt államosítás óta őrzött hiteleshelyi levéltár egyike az ország legértékesebb, viszonylag épen maradt hiteleshelyi irategyütteseinek.¹ A török időkben a Vasvárról Szombathelyre költöztetett társaskáptalan igyekezett átvenni Zala vármegye megszűnt konventjeinek: Zalavárnak és

¹ Részletes ismertetését lásd *Sill Ferenc*: A Vasvár-szombathelyi káptalan hiteleshelyi tevékenysége. in: Vas megye múltjából. Levéltári Évkönyv I. Szombathely 1976. 20–60. A továbbiakban *Sill*.

Kapornaknak feladatát, ezért természetesnek tűnik, hogy Mohács után a zalai ügyfelek száma megemelkedett a vasi hiteleshelyen.² Az első látásra logikus magyarázat azonban továbbgondolásra szorul annak fényében, hogy a levéltár anyagának áttekintése alapján kijelenthetjük: Sopron vármegye helységei, beleértve magát Sopron várost is, igen gyakran tűnnek föl az iratanyagban. Valójában több a soproni vonatkozás, mint a zalai. Arányuk a 17. század első felében a jegyzőkönyvi bejegyzésekben eléri, sőt meghaladja a 10 %-ot. Feltűnő viszont, hogy a Vassal szintén szomszédos Veszprém megye elhanyagolhatóan csekély mértékben van képviselve a káptalani iratokban.³

Az egykorú, a jogi cselekmény dokumentálását célzó szempont és a modern, történelmi érdeklődés különbsége indokoltá teszi, hogy röviden bemutassuk a hiteleshelyi munkát, és az eredményeképpen létrejött iratokat. A hiteleshely egyik funkciója a magánfelek érdekét szolgálta. Az ügyfelek jogi cselekményeik, vitáik, pereik, megegyezéseik tartalmát hitelt érdemlően, hosszú távra kívánták bizonyítani. Ennek lecsapódása a protokollumok, azaz jegyzőkönyvek sorozata. Ezekbe jegyezték föl a jogügylet tartalmát, általában a felek részére kibocsátott irat pontos szövegének rögzítésével. Szükség esetén akár évszázadokkal korábbi dokumentumok is visszakereshetők, újra felhasználhatók a jegyzőkönyvi szövegek gondos mutatózásának köszönhetően. A mutatóbejegyzések csak az érintett személyek (alperes/felperes) nevét és az irat típusát – ami többnyire az ügy típusát is jelzi – tüntetik fel. Leggyakoribb az „örökvallás” (birtokátruházás vagy avval kapcsolatos tiltások), ennek neve *fassio*, ami összefoglalóan a hiteleshelyi tevékenység egyik fő ágát jelenti. Találhatók azonban birtokba iktatások (*statutoriae*), ténymegállapítások (helyszíni szemle, életkor meghatározása, stb.) végrendeletek (*testamenta*) dokumentumai is. Az eredeti iratok rendeltetés szerint az ügyfélhez kerültek, annak levéltárába, de nagyon nagy számú fogalmazvány maradt a káptalani levéltárban. Vagy a végső kiadmányozás elmaradása (az illeték nem fizetése) miatt, vagy úgy, hogy a felek letétbe helyezték értékes irataikat. A káptalan hűségesen őrizte ezeket a levéltár-töredékeket.⁴

A hiteleshely másik fő feladatköre az igazságszolgáltatás segítése volt. Ennek dokumentuma a *relatio*, azaz jelentés. Leggyakrabban ténymegállapító (pl. határjáró) és idéző

² A zalavári és a kapornaki konvent levéltára a Szombathelyre szállítás után is többé-kevésbé megőrizte egységét, és azok a 18. század elején visszakerültek Zalavárra.

³ Valamennyi levéltári adatunk a Vasvár-Szombathelyi Káptalan hiteleshelyi levéltárából (= Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára – továbbiakban MNL VaML – XII. 1.) származik. Rövidítések:

Prot.	Protocolla = MNL VaML XII. 1. a.
Ll. eccl.	Litterae ecclesiarum et familiarum = MNL VaML XII. 1. e.
Ll. instr.	Litteralia instrumenta = MNL VaML XII. 1. f.
Sopr.	Soproniensis, Sopronienses, stb.
vs	versus

Az eredetiekből vett magyar nyelvű idézetek átírása során a magánhangzók ékezésére nem voltunk tekintettel, azt a mai helyesíráshoz közelítettük. Az egybe- és különírás, valamint a kis- és nagybetűk esetében ugyancsak a mai helyesírási szabályokhoz tartottuk magunkat.

⁴ Esetenként túlzásba vitt hűséggel, lásd a zalavári hiteleshelyi anyag visszaadásáról folyt alkudozást, *Sill* 25. A Veszprémből menekített és Kopácsy József püspök által visszakért anyag eredetije mai napig Szombathelyen van; ez alkotja a Ll. eccl. anyagának tetemes részét.

cselekményeket rögzít írásban, amit a káptalan a „királyi ember”, a világi bíróság képviselője kíséretében végzett. A ténymegállapítás jellemző formája volt a köztanúvallatás (*attestatio*), ennek jegyzőkönyveit a per anyagához csatolták, de a fogalmazványokat gyakorta megőrizték a levéltárban. Ez alkotja a *litteralia instrumenta* elnevezésű állag nagy részét (de található itt minden más irattípusba sorolható darabok).

A 18. század első harmadában komoly rendezési és segédletkészítési munka folyt a káptalanban; ennek folyamányaként alakult ki az állagok, sorozatok ma is érvényes rendje, jöttek létre az indexek. Az alaki-tartalmi szempont, mint akkori rendező elv, nem könnyíti meg a történész munkáját, p.o. egy ugyanazon család vagy helység iratai szétszórva találhatóak a *Protocolla*, *Litteralia instrumenta*, *Statutoriae*, *Metales*, *Testamenta*, stb. állagokban. Az ezekhez készített – általában megbízható, de korántsem tökéletes – névmutatók mindegyikét használni kell.⁵

Itt és most főként az iménti felsorolásban első és második helyen említett állagokban tallózunk, törekedve arra, hogy a soproni vonatkozások mennyiségi arányait is kifejezzünk, ám ezeket mindenképpen csak szűrőpróbán alapuló becsléseknek tekintjük! Ennek alapján ki-ki eldöntheti, hogy az őt érdeklő témához szükséges-e kutatnia a vasvári káptalan hiteleshelyi levéltárában vagy nem.

Sopron városát, annak közönségét, magisztrátusát érintő ügyek

- 1557. szeptember 22-én Ferdinánd király Sopron városának új adományként adta Agendorff, Bondorff, Klyngepach, Meduisch alio nomine Meggies, Wolfs, Colmhoff alio nomine Kophaza, Harka falvakat. Benne szomszédként szerepel Dalmad-i Sebastianus „praefectus Albensis, crucifer, archidiaconus et beneficatus Sopr.”⁶
- A 17. sz. derekáról ismert több irat, amelyben a város óvást, vagy tiltakozást jelent be.⁷
- 1652-ben a városnak a bécsi ágostonosokkal folyt vitájáról értesülünk.⁸
- 1686. VIII. 14-én tanúvallatás során azt tudakolták, hogy a soproni senatus mentes volt-e a taxa ordinaria alól.⁹ Az irat 11 tanú vallomását tartalmazza.
- A soproni szenátus két papírfelzetes pecsétjét is őrzi a káptalani levéltár: 1613-ban Feurer Jánost bízta meg a magisztrátus Sopronnak a káptalan előtti képviselével,¹⁰ 1721-ben pedig Sailer György Vilmos és Vili János György szenátorok megbízólevelére került rá a város akkori pecsétje.¹¹

⁵ Vö. Kóta Péter: A vasvári káptalan levéltárának története. in: *Analecta Mediaevalia* I. Tanulmányok a középkorról. szerk.: Neumann Tibor. [Budapest – Piliscsaba] 2001. 155–178. (kül. 169–174.)

⁶ MNL VaML XII. 1. d. *Statutoriae*. Sopron. Nr. 1.

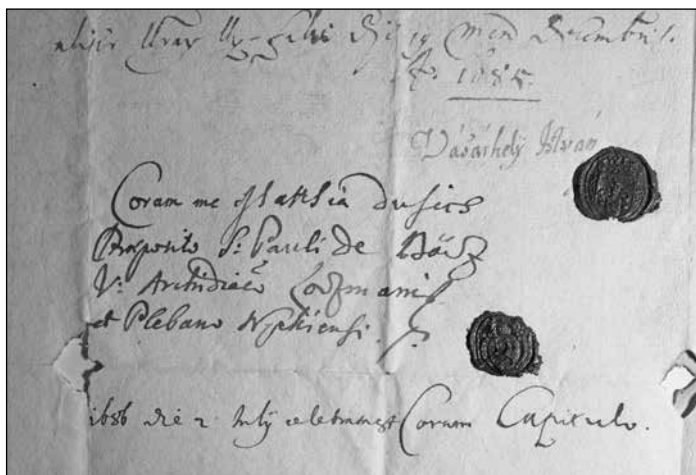
⁷ 1637.: Prot. Nr. 38. *Protestatio civitatis Sopr.*, 1639.: Prot. Nr. 42. *Protestatio pro civitate Sopr.*, 1641. Prot. Nr. 18. *Contradictio pro parte civitatis Sopr.*

⁸ Ll. eccl. Fasc. F. Nr. 46: *Augustiniani Viennenses vs cives Sopr.*

⁹ Ll. instr. Fasc. 101. Nr. 23.

¹⁰ Ll. instr. Fasc. 81. Nr. 18.

¹¹ Ll. instr. Fasc. 81. Nr. 31.

1. kép. Ifjabbik Vásárhelyi István menyasszonyának: Barcza György lányának Barca Erzsébetnek lekötött 10000 tallért jegyajándékul. MNL VaML XII. 1. c. Vasvár - Szombathelyi Székeskáptalan Hiteleshelyi Levéltára, Minutae inexpeditae 1685. december 19.

A városi *communitas* tisztviselői

- 1560-ban találkozunk Lepwspoch de Hathalm Georg neje Elizabeth és Pflugler Vrban magister civium Sopr. nevével.¹²
- 1636-ban „Jurati cives” Sopr., Lippai Casp. protonotarius, Morocz Wolfgang és Gazdag Philippus neve tűnik fel egy dokumentumban.¹³
- 1640.: Vyttniedy István „notarii civitatis” Sopr. kötelezvénye.¹⁴ Vitnyédi hivatali tevékenysége nem sokszor érhető tetten a vasvári anyagban, általában az ügyek apró részleteinek, formalitásainak rendezése kapcsán.

Soproni egyházi szervezetek ügyei

A városi plébánia ügyeiből itt most néhány 17. század közepi adatot mutatunk: 1637.: Káldy Mich. „beneficatus plebanus”.¹⁵ 1640.: Chehoniuss Steph. parochus Sopr. vs Draskovics püspök.¹⁶ 1643.: Vasvári (Vasuari) Georg. capellanus Sopr.,¹⁷ és 1649.: Exhibitor[ium]¹⁸ R[everendi] D[omini] Vasvári Georgio parochus Sopron.¹⁹ A keresztesek pontosabban Dalmady Sebestyén soproni főesperes 1553 és 1576 között

¹² Ll. instr. Fasc. 93. Nr. 9.

¹³ Ll. instr. Fasc. 52. Nr. 40.

¹⁴ Prot. 1640. Nr. 47.

¹⁵ Prot. 1637. Nr. 30.

¹⁶ Prot. 1640. Nr. 90.

¹⁷ Prot. 1643. Nr. 113. (magyar nyelvű)

¹⁸ exhibitorium: beadványt visszarendelő parancs.

¹⁹ Ll. instr. Fasc. 93. Nr. 19.

hatszor,²⁰ 1584-ben egy ízben említettnek a káptalani levéltár dokumentumaiban,²¹ de lásd az 1557. szeptember 22-i új adományban történt említést is (6. lábjegyzet)! A jezsuiták a 16. században a városi polgárokkal folytatott vitáik kapcsán,²² az 1640-es évektől kezdve viszont a pornói apátsággal kapcsolatban szerepelnek az iratokban.²³ Lásd még a plébániánál említett 1640. évi ügyet (16. lábjegyzet)! Ide sorolhatjuk Nádasdy (III.) Ferenc két levelét, amit a jezsuita kollégium ügyében írt.²⁴

Soproni polgárok ügyei

Ide azokat az adatokat (főleg a 17. század közepe tájáról) csoportosítottuk, amelyek egy-egy polgár ügyében keletkeztek. A másik fél többnyire a városi magisztrátus – éppen ezért kell külső hiteles oklevéladóhoz fordulnia – de itt nem a város egészét érintő, hanem magánjogi természetű problémákkal találkozunk.

1634.: Vaghi Wolfgang, Zili Caspar Sopron várossal szemben.²⁵

1639.: Lenkowicz Sophia vs senatus Sopr.²⁶

1642.: attestatio Fekete Pálnak „in domo senatoria Sopr.” történt megveretéséről.²⁷

1648.: Civitas Sopr. vs Rottenhoffer Thomas.²⁸

1648.: Szigeti de Kornfal a Vainfelden Hector-Stephan vs iudices Sopr.²⁹

1663.: Vittnyedi István vs cives Sopr.³⁰ 1674.: vásáron kitört veszekedés körülményeit vizsgáló attestatio ; Csernel György vs Vrancsak Márton.³¹

Soproni, Sopron környéki ingatlanok ügyei

1584-ben kelt irat Chelle Péter Sopr. városi birtokrészéről (portio possessionaria).³² 1652-ben Folvay Ferenc vasvári kanonok soproni házát elzálogosítja Bokor Györgynek 300 tallérért.³³ 1653.: Attestatio arról, hogy mennyiért adta el Kolin Mária házát Ná-

²⁰ Ll. eccl. Fasc. F Nr. 23., 25., 30–33.

²¹ Ll. instr. Fasc. 19. Nr. 8.

²² 1569: Ll. instr. Fasc. 42. Nr. 29., 1575: Ll. instr. Fasc. 101. Nr. 12.

²³ Prot. 1643. Nr. 77.: Pornói apátsághoz tartozó birtokokon vitatkoznak ciszterciták a soproni jezsuitákkal. Prot. 1644. Nr. 96.: a soproni jezsuiták, Ranspellio Iacobus. 1660-ban a Pornóhoz tartozó „Csömötei szőlő” nevű (Vas)Keresztes-i birtokon – ezt még Chemethei István vasi alispán „privatizálta” a 17. század végén; erről kapta nevét. Ll. instr. Fasc. 42. Nr. 18. Vö. Ll. eccl. Fasc. D. Nr. 30–35. (1643–1661.)

²⁴ 1659.: Ll. instr. Fasc. 81. Nr. 23, 1663.: Ll. instr. 81 25.

²⁵ Prot. 1634. Nr. 15.

²⁶ Prot. 1639. Nr. 46.

²⁷ Ll. instr. Fasc. 32. Nr. 36.

²⁸ Prot. 1648. Nr. 120.

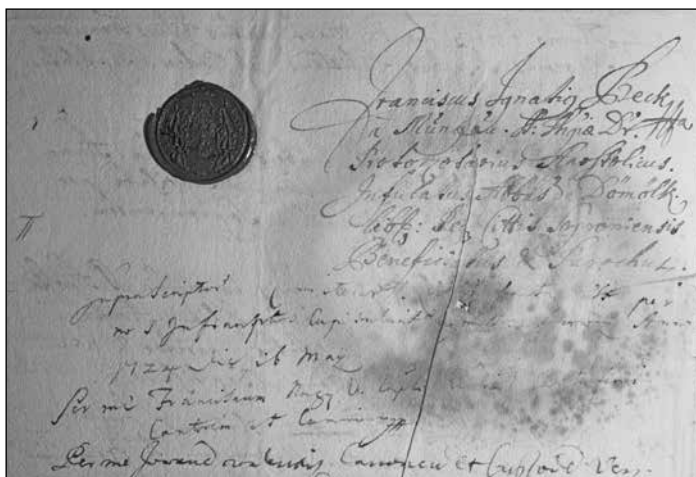
²⁹ Ll. instr. Fasc. 48. Nr. 43.

³⁰ Ll. instr. Fasc. 94. Nr. 22.

³¹ Ll. instr. Fasc. 16. Nr. 59.

³² Ll. instr. Fasc. 18. Nr. 23.

³³ Prot. 1652. Nr. 15.

2. kép. Beck Ferenc Ignác dömölki apát, soproni beneficiatus igazolást ad ki Széchenyi Zsigmond gyermekeinek keresztelójéről Sopron város plébániájának keresztelési anyakönyvéből. MNL VaML XII. 1. f. Vasvár - Szombathelyi Székeskáptalan Hiteleshelyi Levéltára, Litteralia instrumenta fasc. 84. Nr.67.

dasdi Ferencnek.³⁴ 1684.: Attestatio, ezúttal Széchenyi György püspök házaról.³⁵ 1722.: Attestatio az agusztus 25-i jégverés által a Sopron környéki szőlőkben okozott károkról.³⁶ A soproni belvárosi fürdő történetéhez szolgáltató néhány adalékot az az 1691. április 3-án lefolytatott vizsgálat, amelyben a kérdés az volt, hogy „Tudgya-e az tanú az minemő két szobácska vagyon egy más fölött az itt való fördő háznál az patak felé, mellyet Tamis Regina elsőbben Prandstetter Christoff, most Bogács Ádám uram házas társa maga fundussán lennyi praetendál,³⁷ a memoria hominum pacifice³⁸ mindenkoron birattatott azon fördőházhoz, vagy sem?” A 13 tanú közt megszólalt a 67 éves Kommaromi Péter orvos³⁹ és Stokinger János András 54 éves apothecarius⁴⁰ is.⁴¹

Attestatiók az ellenreformáció és a Wesselényi-összeesküvés köréből

Az iratok egy csoportja különös figyelemre tarthat számot, ezek a tanúvallatás-fogalmazványok nagyrészt a lipóti abszolútizmus korában keletkeztek, részben kapcsolódnak az ún. „gályarab-per”-hez. A Vasvári Káptalan anyagában nem olyan mennyiségben és rend-

³⁴ Ll. instr. Fasc. 48. Nr. 54.

³⁵ Ll. instr. Fasc. 84. Nr. 61.

³⁶ Ll. instr. Fasc. 102. Nr. 11.

³⁷ ... maga fundussán lennyi praetendál: azt állítja, hogy az ő telkén áll.

³⁸ ... a memoria hominum pacifice ... : emberemlékezet óta békességben.

³⁹ orvos: felcser, seborvos.

⁴⁰ apothecarius: gyógyszerész.

⁴¹ Ll. instr. Fasc. 81 Nr. 28. Jellemző a levéltár nehéz áttekinthetőségére, hogy ugyanennek az iratnak letisztított, pecsételésre előkészített – de nem expedált – példánya a Ll. instr. 99 58. szám alatt található. Lásd még: *Kincses Katalin*: A soproni fürdők a kora újkorban. *Aetas* 1997/1. 17–48.

szerességgel maradtak fenn a jegyzőkönyvek, mint a Veszprémi Káptalanéban,⁴² hanem elszórtan, más-más fasciculusokban rejtőzködnek.⁴³ A levéltár rendezését végzők nyilvánvalóan nem szerelték össze vagy csoportosították az egyazon (vagy legalábbis hasonló) ügyben keletkezett iratokat.⁴⁴ Ismertetésüknél a legszűkebbre szorítkozunk, a kérdőpontok közül csak az elsőt említjük (ez általában éppen a leglényegesebb!).

- 1656. június 26-án átfogó vizsgálat folyt több felekezeti konfliktus, tkp. a katolikus polgárok vallásgyakorlásának akadályozása tárgyában. (10 kérdésre 36 tanú adott feleletet.)⁴⁵
- 1672. február 19.: „Tudod-e láttad-e vagy hallottad-e hogy ez elmúlt napokban, úgymint uy esztendő táyban a luteránusok it Sopronban fegyverben voltak éyel és nappal is s a pápistákat is házrul házra paranczolták hogy fegyverben legyenek velek együtt? Kiczodák voltak ennek okai, kik paranczolták? Ha a polgármester-e, bíró-e, a tanácsbeliek-e?” (13 kérdés, 44 tanú)⁴⁶
- 1674. február 6.: „Tugia-e, látta-e a tanú, hofi az elmúlt Karácson havának 22. napián, 1671. esztendőben, soproniak szokás kívül az hostatoknak kapuit be téve tartották, s ez ki akarattiából s rendeléséből történt?” (10 kérdés, 81 tanú)⁴⁷
- 1674. február 23-án 17 kérdésben azt firtatták a hatóságok, hogy tud-e, látott-e, bizonyosan hallott-e a tanú, s ha igen, kitől, arról, hogy ezen országrész prédikátorai a utóbbi években kitört és még most is zajló felkelés egyik fő indítójával, Witnyédy Istvánnal kapcsolatban voltak-e.⁴⁸ 19-en tettek többé-kevésbé tartalmaz tanúvallomást Sopronból. Csepregen pedig másik 50 embert hallgattak ki, ott azonban minden eredmény nélkül; csupán egy rövid megjegyzés utal az eseményre.

⁴² „Igen elkezdtétek kergetésünket”: Az 1674-es gályarabper veszprémi jegyzőkönyve. Kiad., bev. F. Tóth F. Péter, közrem. Hermann István, Jakab Réka. Veszprém 2018.

⁴³ Például az 1672. június 3-i kőszegi vizsgálat jegyzőkönyve Ll. instr. Fasc. 50. Nr. 17.

⁴⁴ Az ügy szerteágazó volta és a nagy sietség is közrejátszhatott abban, hogy a lefolytatott vizsgálatok anyagának egyesítése valószínűleg már keletkezésükkor elmaradt. Az 1671. január 28-i jegyzőkönyv címlapján ezt olvashatjuk: „Memoriale pro domino notario. Miuelhofi ezen dologh igen siető, azert im k[egyelmedne]k az attestatationak egi részét minden pertinentiakal it hattuk, hofi k[e]g[yelme]d mentül hamarab hozzá kezduén véghez vihesse expeditioiát, a kire kériük is k[e]g[yelme]det, hofi k[e]g[yelmed] miat valami remorat ne valliuunk.” Ennek kérdőpontjai: „An sciat vel audiverit testis qui sollicitaverint vel incitaverint turcam ad hostilitatem et pacem rumpendam contra suam Ma[ies]t[er]em? Quo tempore, quomodo, qualiter, quibusve obla[ti]onibus et promittis id fecerint?” (12 kérdés, 72 tanú) Ll. instr. Fasc. 102. Nr. 14.

⁴⁵ Ll. eccl. Fasc. F. Nr. 48. „Attestatio contra lutheranos”.

⁴⁶ Ll. instr. Fasc. 102. Nr. 15.

⁴⁷ Ll. instr. Fasc. 102. Nr. 16.

⁴⁸ Ll. instr. Fasc. 102. Nr. 21. „An sciat, viderit vel pro certo audiverit testis et a quo; praedicantes harum partium regni cum nefario illo seditionis et rebellionis proximis annis superioribus in hoc regno Hungariae exortae, ac etiam nunc grassantis, non postremo incensore, Stephano Wittnyédy arctam familiaritatem, cointelligentiam, mutuam ligam, literarum commercium et corespondentiam habuisse.”

Sopron megye

Sopron megye területén a százat is meghaladja azoknak a településeknek a száma, amelyekre találhatunk forrásadatot a vasvári káptalani levéltárban. Érthető módon ezek a megye déli és délnyugati szegélyén csoportosulnak.⁴⁹ A Répce Lak után északra forduló szakasza meglehetősen éles határt képez, ettől keletre bizonyára inkább a csornai konvent és a győri káptalan szolgálatait vették igénybe az emberek. A Fertő-tótól nyugatra eső részen pedig Soprontól északra alig találhatunk olyan falut, amely szerepelne a vasvári káptalani iratanyagban. Ezen a területen a közeli városok: Ruszt, Kismarton nyújtották az igazgatási-jogi írásbeliség szolgáltatásait. Csak a leggyakrabban (5–10 alkalommal) előforduló helységek neveit soroljuk fel:

Basztifalu (Alsó-, Egyházas-, Dasztifalu), Bük (Alsó-, Felső-, Egyházas-, Mankó-, Thivánfalva-, Viszló-), Beled, Cenk (Dávid-, Nagy-), Cirák, Csapod, Csepreg, Dénesfalva, Dörföl, Farád, Fraknó, Geresd (Kis-, Nagy-), Gyalóka, Kabold, Keresztúr, Ládony (Nemes-, Pór-), Ligvánd, Lócs, Locsmán, Muzsaj, Nagydamonya, Pinnye, Pulya (Alsó-, Felső-, Nemes-), Sárkány, Szarukő, Szemere, Szőkeföldre, Szopor (Alsó-, Felső-), Tábor, Vis, Völcsej (Kis-, Nagy-).

Kutatás-módszertani szempontból fontos az illető területen birtokos, érintett családok nevének ismerete (Mint p. o. a Cziráki, Káldi, (Viszló-)büki Karré, vagy (Mankó-)büki Horváth családé, vagy a Bögöthy családé, amelynek anyaga – noha egy numerus alatt van nyilvántartva – egy egész kis fasciculust tesz ki Nemeskérré vonatkozóan.⁵⁰ Adott esetben a velük (vitás vagy szerződéses) kapcsolatba kerülők neve is használható kiindulópontul szolgálhat. Fontos információk ezek, hiszen a régi mutatók készítői a személynevekre koncentráltak, helynevek feltárása nem volt céljuk – bár esetenként található az indexbejegyzések rövid regesztáiban.

Áttekintésünk végére érve nem kerülhetjük meg a kérdést: érdemes-e ennyi és ilyen mértékben töredezett forrásanyagért fölkeresni a Vasvári Káptalan levéltárát? Javasolt válaszuk egyértelmű: igen. Még akkor is, ha jelen pillanatban csak felszínes tallózás eredménye van is birtokunkban. Hogy egy szisztematikus feltárás⁵¹ hogyan szervezhető, ütemezhető, azt projektvezetési szempontok (is) kell, hogy meghatározzák, de talán sikerült néhány ötletet adnunk ahhoz, hogy konkrét problémák megoldásához milyen módszerrel juthatunk közelebb.

⁴⁹ Főleg a csepregi járásban, amit a 20. században át is tettek Vas megyébe.

⁵⁰ Ll. instr. Fasc. 102. Nr. 26. Fizikai állapota miatt a restaurálás befejezéséig csak korlátozottan kutatható.

⁵¹ Például az indexek teljes szövegének alapos végigolvasása és kijegyzetelése, figyelve a birtokos családok kapcsolataira is.

A magánlevéltárak becses darabjait képezik azok a magánlevelek, adásvételi szerződések, bizonyáglevellek, tanúsítványok, melyek természetüknél fogva itt, és leginkább itt, a családi hagyatékokban maradtak, illetve maradhattak volna fenn. Ezen iratcsoportok, gyűjtemények nagy számban eltűntek, megsemmisültek, így bár a történettudomány rendszeresen számol előkerülő, felbukkanó forrásokkal, ezek sajnos nem tudják pótolni az iratvesztéség tömegét. Alábbi rövid tanulmányomban egy magántulajdonban lévő iratcsoportot teszünk közzé, a ruszti Natl családhoz köthető három adásvétellel kapcsolatos iratot, valamint egy, a város zálogból való megváltása ügyében tett kifizetésről szóló bizonyáglevelet. A közzététellel a mikrotörténelem töredékes műfajában a mindennapok történetének, a 17. század mentalitástörténeke jobb megértéséhez kívánunk hozzájárulni.¹ A közreadásban köszönettel említem Szabó András Pétert, aki a betűhív átírásokat készítette.

Ruszt (ma Rust) az első világháború után Ausztriához került város a magyar történeti kutatásokban egyre több figyelmet kap.² A város 17. századi történeti irodalmával kapcsolatban Dominkovits Péter közölt rövid összefoglalót a *Lymbus* 2010-es számában.³ A Sopron vármegyei, leginkább borkultúrájáról, valamint kiemelkedő regionális borkezeskedelméről híres, királyi birtokként kezelt mezőváros a 17. század elején az Alsó-ausztriai Kamara által kezelt magyaróvári uradalomhoz tartozott.⁴ A mezőváros élén a bíró állt, az igazgatási feladatokat a városbíró a nyolc szenátor alkotta belső tanács és az ugyancsak nyolc főből álló külső tanács testületeivel megosztva végezte.⁵ A Dominkovits által közreadott *salva gvardiák*, oltalomlevelek arról tanúskodnak, hogy az országrendiséggel, direkt országgyűlési képvisellel nem rendelkező város vezetői többször, és éles helyzetben is komoly érdekérvényesítő képességről tettek tanúbizonyágot, amikor a harcok, a tényle-

¹ A közreadott iratok a Werner-Villányi család magántulajdonában találhatóak.

² Az alább hivatkozott Dominkovits Péter-féle tanulmány mellett itt említendő még: *Zimányi Vera*: 17. századi lakásbelső egy mezőváros hagyatéki leltárai tükrében. Ruszt. In: Glatz Ferenc (szerk.): *Gazdaság, társadalom, történetírás. Emlékkönyv Pach Zsigmond Pál 70. születésnapjára.* (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok; 6.) Budapest, 1994, 139–145., illetve *Németh Erika*: Négy ruszti lakásbelső a 17. században. In: *Zimányi Vera* (szerk.) *Óra, szablya, nyoszolya. Életmód és anyagi kultúra Magyarországon a 17–18. században.* (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok; 9.) Budapest, 1994, 87–98.

³ *Dominkovits Péter*: Bethlen Gábor oltalomlevelei a magyaróvári uradalomhoz tartozó Ruszt mezőváros számára (1620). In: Újváry Gábor (szerk.) *Lymbus, Magyarságtudományi Forrásközlemények.* Budapest. 2010. 43–51. (A továbbiakban: *Dominkovits* 2010.)

⁴ *Dominkovits* 2010, 43.

⁵ *Dominkovits* 2010, 43.

ges hadmozdulatok közepette is megszerezték Bethlen Gábor erdélyi fejedelem, választott magyar király 1619–1621 közötti dunántúli hadjárata idején az 1620. évben annak oltalomra szóló kiváltságleveleit. Mostani dolgozatunk szempontjából megemlítendő, a Natl család jelentőségére utaló adalék, hogy Dominkovits Péter külön kiemeli, hogy „a közölt oltalomlevelek keletkezésével kapcsolatban is fontos jelezni, hogy 1610–1623 között a bírói tisztelet a később Sopron városa és a vármegye életében is jelentős szerepet betöltő, ruszti eredetű Natl/Nattl család egyik tagja, Georg Nattl viselte”.⁶ Ez a megjegyzés is egyértelművé teszi, hogy e családra vonatkozó iratok külön érdeklődésre tarthatnak számot. A Bethlen-féle hadjárat által kialakított helyzetben – a nem mellékesen rekatolizációs háttérrel, az evangélikus közösséggel szemben – a kincstár 1621-től kezdve újabb és újabb arisztokratáknak zálogbirtokul adta a várost. Ez az a politikai horizont és egyben helytörténeti keret, amelyben az általunk közzétett iratok keletkeztek.

A Natl (Nattl, Nätl, Nättl, Nátl) család az 16. századtól fogva a ruszti polgárcsaládok közé tartozott. Az első adat a családról Leopold Natl városbírói tisztsége 1586-ból.⁷

Leopold Natl (1610 k.–1664. nov. 24)

Minden bizonnyal leszármazója a fentebb említett, ugyancsak Leopold nevű városbírónak. Ruszti belső tanácsos és alszolgabíró.⁸ Felesége Eva Rosina Stauf.⁹ Gyermekeik: Leopold¹⁰, Gregor,¹¹ Georg,¹² Catharina.¹³ Leopold Natl életrajzi adatainak pontosítása további kutatásokat tesz szükségessé. Gyermekei születésének, az ő hivatalviselésének adatai azt valószínűsítik, hogy 1610 körül születhetett.

Városbíró volt Ruszton 1641-től 1650-ig, és 1654-től 1656-ig.¹⁴ Életéről annak ellenére, hogy a politika-, és egyháztörténetben is számon tartják, csak töredékes adatok állnak rendelkezésre. Ennek egyik oka, hogy Rusztra egy sajátos elzártág jellemző, amely az első világháborúig a város kicsinységéből, a határváltozás után pedig sajátos peremjellegéből fakadt. Így lehetséges az, hogy a ténylegesen ma is elérhető, látható épített környezet a levéltári adatoknál talán hangsúlyosabban ad képet Leopold Natlról. A szórványos adatokból egy energikus és meghatározó személyiség képe rajzolódik ki előttünk. Jelenleg is megtekinthető az az egy emeletes korabarokk stílusú, utcai homlokzatán vako-

⁶ Dominkovits 2010, 43–44. A ruszti bírót publikált archontológiája: Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes. 1963: Bd. II/1. Der Verwaltungsbezirk Eisenstadt und die Freistädte Eisenstadt und Rust. Hg. von der Burgenländischen Landesregierung. Eisenstadt, 481.

⁷ Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes 1963: 481.

⁸ Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. I. kötet Budapest, 697. (A továbbiakban: Házi 1982.)

⁹ Házi 1982, 697.

¹⁰ Házi 1982, 698.

¹¹ Házi 1982, 697.

¹² Házi 1982, 697.

¹³ Catharina származására éppen az alábbi iratok, illetve Házi Jenő fenti művének szórványos adataiból következtek.

¹⁴ A fentebb említett archontológiában: Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes 1963: 481.

latdíszes ház, melynek kapuja felett a család címere 1647-es dátummal szerepel. Az épület mai állapotában is őrzi a 17. századi jegyeit.¹⁵

Leopold Natl arcképét határozottabban lehet megrajzolni az egyháztörténeti vonatkozások segítségével. A ruszti evangélikusok számára a század eleji autonómiát a fenyegetettség váltotta fel, amelynek része volt a már említett elzálogosítás is. E két folyamat összekapcsolódását jelentette, amikor 1633-ban II. Ferdinánd a várost Sennyey István győri püspöknek – korábbi soproni plébánosnak – adta zálogba. Az ő rendelkezéseivel az istentiszteletek és az evangélikus iskola is nehéz helyzetbe került.¹⁶ Ebben az időszakban vette át Leopold Natl a városbírósgot, és vált az evangélikus közösség vezetőjévé is egyben.

A vallási kérdésekben kompromisszumot hozó linzi békekötés után a lutheránus követek a ruszti templom visszaadását is követelték. Ezt azonban nem érték el, az elvett, ma „Halásztemplomnak” hívott koraközépkori alapozású épületet az 1647-es országgyűlés nem sorolta az át-, illetve visszaadandók közé. Ezért határozott a városi előljáróság úgy, hogy újat építenek, élve az újfent megnyíló vallási szabadsággal.¹⁷ Leopold Natl városbírói működése alatt, 1649 és 1651 közt épült fel az evangélikus egyházközség új temploma, a későbbi Szentháromság plébániatemplom, a mai Kirchengasse keleti végén. Ennek a templomnak a városbíró tette le az alapkövét még 1649-ben.¹⁸ Ebben a templomban, a karzat alatt található vörös márvány, címeres sírköve 1664-ből.

Politikai pályáján döntő állomás az 1649-es esztendő, mivel az evangélikus egyházközség ügyével karöltve, azzal egybefonódva, ez az az esztendő, amikor Leopold Natl vezetésével a város egy évtizedre fellélegezhet, kiváltja magát a zálogból. 1649-re a polgárok kifizették gyarmati Balassi Zsuzsannának a zálogszerződésből következő 30.000 forintot, a kincstárnak további 6000 forintot, valamint 1000 akó ruszti bort.¹⁹ Az 1649-es siker ellenére az autonómiára való törekvés folyamatos feladat a következő évtizedekben is, és megállapítható, hogy ennek az önmegváltási folyamatnak tulajdonképpen folytatása lesz az a tény, amikor 1681-ben Ruszt elnyeri a városi kiváltságok leginkább kiemelkedő formáját, a szabad királyi városi privilégiumot.

Az itt bemutatott iratot (*4. bizonyáglevél, 1649*) segít a megfelelő összefüggésbe emelni, ha látjuk, hogy a kifejezetten zavaros 1620-as években kezdődő, kiszolgáltatottságot, a zálogbirtoki létet igyekezett a város megszüntetni, a megváltás megfizetésével. A zálogból való megváltás elhúzódó vitái miatt még az 1660-as években is újra

¹⁵ Németh Adél: Burgenland. Budapest, 1990, 64.

¹⁶ Payr Sándor: A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület története. Sopron, 1924, 43. (A továbbiakban: Payr 1924.)

¹⁷ Payr 1924, 43.

¹⁸ Peter Altmann: Das evangelische Rust. Rust. 1982, 67.

¹⁹ Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes 1963, 465.

felmerülnek ebből adódó terhek.²⁰ A magán-, illetve „mikrotörténeti” személyes iratokon keresztül abba a folyamatba tekinthetünk bele, hogy a zálogmegváltás egyszerre hordozott közösségi és egyéni kockázatokat is, és nyomon követhetjük ahogy az egyén igyekezett ezeket a kockázatokat közösségi biztosítékokkal mérsékelni. Az irat különlegessége, hogy a városi tanács a városbíró Leopold Natl vezetésével igazolja a polgár Leopold Natl számára, hogy a rá eső összeget megfizette, és ha az uralkodó, vagy más a várost kiváltaná, és a megfelelő pénzüsszeget megadná, akkor Natlnek vagy örököseinek vagy a bizonylat akkori tulajdonosának a megfelelő összeget vissza kell fizetni. Ebben az iratban talán a hangsúly az örökösök biztosításán van. Erre utal az említett családi iratköteg összetétele, ti. az ad magyarázatot ezen magántulajdonban lévő iratok együttesére, ha azok egy öröklési helyzetben az egyik leszármazó – mint azt alább kifejtem – minden bizonnyal Catharina tulajdonába kerülő vagyronról szólnak.

A többi három bizonyáglevél azonos abban, hogy Leopold Natl első városbíróága idején történt adásvételekről van szó. Kettőben (1–2. bizonyáglevél 1640, 1643) szőlőbirtok eladását dokumentálja az irat. A szőlő-, és borkultúra szerepét fentebb említettem, így most arra utalok csupán, hogy az iratok alapján az egyéni gazdagodás, illetve birtokszerezés, birtokgyarapítás egyéni lépéseit láthatjuk a példákban. A családi irattárban fennmaradt források a család folyamatos gazdagodását, gyarapodását mutatják, de az talán a ruszti városi levéltár anyagaiból is csak valószínűsíthető, hogy ennek a gyarapodásnak milyen volt az üteme és a mértéke.

A harmadikban (3. bizonyáglevél 1647) egy „halászó víz” (*Fischwasser*) eladásáról tanúskodik a dokumentum. Minden bizonnyal ebben az esetben halászati jogról, a Fertő sajátos adottságai miatt egy meghatározható, a tóhoz kapcsolódó halászó helyről, nem pedig halastóról van szó. Ennek az iratnak az érdekessége abban áll, hogy Házi Jenő a soproni polgárcsaládokról szóló monumentális munkájából kiderül: Thomas Gabriel neje Catharina, nem más, mint Catharina Natlin, aki megözvegyülve 1652. március 31-én esküdött meg Artner (II.) Farkassal,²¹ s ugyancsak Házi igazolja, hogy Artner (II.) Farkas özvegye később Abraham Stainer felesége lesz, és azonos Katherina Stainerinnal.²²

Feltételezésemet megerősíti, hogy az említett családi levéltárban található két további, itt nem közreadott irat, melyek közül az egyik egy csere-adásvételi szerződés Johann Nättil, és felesége Barbara, másrésről Catherina Stainerin, született Nättilin közt, amely szerint egy háztelekért cserébe egy szőlőt ad a Nättil házaspár; a másik irat Wilhelm Artner soproni kamarás – minden bizonnyal Artner (II.) Farkas fia – bizonyáglevele.

²⁰ Több forrás arra utal, hogy újabb jogvitákban kellett a megváltásból adódó problémákat rendezni. Bél Mátyás leírására utalva: „A Béltől megszokott történeti áttekintésben a Ruszt-fejezet utal arra is, hogy a zálogbirtokosok kezén lévő mezőváros már 1666-ben megváltotta magát a földesúri terhektől, s a megváltkozás csak az első állomás volt a privilegium csúcsának tekintett szabad királyi városi kiváltsághoz”, ld. *Gyulai Éva*: Bél Mátyás: Sopron Vármegye leírása II–III. Soproni Szemle 61 (2007), 2. szám, 76. (könyvismertetés).

²¹ *Házi* 1982, 35.

²² *Házi* 1982, 867.

E két irat együttes megléte egy családi irattárban erősen alátámasztja a szoros kapcsolatot, egyben Catharina személyének azonosságát. Catharináról a Házi-féle adattárból nem várt módon sokat megtudhatunk. Túl az említett három házasságon, egy rendkívüli élet rajzolódik ki abból, hogy miután 1678 körül²³ harmadik férjét is eltemette, még sokáig élt, mert 1711. január 29-én végrendelkezett Sopronban, és 1712. január 24-én hunyt el, Házi közlése szerint 79 éves korában. Halálát 6 gyermeke, 24 unokája, 18 dédunokája és egy ükunokája(!) siratta.²⁴ Ezen adatokból visszaszámolva, ha az 1647-es iratban már házasként szerepel, és helyesnek fogadjuk el a Házi által rögzített életkorát, akkor 14 éves kora előtt ment férjhez. Végezetül az a döbbenetes tény, hogy a halálhíréről szóló irat ükunokáját is említi, megerősíti, hogy nagy valószínűség szerint egyazon személyről van szó.

A dokumentum azzal, hogy Catharina Natlra, Leopold lányára irányítja a figyelmet, adalékol szolgál arra a rendkívül sűrű szövésű és bonyolult rokonsági kapcsolatra, amely a ruszti és a soproni városi elitet egymással összefűzte.

Források

1.

Bizonyságlevél.

Martin Hecher bécsújhelyi polgár és tímár bizonyságlevele a ruszti hegységben lévő geyerni²⁵ szőlőjét megvásárló Leopold Natl ruszti polgár számára arról a korábban pusztá szőlőrészről, amelyet szomszédja, a ruszti Georg Frank önkényesen elfoglalt. A szőlőt Hecher tizennégy évvel azelőtt vásárolta Balthauser Ligimfeldt ruszti csizmadiától.

Bécsújhely²⁶ 1640. december 16.
(magántulajdon)

Ich Martin Hecher Burger und Lederer zur Neustatt bekhenne hiemit öffentlich, demnach vor 14 Jahren von Balthaußern Ligimfeldt Burgern und Schuestern zue Russt am See ich einen Weingarten in Russter Geburg im Geyern ligent der Gillinsperg genant kheüflich an mich gebracht, an untern Ortt desselben Weingarten ain vngepautes Örtl edt gelegen, durch welches ain Aufgang gewest, daß hernacher Georg Franckh zue ermelten Russt, dessen Weingarten neben ietzt berürten Weingarten an der rechten Seiten ligent, ohne mein Vorwissen vor vngefah 4 Jahrn von neuen grefftnen vnd zuerichten lassen. Alß ich ihme hierumben befragt, auß was Vrsachen er solches gethann (seitenmallen es dem Augenschein nach, gleichsamb wider die Vernunft, das verstandenes ödtes Örtl zu seinen

²³ Házi 1982, 867.

²⁴ Házi 1982, 867–868.

²⁵ Gejern, ma Geier jelenleg is használt elnevezés Ruszt közvetlen szomszédságában. A város felett, attól délnyugatra található szőlőhegy-rész.

²⁶ Ma: Wiener Neustadt, A

Weingarten gehörn solte), hat er mir geantworttet, es wehre sein Aigenthumb, habe ichs also hierbey beruehen lassen, vnd er hat selbigen Örtl bißdato ohne Hinderung ruebig genossen. Dieweillen ich aber mehrberürten Weingarten in Gejern Herrn Leopoldt Nätl Rath Burgern zue Russt am See frey aigenthumblich verkaufft, hat er von mir begert, daß ich ihme wegen des gesezten, von neuen zuegerichteten Örtls ain schriftliche Attestation erthailen solle, welches ich ihme nicht abschlagen wollen, sondern hiemit unter meiner eigenen Handtschriff und gewöndtlichen Petschafft
verferttigt stellet, jedoch mir ohne Nachtl... .. Actum Neustatt den 16
decembris

Martin Hecher manu propria

(*néhány szó kimaradt, mert belóg a pecsét papír felzete.*)

Attestation von Martin Hecher wegen einen an den Gillesberg Weingarthen, welcher er dem Herrn Leopold Nätl verkaufft, anliegenden, ehedessen *öden*, hernach aber durch Georg Franck aus gesetzten Ortl. Actum Neustadt 16. decembris 1640.

2.

Bizonyságlevél adásvételről

Wolff Höltzl breitenbrunni (Széleskút – Pozsony megye malaczkai járása) kádár és felesége Agnes 105 birodalmi tallérért visszavonhatatlanul, feltétel nélkül és jogerősen eladják Leopold Natl ruszti bírónak és feleségének Ruszton, az új szőlőben Simon Neuburgeré mellett található szőlőskertjüket. A szőlővel a Natlek a továbbiakban úgy rendelkezhetnek, mint bármilyen más tulajdonukkal. Höltzlnek és örököseinek a birtokhoz többé nincs köze. Az ügylet bizonyságául Höltzl saját kézjegye és pecsétje alatt bocsátja ki az iratot. Mivel pedig felesége, Agnes nem használ pecsétet, ezért megkéri Blasius Schneidert, szomszédjukat, hogy nyomja oda az övé helyett saját pecsétjét, amely tetteből a szomszédnak és örököseinek semmilyen kára nem származhat.

1643. ápr. 22. Széleskút²⁷

(magántulajdon)

Ich Wolff Höltzel Mittnachbar vnd Pindter alhier zu Praittenbrun vnd mit ihme ich Agnes, sein eheliche Haußfrau, bekennen hiemit öffentlich inn Crafft dits Brieffs, daß wir aines rechten, starken und vnwiderrüefflichen Kauffs aufrecht und redlich verkauft und zu kauffen geben haben unsern aigenthumblichen Weingarten zu Rust in jungen Paingarten neben des Simon Neüberger alda habendten Weingarten ligent, dem edlen und vessten Herrn Leopoldo Natl Richtern des kayserlichen Marckhts Rust am See [*kihagyva*²⁸] seiner ehelichen Haußfrauen und allen ihrn Erben, vmb ain paar bezalte

²⁷ Ma: Sološnica, SK

²⁸ A kiállító nem tudta a feleség nevét, ezért kihagyta a helyét, hogy később kitöltse. Erre valamilyen ok miatt végül nem került sor.

Summa Gelts benentlichen ainhundert und fünff Reichstaler, dern wür dan von ihnen beeden Conpersohnen zu vnseren gantz völligen Beniegen entricht und bezahlt worden seindt, sagen und zahlen derohalben gedachten Herr Leopold Nattel, sein Haußfrau vnd dero Erben dißer empfangenen Gelts Summa, der ein hundred und funnff Reichstaler hiemit allerdings quit, frey, ledig und loß. Also vnd der gestalten, daß nun hinfüro berierte Conleüth auch alle ihre Erben angezaigtem Weingarten alß mit anderen ihren eigenthumblichen Haab und Güetern allen ihrn Nutz, Fromben vnd Wolfart handeln, thuen und lassen sollen und mügen, wie sy dessen zu thuen verlust und belangent, ohne vnser, unser Erben oder meiniglich Irrung oder Widersprechung, inmassen wür vnñß auch eruenten Weingartens allerdings und würllich verzeichen vnd begeben, treülich uvnd ohne Geuerde.

Dessen zu wahren Uhrkhund gib ich anfangs ermelter Wolff Höltzl ihme Herr Leopoldo Nattl, [*kihagyva*] seiner Haußfrauen und allen ihrn Erben disen Kaufbrieff undter meiner gewöhnlichen Handschrift und Pötttschafft verfertigter, zue Händen und weilen ich Agnes sein Ehewürthin keines Pötttschafftts gebrauche, habe ich in Sonderheit bebetten den ehrsamb und wohlgeachten Blasium Schneider Mittnachbarn alhier, daß er statt meiner sein Pötttschafft hiefür gestelt, das ihme, seinen Erben vnd Fertigung ohne Nachtheil und Schaden. Actum Praittenprunn, den zwaj vnd zwaintzigisten Aprilis, Anno sechszechenhundert drey und vierzig.

[Höltzl és a szomszéd gyűréspecsétje]

Wolff Höltzl

Kauffbrieff. Actum Breitenbrunn 22a Aprilis 1643 über einen Weingarthen zu Rust in denen jungen Beingarthen neben des Simon Neuberger pro 105. Reichstaler von Wolf Höltzl zu Praittenbrunn und seinem Eheweib Agnes für Herrn Leopold Nättl, Richtern in Rust

3.

Bizonyságlevél adásvételről

Johann (Hans) Kleinrat ruszti polgár és felesége Maria 45 rajnai forintért eladják fél halászó vizüket, amely Matthias Karneré mellett fekszik, minden ahhoz tartozó joggal Thomas Gabriel ugyancsak ruszti polgárnak és feleségének Catharinának. A megvásárolt halászó vízzel Thomas, felesége és örökösök úgy rendelkezhetnek, mint bármilyen más javukkal, anélkül, hogy ebbe Kleinratnak, feleségének vagy örökösökének bármi beleszólása lenne. Az eladott jogra szavatosságot is vállalnak.

1647. aug. 31. Ruszt.

(magántulajdon)

Ich Hannß Klainrat Burger alhie zu Rust vnd ich Maria, sein eheliche Haußfrau, bekennen hiemit öffentlich vor meiniglich mit diesen Kaufbrief, das wir aines stätten imerwehrunden Kauffs hingeben vnnnd verkhaufft haben, verkhauffen auch hiemit wisentlichen und wolbedachtlichen in Crafft dieses Kaufbriefes, dem ehrnuessten und füernemben Herrn Thoma Gabriel Burgern alhie und Catharina seiner Ehwürtin und ihren Erben, vnnsrer eigenthumbliches halbes Vischwasser neben Matthiasen Karner ligendt in aller Maß unnd Gelegenheit auch mit denen Recht vnd Gerechtigkeiten, wie wir solches bißhero ruehig genossen, vmb ain summa Geltes benentlichen fünff und vierßig Gulden reinisch Kaufsumma, dern wir zue vnnsern völligen Benügen entricht und bezalt worden, inmassen wir dan ihme Herrn Gabriel, sain eheliche Haußfrau vnd ire Erben hiemitquit, frej, ledig vnd loß zahln thuen. Mögen also Herr, Gabriel sain Haußfrau vnd ire Erben, oberbürten inen verkhaufften und bezalten halben Wischwassers, sich vnderwünden, vnnderfangen dasselbe inen haben, besitzen, genüßen, versetzen, verkhauffen, vermachen, verschaffen, auch damit Handeln thuen und lassen, alß mit andern iren eigenthumblichen Haab unnd Güttern, ohne vnser, vnseren Erben, Befreündten, und sonnsten meinigliches von vnnsertwegen Hindernus, Irrung, Einredt, Widersprechen. Wir sollen vnnnd wollen auch mehrgedachtes Herrn Gabriels, seiner ehelichen Haußfrauen vnnnd iren Erben, dieses verkhaufften halben Vischwassers halben, reibsten Schermb und Fülerstandt sein gegen meiniglichen, auch für alle Irrung vnnnd Ansprach verdaitigen, vnnnd alle Beschwerung, so sich dieses Kauffes halben begeben möchten, richtig machen, so offt es von nötten sein würdt. Alles treülich und ohne geüardt. Dessen zue wahren Urkhundt hab ich anfangs ernanter Klainrat für mich und in Namen meiner Ehwürtin mein Handtschrifft vnnnd Pedtschafft hierunter gestelt. Actum Rust den ain und dreißigsten Augusti, dieses aintaußendt sechshundert siben und vierzigsten Jahrs.

Hannß Klainrath manu propria

Khaufbrief über 45 fl.

Umb ain halbes Vischwasser alhie zu Rust, neben Matthias Karner, vom Johann Kleinrath und Maria seiner Haußfrau an Herrn Thomas Gabriel, und Catharina seine Haußfrau. Actum Rust 31. Augusti 1647.

4.

Bizonyságlevél

Ruszt királyi mezőváros bírása, tanácsa és egész közösségének igazolása Leopold Nattl számára arról a 411 forintról, amelyet a császárnak mezővárosuk kiváltására előre adott pénzüsszegbe fizetett. Ha a jövőben a város valamelyik hitelezője a törlesztés hiányosságai miatt követelésekkel lépne fel, Nattlnek ebből semmilyen kára nem származhat, javait nem lehet zálog alá venni. Hogyha pedig a császár vagy másvalaki a várost kiváltaná, Nattlnek, örökösének, vagy a bizonylat akkori tulajdonosának vissza kell fizetni a 411 forintot.

Ruszt, 1649. október 14.
(magántulajdon)

Wir, Richter Rath und gantze Gemain des königlichen Marckhtes Rust am Hungarischen See, bekennen hiemit, demnach Irer Kayserlichen Maiestät vnnsern allergenedigsten Herrn wegen Abledigung dieses Marckhtes, wir ein starkhe Summa Geltes anticipiert, vnd vns sammtlich, ainen für alle vnd alle für ainen obligirt und verschriben, haben wir davon auf vns gesambt Burgerschafft 16630 f. gelegt, vnnd ain Anschlag auff vnnsere Häuser, alß auf das halb Lehen 250 f. vnnd auf das Pfundt vberlendt Weingartten ain Gulden geschlagen, also das auf Herrn Leopoldten Nätl vierhundert und aif Gulden komen, weillen er dan solche sein portion völlig erlegt unnd bezalt. Alß sprechen wir ime herrn Nätl wegen solcher Erlegung quit, ledig unnd frey. Wofern aber ainer oder der ander vnnsrer Creditor, in Manglung der Bezalung in künfftig wider vns klagen, und Herr Natl neben vnnsrer angefechten und in Schaden und Uner/n/sten eingelaittet werden solte, das die jenigen, so ir Portion völlig, oder aintailß derselben nach schuldig, bei Verpfendung deroselben Haab und Güetter worauf erzaigen wurdte, ihme Herrn Nätl in allweg ohne Schaden halten sollen unnd wollen. Neben diesen Zuesagen unnd Versprechen, das wan vnnd zue welcher Zeit hochsternent Ir Kayserliche Maiestät oder jemandt anderer vns abledigen, vnd die dargelichene Summa Gelts wider bezallen werde, wir ime Herrn Nätl, seinen Erben, oder getreüen Briefsinhabern sein erlegte Portion der 411 f.wider anhendigen vnnd bezallen wollen. Dessen zue Bekhundert haben wir vnnsrer vnd gemeines Marckhtes klieners Innsigl hierunter gestelt. Actum Rust dem vierzehenden October dieses aintausendt sechßhundert neün und vierzigsten Jahrs.

Schein von 411 f. wegen völlig erlegten Anschlags von Herrn Leopoldt Natl von dem Markt Rust
Actum 14. octobris 1649.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

SZIBLER GÁBOR

Gerencsér Péter: Bécs kapujában.
A Rábaköz hadtörténete a török korban.
Csorna – Kapuvár, 2020.

A kapuvári születésű Gerencsér Péter nem ismeretlen a Rábaköz történelmével, örökségével foglalkozók körében. Történelem, magyar, irodalomelmélet, filmtörténet és filmelmélet szakokon tanult a Szegedi Tudományegyetemen. Elsősorban médiatörténettel, digitális médiával, valamint a cseh és szlovák filmművészzel és a közép-európai animációs filmekkel foglalkozik. Publikációi is elsősorban ezekben a témákban jelennek meg, de időről-időre visszakanyarodik szűkebb pátriájához és a múlt kutatásához is. Ő írta a Rábaköz Öröksége sorozat két kötetét, *Vadosfa: A periféria centruma* (2015) és *Himod: A szűkölködő falu* (2015) címmel. A *Hany Istók alakváltozásai* (2011) című könyvében pedig a Hanság emblematikus figurájának, a számos író, művészt megihlető rejtélyes lényének az elmúlt századok során formálódó alakját mutatja be. A Soproni Szemle hasábjain is olvashattuk már tanulmányát Garta és Kapuvár háborúiról (2018), de jelentek meg munkái más szakmai folyóiratokban is. Ezen munkák lassan összeálltak egy önálló köteté, amely a Rábaköz teljes törökkori történetét átfogóan, ugyanakkor a fontosabb részletekre fókuszálóan mutatja be.

A szerző helyi kötődése, a gyökereihez való ragaszkodása a témaválasztáson túl a helyismeretben is óriási előnyt biztosít neki, amely különösen fontos egy rendkívül sok topográfiai adatot feldolgozó munkában. A mű jól illeszkedik a mikrotörténetírást előtérbe helyező irányzat sodrába, ezek a kis régiókat, közigazgatási körzeteket bemutató leírások sokban kiegészítik, árnyalják az országtörténeteket.

A tíz fejezetre osztott mű történeti munkához méltóan alapos historiográfiai bevezetővel nyit, bőséges szakirodalmi előzményeket felvonultatva. A szerző a Rábaköz definiálásával történeti kontextusba helyezi választott témáját kiemelve, hogy „*jóllehet jelen munka a Rábaköz egészére fókuszál, nagyobb hangsúlyt szentel a kapuvári vár és a hozzátartozó vártartomány*” bemutatásának. Hangsúlyoznunk kell, ez egyáltalán nem jelent várostörténetet, a mezőváros eseménytörténetét értő módon ágyazza be tágabb környezetének történéseibe. A perspektíva széles, a helyi eseményeket hozzákapcsolja az országot sújtó háborúk, dúlások és védekezések összefüggő hálózatához.

A történeti régmúlt kódéből fokozatosan bontakozik ki előttünk a vizsgált térség létrejötte, önálló közigazgatási megnevezéssel karakterizálódó képe. Betekintést nyerhetünk a középkori birtokviszonyokba iránymutatást adva a 16–17. századi változások megértéséhez. A Kanizsaiak által uralt Kapuvár mellett a Rábaköz másik centrumának tekinthető Csorna és az itteni prépostság közjogi helyzetének 15. századi tönkremenetele

előrevetíti számunkra a következő évtizedek zavaros időszakát. A szerző ezt amiatt is fontosnak tartja kiemelni, mert a közhiedelemmel szemben a térség megpróbáltatásai nem az oszmán pusztítással kezdődtek.

Nemkülönböztetve meghatározó jelentőségűek a földrajzi viszonyok, a nyugat-dunántúli, Ausztriához közeli fekvés, a síkvidéki helyzet, amely a törökellenes védekezés lehetőségeit korlátozta, míg a tagolt vízrajz (a Hanság mocsárvilága, a Rába és kisebb mellékfolyóinak területhatároló és –tagoló szerepe) épp ellenkezőleg, segítette a védekező munkálatokat. A szerző felveti azokat a problémákat, amelyekkel az itteni birtokosoknak és a lakosságnak a török idők során szembe kellett nézniük, és a lehetőségeket, amelyekre építve biztonságukat, sőt, a közeli császárváros, Bécs védelmét is megszervezhették.

Gerencsér Péter, ahogy a kötet alcímében is hangsúlyozza, tudatosítani kívánja azt a ténytet, hogy a Rábaköz vizei és arra épülő erőrendszere nem kizárólagosan a nyugati országrészt, és az itt lakókat védelmezték, hanem komoly szerepet játszottak az osztrák örökös tartományok biztonsága szempontjából is. Mielőtt azonban a hagyományos történelemszemlélet által determinált „Magyarország a Habsburgok számára csak pufferezóna szerepe miatt volt fontos” látásmóddal olvassunk tovább a könyvet, Gerencsér megvilágítja előttünk, hogy a korszakban általánosan jellemző módon a rábaköziek is a védelem elsődleges feltartóztatásának súlyát az előttük fekvő vidékre, történetesen a Rába-vonal Győr vármegyei szakaszára kívánták helyezni. Az egyes régiók igyekeztek a területük védelmét már az előttük, a törökökhöz közelebb fekvő térségre kitolni, a védekezés súlypontját oda áthelyezni. A középkori Magyar Királyság a balkáni államok bevonásával, a Habsburgok a magyar területek várhálózatának megszilárdításával törekedtek saját területük megóvására, Magyarországon belül pedig a védettebb térségek biztonságát az előttük fekvő megyékhez adott jobbágykezek munkájával kívánták garantálni.

A Rábaköz törökkori eseményeit a mohácsi vésztől a felszabadító háborúig kíséri végig a szerző több szakaszra korszakolva ennek a közel két évszázadnak az eseménytörténetét. Jó érzékkel választja meg a korszakhatárokat, amelyeket képes elvonatkoztatni az országos események cezúráitól. A szakaszhatárokat a térség történéseihez, az itteni fordulópontokhoz igazítja, bizonyítva, hogy a hazai változások nem mindig befolyásolták egy kisebb térség történéseit, illetve egy kisebb régió története önmagában is vizsgálható.

Ezt rögtön az első szakasznál is érzékeljük, hiszen annak végpontja nem Buda eleste (1541), hanem az azt megelőző esztendő. Bár a szakasz kiindulópontjával választott mohácsi vész messze történt a nyugati országrésztől, azonban a kettős királyválasztás nyomán fellángoló polgárháború, majd az 1529. és 1532. évi szultáni hadjáratok már ezt a vidéket sem hagyták érintetlenül. Ezért, bár elsöre indokolt lenne a kezdőpontot néhány évvel későbbre, a Kanizsai-Nádasdy-birtokcsere (1534–35) idejére tenni, Gerencsér ezúttal az ország jövőbeli történelmét meghatározó 1526-os évet választotta kezdetnek. Az 1540. év kijelölése a szakasz végpontjának sem önkényes, ezt a kapuvári vár megerősítésének megindulásához köti. Meg is magyarázza, hogy bár Buda török bevétele még nem történt meg, de Nádasdy Tamás rendeletére a Nyugat-Magyarországon fekvő birtokközpontjain (Kapuváron és Sárváron) komoly erősítési munkálatok indultak meg. Alapos

indokokkal ezekhez az építkezésekhez köti Kapuvár várossá válásának és mezővárosi kiváltságolásának kezdetét is.

A levélrészletekben, korabeli forrásokban itt és később is bővelkedő munka plasztikussá, életszerűvé formálja előttünk a számos adatot bemutató eseménysort. Alapos ismereteket kapunk a védelem megszervezésének lépéseiről az 1540-es évek elejétől a tizenöt éves háborúig, a Rábaköz első pusztulásáig. Értesülhetünk arról is, hogy 1541-ben elkészül Kapuvár erődítési tervrajza, amelyet az első magyarországi váralaprajznak tekinthetünk. A leírás értékét csak az csökkenti, hogy a szerző sem ezt az alaprajzot, sem más ábrázolást nem illeszt be munkájába. Ezt minden bizonnyal a kiadó részéről jelentkező költségkímélő megoldások indokolhatták.

Sokat időz a szerző az 1683-as esztendő történéseinél, amely a tatár pusztítás (a Rábaköz második feldúlása) miatt meghatározó jelentőségű, és a forrásbőség lehetővé is tette az alapos bemutatást. Az itteni eseményeket nagyban befolyásolta, hogy nem kisebb személyiség, mint a Habsburg szolgálatban álló Luigi Ferdinando Marsigli/Marsili olasz hadmérnök, matematikus, természettudós volt ezeknek a napoknak, heteknek a fontos szereplője. Előbb a Rába-vonal felméréseivel, majd a térség védelmére tett próbálkozásai-val, végül itteni fogságba esésével a térség és a neves tudós élettörténete összefűződött. Jól mutatja ezt, hogy az e helyen végzett tevékenységének és elfogatásának pillanatait maga is részletesen feldolgozta későbbi olasz nyelvű önéletírásában. Munkásságának pedig nemcsak a Rába-vonal felmérése, de a tatárok átkeléséről készített saját kezű rajza is a tanúság. Ez utóbbi szerepel a kötet borítóján is.

A kronologikus bemutatást követően a szerző egyesével vizsgálja meg a Rábaköz védelmi szervezetének működését. Tematikusan járja körbe a várépítést, a hadszervezet és ellátás legfontosabb problémakörét. Gerencsér Péter ugyanis nem, azaz nemcsak eseménytörténetet ír, hanem komplexen mutatja be a Rábaköz történetét a forrásokból kiolvasható adatok alapján. Nem feledkezik meg a háborús viszonyok nyomán militarizálódó társadalomról sem, amelyeket jól mutatnak a Nádasdyak és az Esterházyak által adományozott hajdú- és katonakiváltságok. Garta, Rábatamási és más községek lakossága vállalt félkatonai szolgálatot hozzájárulva a térség eredményesebb védelméhez, de egyúttal jelentősen csökkentve a földesúr által a falvakból származó jövedelmeket. Ezen elemek későbbi – a háborús idők elmúltával történő – termelőmunkába való beilleszkedési nehézségeire jól rávilágítanak a többszáz év elteltével is fellángoló közjogi viták.

Gerencsér szembemegy azzal az általánosan elfogadott toposszal is, amely szerint a Rábaköz a korszakban a béke és a bőség szigete volt, bizonyítékul számos korabeli adatot említ, amelyek bizonyítják ennek ellenkezőjét. A lakosság nemcsak a török–tatár hadjáratok pusztításait volt kénytelen elszenvedni, de az erdélyi fejedelmek hajdúi és a császári katonák is rendszeresen elrekvirálták maguk számára a parasztok terményét. Óv azonban attól, hogy ennek nyomán a Rábaközt jelentős településpusztulású vidéknek tekintsük, hangsúlyozza, hogy a térség településszerkezetében, etnikai viszonyaiban a dúlások csak átmeneti roncsolódást okoztak, a háborúk végeztével a falvak újranepešültek, az ideiglenesen betelepült német, horvát, szerb lakosság gyorsan továbbköltözött a vidékről.

A Várépítés, helyőrségek című fejezetben a szerző komoly szakirodalmi bázis és levéltári kutatások alapján helyesbíti a kapuvári vár építéstörténetéről korábban leírtakat, és rávilágít arra, hogy a Nádasdyak idején váraik jelentősebb építkezési fázisai gyakran egybeestek, amely további kutatásokra sarkallhatja a történészeket, helytörténészeket a család birtoklástörténetének vonatkozásaiban. Ugyancsak újragondolásra készítet a Kapuvár és Babót középkori kapcsolatának alapos vizsgálata, hasonló tapasztalhatunk a 13–14. században Sárvár és a szomszédos Sár község viszonyában is. Kapuvár és Babót példája más településszimbiózisok megismeréséhez és megértéséhez is segítséget nyújthat.

A mostanában megélnékülrő környezettörténeti kutatások, hazánk vonatkozásában különösen a Rába mint a Nyugat-Magyarország politikai, hadászati, művelődési viszonyait jelentősen alakító vízfolyás szerepének egyre tudatosabb vizsgálata újabb támpontokat kaphat Gerencsér Péter munkájából. A kötet maga is szervesen csatlakozik ehhez a tudományos irányvonalhoz jól ötvözve a tájféldrajzi, környezettörténeti, hadtörténeti és politikatörténeti kutatások eredményeit.

A kötet végén közölt, eddig még publikálatlan források segítségével magunk is betekintést nyerhetünk a térséget a 16–17. században meghatározó problémakörbe, ott lehetünk a kapuvári vár erődítési munkálatainak megkezdésénél, az egyes erősségek eszközeinek felleltározásánál, vagy éppenséggel Garta megalapításánál. Az 1683-as és 1687-es kapuvári hajdúösszeírás pedig nemcsak a neveket illetően fontos forrás, de a hajdúk szervezeti beosztását, a tizedek alakulását tekintve is segítséget nyújthat.

A nagy számú és jól forgatott forrásmunkát, köztük osztrák levéltárak vonatkozó adatait is felvonultató, szépen felépített, fontos és előremutató megállapításokban bővelkedő, közel két és félszáz oldalas kötetet haszonnal forgathatják az oszmán kor iránt érdeklődők, a Kapuvár és a Rábaköz múltját búvárlók, hadtörténészek, történészek, helytörténészek mellett még a korszakot felidéző hagyományörzők is. A könyv a Rábaköz hódoltság kori hadtörténetének első, alapos összefoglalója, amely megkerülhetetlen bázisa lesz a térség további kutatásának.

Bizakodva várjuk, hogy Gerencsér Péter a közeljövőben hasonló színvonalú munkával gazdagítsa Sopron megye és a rábaközi járás történetét. Hisszük, hogy a most bemutatott kötet jó példával szolgál más térségek hasonló rendszerezettséggű, sokoldalú, új szempontokat is felvető bemutatásához.

Vadas András monográfiája – a hazánkban csak néhány évtizeddel ezelőtt R. Várkonyi Ágnes által meghonosított – történeti ökológiai témát dolgoz fel. Nem véletlen, hogy a szerző a néhány évvel ezelőtt elhunyt jeles történész idézetével kezdi munkáját, amelyben R. Várkonyi felhívja a figyelmet arra, hogy a 16–17. századi végvárrendszer kialakításának időszakában az ember és a környezet viszonya megváltozott. R. Várkonyi Ágnes az 1990-es évek elején megjelent munkáiban: a *Pelikán a fiai*val című monográfiájában illetve *A környezet és végvár*, valamint a *Természet és társadalom* című tanulmányaiban foglalta először össze az említett diszciplína hazai perspektíváit. A történeti ökológia a társadalom és a természet kölcsönhatását vizsgálja történeti források segítségével. Napjainkban, amikor az emberi civilizáció fokozottan veszélyezteti a környezetet ennek a diszciplínának egyre nő a fontossága. Vadas András nevéhez már számtalan környezettörténeti publikáció köthető, jelen kötet doktori disszertációjának kibővített és aktualizált változata. A monográfia a Rába vidékének 16–17. századi környezeti változásait, elsősorban a vízhasználatot és a vízzel kapcsolatos problémákat vizsgálja a három részre szakadt Magyarország megváltozott politikai kontextusában. A szerzőt több tényező ösztönözte arra, hogy a Rába Vas megyei szakaszának mikrorégióját válassza vizsgálata tárgyául. Egyrészt, mert a folyónak ezen a szakaszán markánsan kimutatható a társadalom és a környezet kölcsönhatása. Másrészt a régió kora újkori forrásadottságai különlegesen jók. A vizsgált terület települései a korszak nagy részében a Batthyány család tulajdonába tartoztak. A kutatás pedig elsősorban a Batthyány-levéltár gazdag misszilis anyagján alapul. Az időhatárokat a politikátörténet mellett szintén a forrásadottságok határozták meg. Bár a folyó határvédelmi szerepe az 1540-es évektől a visszafoglaló háborúkig meghatározó volt, az elemző fejezetek szűkebb kronológiai kerete az 1605 és 1659-es esztendőök által határolt időszak. A Batthyány család birtoklástörténete a régióban 1605-tel kezdődik, a Körmendre és Csákányra vonatkozó bőséges misszilis anyag Batthyány Ádám haláláig tart. Ez az intervallum nagyjából egybeesik a tizenöt éves háború és a vasvári béke közötti évtizedekkel, amikor a Rába védelmi rendszerének kiemelt szerepe volt.

A monográfia egyben esettanulmány és forrástanulmány. A környezettörténeti kutatásokban a szakirodalom eddig nem szentelt kellő figyelmet a missziliseknek. Erre a kiaknázatlan forráscsoportra hívja fel a figyelmet a szerző. Egyedül Réthly Antal meteorológus használt kora újkori magánleveleket *Időjárási események és elemi csapások a Magyarországon* című klímátörténeti monográfiájában, de a sok évtizede kiadott jelentős munka eredményei a szerző szerint némi revízióra szorulnak. A kora újkori Magyarország magánlevelei jelentős forrásbázist képviselnek és jórésztük még kiadatlan. A misszilisek

számos környezettörténetre vonatkozó adatot tartalmaznak, a kutatás azonban meglehetősen elhanyagolta ezeket a forrásokat, mivel kevésbé alkalmasak szeriális adatsorok felállítására, mint a gazdaságtörténeti iratok. A magánlevelek általában pontosabb beszámolókat tartalmaznak a környezettörténeti jelenségekről, mint az elbeszélő források, de kisebb földrajzi területre koncentrálnak és főleg szélsőséges eseményeket örökítenek meg. Vadas András a hozzátvetőlegesen 50 ezer magánlevelet tartalmazó Batthyány-levéltár körmendi uradalmának 3000 körüli misszilisét, valamint a Csákányra vonatkozó ezer körüli levelet és további, a Batthyányak környékbeli településeinek 2000 levelét tekintette át az Iványi Béla kéziratos munkája által készített adatbázis segítségével. A 6000 magyar és latin nyelven íródott misszilis – bár a család kora újkori levélgyűjteményének csak hozzátvetőlegesen egytizedét teszi ki – bőségesen elég volt az átfogó környezettörténeti vizsgálat elvégzéséhez. A korábbi történeti ökológiai kutatás azért is hanyagolta a missziliseket, mivel kevés a szűk intervallumra és kisebb régióra korlátozódó koncentrált forrásanyag, ezért a kutató szerencsés helyzetben volt a Batthyány-misszilisek vizsgálatakor. A magánlevelek mellett a szerző gazdasági iratokat is felhasznált: urbáriumokat, memoriálékat, valamint folyófelméréseket és térképes forrásokat. Megbízható térképes források a Rábáról, Marsigli 1683-as mappája kivételével csak a 18. század második feléből vannak, ami bő egy évszázaddal későbbi a vizsgált korszaknál, de számos tájélem változatlan maradt ez alatt az idő alatt, így ezek a források is kiváló kontrollcsoportot alkotnak. A misszilisek többsége a Batthyányak és tisztartóik, illetve várkapitányaik közötti levélváltások, amelyek főként a Rába vizével kapcsolatos szélsőséges jelenségekre hívják fel a figyelmet. A szerző által vizsgált levelek egyrészt az árvizek okozta károkkal, illetve az azokat követő karbantartási munkálatokkal foglalkoznak, másrészt a Rába vizével kapcsolatos határvédelmi problémákra hívják fel a figyelmet.

Az ország három részre szakadását követően a Rábának megnőtt a stratégiai szerepe. A védelmi vonal kiépítésében a Habsburgok és a magyar nemesség igyekezett kihasználni a természeti adottságokat. A török portyák megakadályozásának szempontjából a magas vízszint biztosításának kiemelt jelentősége volt. Ezért a korábbi gyeplépcső-rendszerhez hasonlóan igyekeztek felduzzasztani a folyókat és elmocsarasítani a folyópartokat. Ezt malomgátak építésével, bevágásokkal (fák bedöntése a vízbe a gázlóknál), valamint egy fentőzés nevű módszerrel érték el, amikor az ellentétes parton fákat döntöttek a vízbe, és a másik parton karókat szúrtak a földbe. A folyó vízszintjének állandó magasan tartása viszont számos gazdasági problémát okozott és feltehetően ennek is szerepe volt az árvizek gyakoriságának növekedésében. 1543-ban a török elfoglalta Székesfehérvárt. Ennek hatására készítette el Nadasdy Tamás a Rába első felmérését, amely számos vízhez köthető épített elemet felsorol. 1594-ben Nadasdy Ferenc újra felmérte a Rábát. Kanizsa 1600-as elestét követően még fokozottabban gondoskodtak a Rába menti védelmi vonal kiépítéséről. A felszabadító háborúk után már nem volt szükség a magas vízszint biztosítására, gazdasági szempontból a mocsarak megszüntetése és az alacsonyabb vízszint fenntartása lett volna a cél, de a Rába szabályozására csak a 18. század végén került sor.

A hét fejezetre osztott monográfia logikus, áttekinthető szerkezetű. A bevezetésben a szerző megfogalmazza célkitűzéseit majd vázolja a földrajzi és időbeli kereteket. Ezt követően ismerteti a Kárpát-medence környezettörténeti kutatásait. Az utóbbi néhány évtized történeti ökológiai kutatásai három fő témakörre koncentráltak: klímátörténet, erdők használata, valamint vízgazdálkodás, árvizek. A harmadik fejezetben Vadas András részletesen bemutatja a kora újkori környezettörténet forrásait. Ezt követően a Rába 16–17. századi határvédelmi szerepéről olvashatunk. Az ötödik fejezet a legkidolgozottabb és leghosszabb, ez adja a monográfia gerincét. Ebben a fejezetben két esettanulmány található: az első az uradalmi központként funkcionáló Körmend mezőváros és a Rába viszonyát vizsgálja a fent ismertetett misszilisek segítségével, a második a Körmend közelében fekvő, de eltérő funkciójú Csákány vízgazdálkodását veszi górcső alá. Míg Körmendnek alapvetően mezőgazdasági szerepe volt, addig Csákány elsődlegesen védelmi funkciót látott el a Rába mentén. Bár Körmenden is volt erősség, annak szerepe inkább másodlagos volt. A csákányi castellum felépítését 1591-ben rendelték el, de az erődítési munkálatok feltehetően csak az 1640-es években fejeződtek be. Körmend és Csákány vízgazdálkodása mellett a szerző a szecsődi malom árvízproblémáinak is szentel egy alfejezetet. Az ötödik fejezetben Vadas András a Rábához kötődő építményekre – a hidakra, malmokra, malomgátakra, vizesárkokra –, az azokban okozott árvízkárokra és azok

újjáépítésére koncentrált. Az *Árvizek és kisvizek a kora újkori Rába mentén* című hetedik fejezetben az előző fejezetben bemutatott forrásanyag segítségével fogalmaz meg általános következtetéseket, valamint a kora újkori árvizek jellegzetességét összeveti a Rába jól adatolt, 19–20. századi árvezeinek sajátosságaival. Szintén ebben a fejezetben olvashatunk a másik szélsőségről: az aszályokról, amelyek legalább annyi veszélyt hordoztak magukban, mint az árvizek. A befejező fejezetben Vadas András megfogalmazza végső következtetéseit. Itt újra hangsúlyozza, hogy a 16–17. század háborús környezetében a vizek hadászati és gazdasági kiaknázása sokszor teljesen ellentmondott egymásnak. A védelmi szempontból mesterségesen magasán tartott vízszint jól távol tartotta a török portyákat, ugyanakkor számottevő gazdasági károkat okozott. A folyó túlzott felduzzasztása a meder megváltoztatását eredményezhette, sőt árvizeket is okozhatott. A vizsgált fél évszázad alatt megközelítőleg 90 árvíz volt a Rába alsó szakaszán. Ennek ellenére a lakosok és a Batthyányak birtokigazgatása semmit nem tett annak érdekében, hogy a vízhez kötődő építményeket: malmokat, hidakat, gátakat máshol építsék fel. Mi volt az oka, annak, hogy szinte évente ismétlődő rendszerességgel vállalták az árvizek okozta károk költséges, lassú és fáradságos helyrehozását, teszi fel a kérdést a szerző. A választ egyrészt a vizsgált források, másrészt a modern környezettörténet szakirodalmi segítségével lehet részlegesen megválaszolni. Hogyan alkalmazkodott a Rába mentén élő kora újkori lakosság a víz által okozott gyakori katasztrófákhoz? Vadas András szerint legjobb, ha nem a katasztrófa kifejezést használjuk ezen szélsőséges környezeti jelenségekre, hanem a természeti csapás névvel illetjük azokat. A legújabb szakirodalom szerint a katasztrófa emberi konstrukció, amely a természeti csapás társadalmi percepciója. Ezen szélsőséges természeti jelenségek elviselése bizonyos kockázatokkal járt, de az emberi társadalom az évszázadok alatt megpróbált együtt élni ezekkel a kockázatokkal.

A Rába kora újkori jellegzetességével kapcsolatos következtetéseket a szerző egy forrásidézetrel emeli ki: *„... mert a Rába nem olyan, mint a Lapincs, ide olyan molnár kell, aki harminc és harmincöt esztendeig a Rábán való malomban tanult, s a víznek az ő csínját tudja.”* Írta Nemsem István tiszttartó 1650 március 31-én Batthyány Ádámnak. A misszilisből vett idézet rávilágít arra, hogy a Rába a kora újkorban is a szeszélyes folyók közé tartozott, gyakran voltak rajta árvizek. Ezzel kapcsolatban Vadas András rámutat arra, hogy a molnárak feladata a vizsgált korban nem csupán a gabona megőrlése volt, hanem a malmok karbantartása és az árvízvédelem is. Ha a malmok gátja túl sok vizet tartott vissza az árvizet is okozhatott. Talán ez volt az oka annak, hogy a csákányi malom molnárja igen magas juttatást: a malomjövedelem egyharmadát kapta konvencióként egy 1651-es tiszttartói levél szerint. A csákányi molnárnak a folyamatos árvízkárok miatt sok lehetett a jövedelemkiesése, valamint feltehetően neki kellett gondoskodnia a várárok vízellátásáról is. A gabona megőrlése sem volt egyszerű feladat, hiszen az árvízkárok miatt a malmok kerekei hetekig nem működtek. Az 1600 és 1659 közötti periódusban különösen gyakoriak voltak a folyón az árvizek a vizsgált források tanúsága szerint. Az 1634 és 1642, valamint az 1645 és 1651 közötti időszakban voltak leggyakoribbak az árvizek. A szerző az árvizek szezonálisát és azoknak mértékét is megvizsgálta. Az olvadást

követő márciusi és a kora nyári áradások mellett az őszi és téli időszakokban is gyakran megáradt a Rába. Mindez sok hasonlóságot mutat a jelenlegi helyzettel, de bizonyos különbségek is megfigyelhetők: a téli és őszi áradások a jelenkorra nem jellemzőek. A szerző a Sturm-skála segítségével megpróbálja meghatározni a Rába kora újkori árvizeinek erősségét. Az áradások volumenét az okozott károk segítségével lehet meghatározni. Következtetései szerint mindegyik típusú árvíz megjelent a folyón. A vizsgált 50 esztendő alatt a legnagyobb erősségű árvíz legalább 5–6 alkalommal fordult elő. 1641-ben két nagy árvíz is megrázta a mikrorégiót, számos állat fulladt vízbe, és emberáldozatok is voltak. 1653-ban ismét kár esett az állatállományban. Az áradásokat klimatikus változások és emberi tevékenység egyaránt előidézhette. A monográfia a vízrendszert befolyásoló emberi beavatkozások sorozatát vizsgálja. Annak ellenére, hogy a vizsgált időszak a kis-jégkorszak csapadékos idejére esik hasonlóan intenzív árvizek nem figyelhetők meg a környező folyókon: a Murán vagy a Zalán.

Bár a munka a Rába Vas megyei szakaszára koncentrál számos Sopron megyére utaló vonatkozás található benne. A *Rába mint határ* című fejezetben a szerző többször hivatkozik a Sopron megyei közgyűlések határozataira, amelyek a jobbágyok jégen való átkelésének problémájával foglalkoztak. Szintén ebben a fejezetben kerül sor a már említett 1543–1544-es Rába felmérés részletes ismertetésére. A felmérés a Kis-Rába feltérképezésével indult Kapuvárról. A forrás részletesen leírja a természeti és az emberi kéz alkotta tájelemeket. Még az is megtudható belőle, hogy a Rába Sopron megyei ágának bal partján tölgyesek foglaltak helyet. A szerző térképet is mellékel a Kis-Rába 16. századi állapotának személtetésére, amelyen fel vannak tüntetve a malmok és a hidak.

Vadas András monográfiája hiánypótló jellegű. A szerző nagy mennyiségű és változatos tematikájú levéltári forrást dolgozott fel modern környezettörténeti szempontból és módszerekkel. A munka mindenképpen úttörő jellegű ugyanis kiváló módszertani alap egy új forráscsoport, a misszilisek bevonására a történeti ökológiai kutatásokba. A bőséges bibliográfiai jegyzék tanúskodik arról, hogy a szerző járatos a legkurrensebb angolszász és német környezettörténeti szakirodalomban. Az igényes kiadvány számos ábrát tartalmaz, a térképek és grafikonok nagyban megkönnyítik az olvasó számára a téma átlátását. A munka értékét tovább növeli, hogy forráskiadványt is tartalmaz. A könyv végén okmánytár található, amely a téma szempontjából legfontosabb latin és magyar nyelvű forrásokat közli. A 36 forrás többsége a Batthyány-misszilisek közül kerül ki, de megtalálhatók itt parancslevelek és a Rába 16. századi felmérései is. Az okmánytárat függelék követi, ahol a szerző táblázatban foglalja össze azon levelek regesztáit, amelyek a Rába áradásáról vagy a malmok újjáépítéséről számolnak be. A monográfia szabatos nyelven, olvasmányos stílusban íródott. A munka leginkább a szakmai közönség figyelmére tarthat számot, de nem csak a környezettörténészek, hanem a hadtörténettel és művelődéstörténettel foglalkozók számára is hasznos lehet. A befejező fejezetben a szerző is utal arra, hogy egy mikrorégió vízgazdálkodás-történetének vizsgálata számos egyéb aspektust érint, gazdaság-, társadalom-, politika- és hadtörténeti következtetés levonására ad lehetőséget a történészeknek.

Az Esterházy Magánalapítványt Esterházy V. Pál (1901–1989) herceg akarata nyomán özvegye, Melinda Ottrubay (1920–2014) hozta létre 1994-ben. Az alapítvány mára nemcsak Burgenland tartomány egyik legnagyobb munkaadója, de fontos feladatának tartja azt is, hogy az Esterházy család kulturális kincseit igényes kiadványok keretében a térség múltja iránt érdeklődőkkel megismertesse. A magánalapítvány kiadványsorozata, a Közlemények az Esterházy Magánalapítványból köteteként látott napvilágot az ismertetésre kerülő munka is. Az igényes szerkesztés Margit Kopp munkáját dicséri, A gazdagon illusztrált belív az ismert burgenlandi történész, levéltáros, a család fraknói levéltárát napjainkban is szorgosan kutató Felix Tobler munkája.

Engedtesék meg, hogy először röviden a szerzőt mutassam be: Felix Tobler a tágabb térség 1526–1848 közötti történetének elkötelezett kutatója. Miként az szakmai munkásságából kitűnik, kutatómunkájának súlypontja a mai Burgenland, a történeti Nyugat-Magyarország település-, család-, birtoklás- és társadalomtörténete,¹ továbbá a térség horvátsága történeti múltjának feltárása.² Túlzás nélkül állítható: Josef Breu munkásságát követően³ Felix Tobler e témakör legjelentősebb burgenlandi történész kutatója.

Midőn 1993-ban a burgenlandi történetírás érdeklődése az Esterházy család térségben betöltött szerepére fókuszált, Felix Tobler kutatásainak a súlypontja is ezen arisztokrata család múltjának feltárására, illetve a térség település- és társadalomtörténetében játszott szerepére tolódott át.⁴ E kutatási irány legújabb összegző kötete e nemrég (2021) közreadott igényes megjelenésű könyv. A Szerző bevezetőjében megemlékezik 1938-ról, midőn a náci hatalomátvétel következtében e virágzó közösségeket felszámolták, lakóikat vagy menekülésre kényszerítették, vagy elhurcolták.

¹ Pályáivére, szakmai munkásságára: Dr. Felix Tobler zum 60. Geburtstag. Burgenländische Heimatblätter 2008, Nr. 2., 65–87.

² E téren legfontosabb munkája a hazai szakirodalomban szerény ismertetést kiváltott, nemzetközi szakemberek által jegyzett forráskiadvány: Géza Pálffy – Miljenko Pandžić – Felix Tobler: Ausgewählte Dokumente zur Migration der burgenländischen Kroaten im 16. Jahrhundert. Eisenstadt, 1999. 328.

³ Josef Breu: Die Kroatensiedlung im Burgenland und den anschließenden Gebieten. Wien, 1970.

⁴ Ennek jegyében jelent meg az Esterházy uradalmak kialakulásáról és az egyes uradalmak települési összetételéről, a birtokigazgatásról szóló kis kötete: Felix Tobler: Die Fürst Esterházy'schen Herrschaften des burgenländisch-westungarischen Raumes und ihre Zugehörungen vom 17. bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts. Eisenstadt, 2005.

A kötet elé Danielle Spera, a bécsi Zsidó Múzeum (Jüdisches Museum Wien) munkatársa írt előszót, amelyben hangsúlyozza, hogy az ún. burgenlandi hét zsidó község már eddig is több alkalommal került a forráskutatások középpontjába, miként azt is jelzi, hogy a fenti bécsi gyűjtemény is számos dokumentumot, emléket őriz a burgenlandi zsidóság történetéről, múltjáról. Ezt követően külön kiemeli a szerző, Felix Tobler személyét és a témakörben végzett elkötelezett kutatómunkáját. Ugyanis Tobler több éves szorgos forráskutató és forrásfeltáró munkájának köszönhető, hogy a téma vagy a térség iránt érdeklődő olvasók most kézbe vehetik ezt a gazdagon illusztrált (96 db kép) kiadványt.

A szerző kitűnő szerkesztői érzékkel már a kötet elején két térképpel mutatja be az egykori nyugat-magyarországi térségben, első sorban Sopron és Moson megyében az Esterházy uradalmak elhelyezkedését, majd külön e térségben a Pozsonytól Oroszváron (Rusovce) keresztül Gyanafalváig (Jennersdorf) terjedő területsávban a zsidó közösségeket. Nem csak a herceg Esterházy család hét települését, de a gróf Pálffy, valamint a gróf Zichy, továbbá a gróf Forgách, illetve a hg. és gr. Batthyány család településeit is (12–13. pp.). Ezt követően a 14. századtól a 17. század derekáig (1654) vázolja fel a térségben a zsidó közösségek életét. Addig tart az áttekintés, amíg a 17. század derekán kialakul-

tak a kettős, keresztény–zsidó lakosságú közösségek az Esterházy birtokokokon. Külön szólt Esterházy Pál nádor zsidósággal szembeni magatartásáról. Ezután rátér az 1671 és 1734 közötti időszakra, ami az egyes zsidó közösségek alapítása és újra alapításának, beépítésének időszaka. A Sopron megyei Kismarton (Eisenstadt) és Sopronkeresztúr (Deutschkreutz) mellett a Moson megyei Boldogasszony (Frauenkirchen), továbbá a Sopron megyei Nagymarton (Mattersdorf, 1924-től Matttersburg), Neufeld, Kobersdorf (Kabold) zsidó közösségeinek a bemutatását követően e hitközségek életében jelentős szerepet játszott, Kismartonban élt Samson Wertheimer (1658–1724) rabbi életét, tevékenységét tárgyalja.

Az 1848-as emancipációs törvényt megelőzően a zsidó közösségek jelentős öngazgatással rendelkeztek. Ezt a szerző az ezeknek jogalapot adó védlevelek ismertetésén keresztül elemzi, majd a védettséget élvező közösségek történetét Esterházy I. Miklós időszakig (1714–1762), illetve Esterházy II. Miklós (1765–1833) koráig követi nyomon. Kitér továbbá a településeken belüli lakóhelyi szegregációra, a keresztény és zsidó közösségek együttélésében alkalmazott korlátozásokra, többek között az összeházasodások tiltására. Egy hosszabb fejezetet szentel a védett zsidó közösségek gazdasági tevékenysége bemutatásának. Végezetül a kötet a diplomata Esterházy III. Pál herceg, a Batthyány kormány minisztere mint az utolsó védelmező uraság tevékenységét tekinti át, majd Nagymarton példáján bemutatja egy védett közösség lakosságát és működését.

A kötethez 23 tételből álló, egyrészt a fraknói Esterházy levéltárából, másrészt a herceg Esterházy családnak a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, a P. szekcióban őrzött levéltárából származó forrásválogatás is tartozik, amely a térség zsidóságának 1623–1798 közötti életébe enged bepillantást.

Valójában Felix Tobler kutatásai a soproni megyekutatás egy fölöttébb jelentős tradícióval rendelkező hiátusára is rámutatnak, ez pedig a megyében élő zsidóság 1848 előtti integrálódása a megye település- és társadalomtörténetébe, és az általuk betöltött funkciók jelentősége a megye életében.⁵ E kutatások során a soproni történetkutatás számára is példa értékűek lehetnek Ö. Kovács József és Tilcsik György 1980-as, 1990-es évtizedben publikált Vas megyei eredményei.⁶

⁶ E kutatásokra és historiográfiai előzményeire: *Tilcsik György*: Szombathely kereskedelme és kereskedelmi jelentősége a 19. század első felében. Szombathely, 2009. 144–179.

A nyugat-európai műemlékek látogatása során sokszor fogja el irigység az embert, amikor belépve az épülethez kapcsolódó ajándékboltba szemügyre veszi az épülettel kapcsolatban felvonultatott szakirodalmat: az olcsó, kis alakú tájékoztató füzetből a hátizsákot lehúzó nagy könyvig; a turisztikai képes albumtól a legmélyebb tudományos művekig széles a választék. Ezen kiadványok egyre nagyobb számban kapcsolódnak aktuális, közelmúltban befejezett helyreállításokhoz, így az épület történetén és értékein kívül a helyreállítás elveit és gyakorlati megoldásait is bemutatják, az érdeklődő turisták mellett a szűkebb szakmának is szólnak.

Hazánkban hagyományosan a Tájak–Korok–Múzeumok kiskönyvtára sorozat az egyetlen, amely tekintélyes számban: eddig több, mint 850 témában jelent már meg és kapható számos műemlékről, látnivalóról. A szakmai ismerettel rendelkező szakember-szerzőknek köszönhetően a füzetek túlmutatnak az ismeretterjesztő kategórián; a szöveg mellett némi ábraanyagot és legalább egy alaprajzot is tartalmaznak. Újabban több épületről jelent meg bővebb, a felújítást megalapozó tudományos kutatás anyagát felhasználó kiadvány.

A soproni Szent Mihály templommal korábban több szócikk, tanulmány is foglalkozott. Az utóbbi években jelentek meg éppen a *Soproni Szemlében* Kelemen István építéstörténeti témájú dolgozatai,¹ és a *Műemlékvédelem* című folyóirat is egy dupla számot szentelt a legutóbbi felújításnak.² Némi meglepetéssel mondhatjuk viszont, hogy a templomról még nem jelent meg sem TKM füzet, sem nagyobb összefoglaló mű.

A 2021-ben kiadott, a Soproni Szentlélek és Szent Mihály Római Katolikus Plébánia kiadásában megjelent, a templom történetét és helyreállítását monografikus jelleggel feldolgozó könyv tehát mindenképpen hiánypótlónak tekintendő, a történelem-műemlékes szakma nagy adósságát törleszti. A kemény táblás, elegáns megjelenésű, A/4-es formátumú, 200 oldalas könyv két nagy fejezetre tagolódik: Kelemen István templomtörténeti összefoglalóját a Kiss Borbála Krisztina és Vajk Ádám által a restaurátori dokumentációkra alapozott, a felújítást ismertető rész követi. A könyvet Kulcsár Géza művészi értékű fényképei gazdagítják.

A templom történetét bemutató építéstörténeti tanulmány rendkívül magas színvonalú, jegyzetekkel és szakirodalmi hivatkozásokkal bőségesen ellátott tudományos munka. Elsősorban levéltári adatokra alapozva dolgozza fel és mutatja be az épület történetét.

¹ Kelemen István: A soproni Szent Mihály templom fél évszázada (1900–1950). in: Soproni szemle. 74. (2020), 1. sz. 90–104.; Kelemen István: A Szent Mihály-templom Storno-féle „stílszerű” regotizáló helyreállítása. Soproni Szemle 75. (2021), 2. sz. 164–212.

² Műemlékvédelem 65. (2021), 1–2. szám.

A középkori építést és bővítéseket tárgyaló fejezetet a reformáció és a rekatolizáció időszakában végzett barokk-kori beavatkozások ismertetése követi. Hangsúlyos fejezetként, korabeli ábrákkal gazdagon illusztrálva szerepel a 19. századi, Storno-féle helyreállítás, illetve a neogótikus berendezés bemutatása. A következő fejezet a 20. századi javításokat, állagmegóvó munkálatokat foglalja össze, majd a templom történetének ismertetése az 1980-as években az Országos Műemléki Felügyelőség által végzett felújítás bemutatásával zárul. Az építéstörténeti részen belül végül egy teljes fejezet foglalkozik a templom harangjaival.

A könyv második része a *Szent Mihály-templom kalauza* címet viseli, és bár rengeteg tudományos értékű információt is tartalmaz, formai megjelenését tekintve inkább az ismeretterjesztő kategóriába tartozik. A fejezet a templom alaprajzi tagolódásának megfelelően, a restaurálást végző szakemberek szakmai dokumentációira támaszkodva mutatja be a homlokzati és belső kő elemek, külső és belső díszítőfestések, a fa oltárok és berendezések, valamint a fém alkatrészek restaurálását, illetve az új liturgikus tér berendezéseit. A szöveg és a képi ábrázolás ismerteti az egyes tárgyak történetét, a tárgyakhoz tartozó ikonográfiai programot, és bepillantást enged a restaurálás folyamatába is.

A könyvet kézbe véve, átlapozva, soprokniként büszkéek lehetünk a templomunkra és boldogan állapíthatjuk meg, hogy végre a mi plébániatemplomunkról is megjelent egy méltó, szép kiadvány. Kicsi hiányérzetünk támadhat ugyanakkor amiatt, hogy annak ellenére, hogy a püspöki *Köszöntő*, a plébánosi *Előszó* és a szerkesztői *Bevezető* is egyaránt hangsúlyozza a templom felújításának fontosságát és jelentőségét, sőt, mondhatjuk, hogy a könyv a templom felújításának emlékére, illetve ezen alkalomból készült, a közreműködő restaurátorok felsorolása mellett nem esik szó a helyreállítást megalapozó építészeti tervezésről, átfogó koncepcióról, az elvégzett építőmesteri munkálatokról, annak tervezőiről, kivitelezőiről, irányítóiról, noha a templom felújítása során az alapvető döntéseket nekik kellett meghozni. A műemlék épületen végzett szerkezetmegegerősítés, vakolás, villanszerelés, padlóburkolás minden esetben egyedi műszaki megoldásokat kívánt, ilyen módon különleges kihívás elé állította a kivitelezőt, melynek a rendszeres konzultációknak köszönhetően magas minőségben elvégzett munkával sikerült megfelelnie. Nevezzük hát meg a legfontosabb, a könyvben nem említett szereplőket itt, hiszen az ő munkájuk nélkül sem valósulhatott volna meg ilyen magas színvonalon a felújítás. Az engedélyezési tervekét Dávid Ferenc (1940–2019) és Nemes András művészettörténészek kutatásai alapján Pazár Béla és Magyar Éva készítették, a számtalan kérdésben azonnali döntéshozatalt igénylő tervezői művezetést Józsa Dávid végezte, a kivitelező részéről Madácsi Zoltán és Bukosza Géza hangolták össze a feladatokat, a műszaki ellenőr Nyerges Tamás volt, a hatósági feladatokat a GyMSMKH Építésügyi és Örökségvédelmi Főosztály munkatársai végezték. A helyreállítás teljes körű bemutatásához a restaurátori fejezet bemutatása mellett az építészeti, műemléki szempontok ismertetése is hozzá tartozik. Bízunk benne, hogy a könyv további kiadásokat is megér, és kiegészül egy, ezt a részt is a nagyközönség elé táró, tanulságos fejezettel.

Balogh Máté főelőadó, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Katonai Emlékezet és Hadisírgondozó Igazgatóság, balogh.mate@mail.militaria.hu

Dominkovits Péter levéltár-igazgató, Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár Soproni Levéltára, 9400 Sopron, Fő tér 1., peterdominkovits@gmail.com

Károlyi Bálint doktorjelölt, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Eger, Hungarian Research Assistant, Wirth Institute for Austrian and Central European Studies. Edmonton/Kanada. 2151 Fót, József Attila utca 110., karlmax@gmail.com

Kóta Péter főlevéltáros, igazgatóhelyettes, Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára, 9700 Szombathely, Hefele Menyhért utca 1., kotapeter7@gmail.com

Nagy Zsombor egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem, 1088 Budapest, Reviczky u. 4., nagy.zsombor.1970@gmail.com

Szibler Gábor történész-muzeológus, Nádasdy Kulturális Központ, 9600 Sárvár, Várkerület 1., szibler.gabor@nadasdymuzeum.hu

Tóth Sándor Frigyes vasúttörténész, okleveles gépészmérnök, Sopron, toth.sandor.frigyes@gmail.com

Urban Máté egyetemi adjunktus, ELTE Savaria Egyetemi Központ, 9700 Szombathely, Károlyi Gáspár tér 4., urbanmate80@gmail.com

Veöreös András tszv. egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem Építészettörténeti és Városépítési Tanszék, 9026 Győr, Egyetem tér 1., andras.veoreos@gmail.com

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau 2022/3

SÁNDOR FRIGYES TÓTH: 150 Jahre Raaberbahn-Gesetz	239
--	-----

GESELLSCHAFT IN DER STADT UND IM KOMITAT SOPRON IN DER FRÜHNEUZEIT

BÁLINT KÁROLYI: Angaben zur Familiengeschichte der Familie Vitnyédy aus Muzsaj im 17. Jahrhundert.....	277
MÁTÉ BALOGH: Im Dienst des Komitates: Lebenslauf des in Sopron geborenen Ferenc Káldy von Felsőkáld Senior	289
PÉTER DOMINKOVITS: Beamtenwahlen vor der Urbarialregulierung im Komitat Sopron im 18. Jahrhundert	306

KLEINE MITTEILUNGEN

PÉTER KÓTA: Quellen zur frühneuzeitlichen Geschichte der Stadt Sopron und des Komitates Sopron im Archiv des Kapitels Vasvár-Szombathely	310
ZSOMBOR NAGY: Zeugnisbriefe der Ruster Familie Natl (1640–1649)	318

BÜCHERSCHAU

GÁBOR SZIBLER: Péter Gerencsér: An der Pforte von Wien: Heeresgeschichte der Region Rábaköz im Zeitalter der Osmanen. Csorna – Kapuvár, 2020.....	327
MÁTÉ URBÁN: András Vadas: Umweltgeschichte eines Grenzflusses. Krieg und Wasserbewirtschaftung im Rába-Tal in der Frühneuzeit. Budapest, 2021.	331
PÉTER DOMINKOVITS: Felix Tobler: Die Fürsten Esterházy als Schutzherren der jüdischen Sieben-Gemeinden 1612–1848. Mitteilungen aus der Sammlung Privatstiftung Esterhazy. Band 12. Eisenstadt, 2021.	336
ANDRÁS VEÖREÖS: István Kelemen – Borbála Krisztina Kiss – Géza Kulcsár – Ádám Vajk: Sankt Michaeliskirche. Sopron, 2021.	339